

kvartalni monitor

EKONOMSKIH TREDOVA I POLITIKA U SRBIJI

Broj 20 • januar–mart 2010

Beograd, jun 2010

IZDAVAČ
Fond za razvoj ekonomski nauke (FREN)
Kamenička 6, Beograd
Tel/Fax: 011 3021 069
E-mail: office@fren.org.rs
<http://www.fren.org.rs>

BILTEN IZLAZI KVARTALNO

REDAKCIJSKI SAVET
Mihail Arandarenko (odgovorno lice Izdavača)
Jurij Bajec
Pavle Petrović
Branko Urošević
Boško Živković

REDAKCIJA
Pavle Petrović (glavni i odgovorni urednik)
Maja Jandrić (urednik Trendova)
Milojko Arsić
Sonja Avlijaš
Danko Brčerević
Vuk Đoković
Mirjana Gligorić
Srđan Kokotović
Duško Vasiljević
Katarina Bojić (izvršni urednik)

SARADNICI U OVOM BROJU
Ivan Kalafatić
Tatjana Karaulac
Aleksa Nenadović
Saša Randelović
Svetozar Tanasković
Vukan Vujić

LEKTURA
Anka Jakšić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE
Stefan Ignjatović

SLOG I PRELOM
Maja Tomić

OBLIKOVANJE KORICA
Nikola Drinčić

ŠTAMPARIJA
Alta Nova

TIRAŽ
550 primeraka

© 2008 Kori Udovički

Štampanje ove publikacije omogućio je američki narod putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). FREN je u potpunosti odgovoran za sadržaj ove publikacije, koji ne mora nužno odražavati stavove USAID-a ili Vlade SAD.

Podaci objavljeni u ovoj publikaciji mogu se slobodno koristiti i reprodukovati bez prethodne pismene dozvole nosioca autorskih prava, ali je prilikom njihovog korišćenja obavezno navođenje izvora.

Sadržaj

Uvodnik 5

TRENDOVI

1. Pregled

Izabrani pokazatelji: tabelarni pregled 7

2. Privredna aktivnost

Spor oporavak privredne aktivnosti – međugodišnji rast 0,9% – ovim tempom, nivo BDP-a iz 2008. će biti dostignut tek 2011; izvozna tražnja kao pokretač rasta privrede 10

3. Zaposlenost i zarade

Rekordno nizak nivo zaposlenosti – stopa nezaposlenosti će verovatno premašiti 19%; realne zarade blago rastu 17

4. Platni bilans i spoljna trgovina

Deficit tekućih transakcija u Q1 9,8% BDP-a; izvoz raste, uvoz usporava 22

5. Cene i devizni kurs

Inflacija ubrzava – 1,9% u Q1 – ali ostaje unutar ciljanog koridora NBS; kurs depresirao za 4% – dinar blizu svoje realne vrednosti? 30

6. Fiskalni tokovi i politika

Neplaniran nastavak realnog pada poreskih prihoda; konsolidovani deficit u 2010. 4,8% BDP-a – dogovor sa MMF-om; u Q1 javni dug porastao za 1,3% BDP-a 35

7. Monetarni tokovi i politika

Monetarna politika nastavlja sa popuštanjem – referentna kamatna stopa 8%; kreditna aktivnost raste, ali se zadržava veliko učešće problematičnih kredita 41

8. Finansijska tržišta

Rast indeksa Beogradske berze uz smanjenje prometa i broja transakcija 50

9. Međunarodno okruženje

Globalni oporavak se odvija brže nego što se očekivalo, ali uz velike razlike po regionima – Kina šampion rasta, zemlje Istočne Evrope na začelju 54

OSVRTI:

Osvert 1. Komparativna analiza alternativnih predloga poreskih reformi 60

Osvert 2. Politička ekonomija smanjenja broja zaposlenih u lokalnim upravama 63

Osvert 3. Prvi srpski mikrosimulacioni model poreza i socijalnih davanja – SRMOD 66

POD LUPOM

Pod lupom 1:

Mapiranje rasta Srbije

Lazar Šestović

Ovaj tekst analizira privredni rast Srbije, sa akcentom na njegovu prostorno neujednačenost, i nudi moguće opcije za kreatore ekonomske politike. Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac, četiri najveća grada u Srbiji, doprineli su povećanju dodate vrednosti u privredi oko 60% u periodu od 2001. do 2008. Prostorno neravnomerni rast prouzrokovao je razlike u životnom standardu 67

Pod lupom 2:

Uticaj ekonomske krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije

Gorana Krstić, Mihail Arandarenko

Ovaj tekst predstavlja rezultate analize uticaja ekonomske krize na promenu relativnog položaja ranjivih grupa na tržištu rada Srbije u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Rezultati pokazuju da je položaj mlađih i ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije značajno pogoršan u 2009. u odnosu na 2008. godinu, dok ostale „demografske“ kategorije beleže ili neznatno poboljšanje položaja na tržištu rada ili neznatno pogoršanje 86

Analitičke i notacijske konvencije

Vrednosti

Podatke dajemo u valuti u kojoj se bitni ekonomski procesi najbolje odražavaju, bez obzira na to u kojoj valutu je podatak objavljen ili koja valuta je zvanično u upotrebi u transakcijama koje se opisuju. Na primer: *bilans plaćanja Srbije* dajemo u evrima, jer se najveći deo tokova u spoljnoekonomskim transakcijama Srbije vrednuje u evrima i jer je taj izraz najbliži realnom merenju tokova. Drugačiji primer: *analizu kreditne aktivnosti banaka* dajemo u evrima jer ih bankarski sektor u najvećoj meri indeksira u evrima, ali je kreditna aktivnost banaka u *monetarnom pregledu Srbije* data u dinarima, jer je cilj analize monetarnog pregleda objašnjavanje generacije dinarskih agregata.

Definicije agregata i indeksa

Ukoliko se domaća upotreba definicija razlikuje od međunarodne konvencije, nastojimo da, gde god je to moguće, koristimo međunarodne definicije radi međunarodne uporedivosti.

12-mesečni indeksi kretanja – Poređenje u odnosu na isti period prethodne godine obaveštava o procesu tako što apsorbuje efekat svih sezonskih varijacija koje se dogode u prethodnoj godini, naročito same sezone koja se posmatra, a podiže meru promene na godišnji nivo. (Skloniji smo upotrebi ovog indeksa – stope rasta – nego što je to kod nas praksa).

Nova privreda – Privredni subjekti nastali pod privatnom inicijativom.

Tokovi – Tokovi se izvode kao promena stanja između dva perioda (u monetarnim računima izvorni podaci su stanja).

Tradicionalna privreda – Privredni subjekti koji su – sada, ili nekad –, bili društvena ili državna preduzeća.

Notacija

12-m – indeks ili rast u odnosu na 12 meseci ranije ili u odnosu na isti period prethodne godine. Pravilan pravopisni oblik dvanaestomesečni, zamenujemo sa 12-m zbog ekonomičnosti pisanja.

H – primarni novac

Kumulativ – upotrebljavamo u dva konteksta: (1) kretanje neke veličine u više perioda u okviru jedne godine, pri čemu se u svakom narednom periodu dodaje i tok iz prethodnog perioda i (2) kod cena i deviznog kursa kumulativ predstavlja odnos posmatranog perioda i decembra prethodne godine.

IMC – indeks maloprodajnih cena

IIP – indeks cena proizvođača industrijskih proizvoda

ITŽ – indeks troškova života

M1 – gotov novac u opticaju i depoziti po viđenju.

M2 dinarski – gotov novac u opticaju, depoziti po viđenju i oročeni dinarski depoziti (u skladu s definicijom MMF-a; isto što i M2 u prihvaćenoj ekonomskoj metodologiji u Srbiji).

M2 – gotov novac u opticaju, depoziti po viđenju, oročeni dinarski depoziti i devizni depoziti (u skladu s definicijom MMF-a; isto što i M3 u prihvaćenoj ekonomskoj metodologiji u Srbiji).

NDA – neto domaća aktiva

NSA – neto strana aktiva (aktiva koja je obaveza nerezidentnog lica)

Skraćenice

BDP – bruto domaći proizvod

BDV – bruto dodata vrednost

ECB – Evropska centralna banka

EPS – Elektroprivreda Srbije

EU – Evropska Unija

JIE – jugoistočna Evropa

FED – Američka centralna banka (Federal Reserve System)

FZR – Fond za razvoj Republike Srbije

MAT – Makroekonomске analize i trendovi, časopis Ekonomskog Instituta u Beogradu

MMF – Međunarodni monetarni fond

MSP – mala i srednja preduzeća

NBS – Narodna banka Srbije

NZS – Nacionalna služba za zapošljavanje

OECD – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

PDV – porez na dodatu vrednost

QM – Kvartalni monitor

Q1, Q2, Q3, Q4 – kvartali: 1. 2. 3. i 4.

RZS – Republički zavod za statistiku Srbije

SDI – strane direktne investicije

SDŠ – stara devizna štednja

SMTK – Standardna međunarodna trgovinska klasifikacija

ZZP – Zajam za preporod Srbije

Uvodnik

Pred čitaocima je dvadeseti, jubilarni broj *Kvartalnog monitora* (*QM-a*) koji, verujemo, svodoči o rezultatu koji nije baš jednostavno ostvariti u tranzicijonoj Srbiji. Kada je reč o izazovima tranzicije, i dalje mislimo da je osnovno usredsrediti se na srednji rok i već *danasm* doneti čvrst i kredibilan plan smanjenja budžetskog deficitia i kontrole javnog duga za sledećih pet godina. Trenutak za takvu politiku je povoljan jer postoje naznake da je depresijacija dinara tokom ove godine pokrenula izvoz koji je pospešio blagi oporavak proizvodnje. Naravno, strukturne reforme, o kojima smo pisali u prethodnim brojevima *QM-a*, drugi su važan srednjoročni činilac privrednog rasta u Srbiji.

I neposredno okončani pregovori Vlade i Međunarodnog monetarnog fonda koncentrisali su se na fiskalnu politiku – odlučujuću polugu ekonomskе politike u Srbiji danas. Dobra vest za privrednu stabilnost i ekonomski oporavak kod nas jeste to da je Vlada odustala od najavljujanog odmrzavanja plata i penzija do kraja ove godine. Ona je tako prihvatala dominantno mišljenje profesionalne javnosti, uključujući i *QM-a*, mada je verovatno i stav MMF-a odigrao u toj odluci izvesnu ulogu. Ne manje važno jeste i to što je postignut načelan dogovor da plate i penzije zaključno sa (izbornom) 2012. godinom rastu umereno, to jest u okviru – inflacija plus polovina rasta privrede (BDP-a).

Loša vest, međutim, jeste da će deficit države ove godine umesto planiranih 4% BDP-a biti 4,8% a možda i svih 5%. Razlog za to su manji poreski prihodi od očekivanih, dok se planirani rashodi ne bi povećavali. Kako su poreski prihodi manji zbog sporijeg oporavka privrede, povećanje deficitia je ekonomski opravdano (anticiklična politika), jer bi alternativna mera, smanjivanje rashoda, ugrozila i ovaj krhki oporavak. Ovde, međutim, valja upozoriti na jednu pojavu: izgleda da je otpočeo srednjoročni trend relativnog smanjivanja poreskih prihoda u odnosu na BDP. Jer, usled nužnog rebalansiranja privrede Srbije od potrošnje i uvoza ka investicijama i izvozu, poreska osnovica (potrošnja, uvoz) značajno se smanjuje, pa se i uz iste poreske stope ostvaruju manji prihodi. To će, kao što smo ranije pisali u *QM-u*, učiniti znatno težim nužno smanjivanje državnog deficitia u sledećih pet godina, odnosno zahtevati značajno smanjivanje tekuće javne potrošnje. Stoga ne treba isključiti

mogućnost da se povećaju neke poreske stope na srednji rok, najbolje unutar sveobuhvatne poreske reforme.

Neizvesnost, međutim, ostaje u pogledu čvrstog i kredibilnog opredeljenja i plana da se u sledećih pet godina Srbija izvuče iz visokih budžetskih deficitia i brzo rastućeg javnog duga. Kredibilan plan već *danasm* je neophodan da bi se privukli investitori – strani i domaći, i tako obezbedio nužan privredni rast. Važno je imati u vidu da postoji takozvani efekat zaraze: investitori, s obzirom na raširenu krizu u Južnoj Evropi, sa velikim oprezom posmatraju i ostale zemlje. Naša istorija u pogledu inflacije, budžetskih deficitia i urednog plaćanja dugova nije „svetla“, te je stoga neophodno da budemo natprosečno disciplinovani u pogledu državne potrošnje, deficitia i javnog duga, kako bismo ubedili druge da je sigurno investirati kod nas.

A stvari stoje tako da veoma visoki državni deficit od 5% u ovoj godini i verovatno preko 4% u sledećoj – treba da smanjimo bar na 1% u 2015. godini. Postoji iluzija da naš javni dug nije problem. Tačno je da on trenutno nije preterano veliki, ali je brzina njegovog rasta velika. Zatim, u krizama se po pravilu pojavljuju prethodno „sakriveni“ dugovi (garancije države koje se efektuiraju, lokalni dugovi i sl.), pa već sada postoje neke revizije našeg duga koje ga dižu sa 32% na 36% BDP-a. Najzad, kriza često prisiljava državu da preuzme na sebe deo privatnog duga kako bi sprečila velike socijalne potrese i otpuštanja, a kod nas je privatni dug veoma visok.

Osim navedenog, postoji još jedan kanal preko koga rast javnog duga može da ugrozi privrednu stabilnost, otegra investitore i zakoči privredni rast i rast zaposlenost. To je njegov uticaj na povećanje spoljnog duga. Ukupni spoljni dug Srbije, privatni i državni, već je sad kritično veliki – prelazi 70% BDP-a. Temeljna međunarodna empirijska studija o uticaju duga na privredni rast, koja obuhvata različite zemlje i epizode u poslednjih dvesta godina, pokazuje da je kod zemalja u razvoju kritičan nivo spoljnog duga 60% BDP-a. Preko tog nivoa dug dovodi do smanjenja privrednog rasta u proseku za dva procentna poena. Na primeru Srbije to bi značilo da, nakon krize, umesto po očekivanoj stopi od 5% privreda raste po stopi od 3%. Buduće povećanje javnog duga u Srbiji pre svega znači zaduživanje u inostranstvu, što

dalje vodi povećanju spoljnog duga koji je, videli smo, već sada iznad kritičnog nivoa. Postoji još jedan, za Srbiju važan, nalaz pomenute studije: kritičan nivo duga varira od zemlje do zemlje u zavisnosti od njene istorije u pogledu inflacije, plaćanja svojih dugova i slično i, kod ne malog broja zemalja – kritičan nivo javnog duga se javlja već na 15% do 20% BDP-a.

Fiskalno prilagođavanje, tj. smanjivanje državnog deficita i kontrola javnog duga, koje nam predstoji u sledećih pet godina pokušano je u mnogim zemljama i u različitim vremenima. Interesantna su za nas dva iskustva Irske iz osamdesetih, jedno neuspešno (1982) i jedno uspešno (1987). U prvom slučaju, fiskalnom prilagođavanju je prethodio rast vrednosti (apresijacija) domaće valute, a u drugom njen – pad (depresijacija). Takođe su Italija 1990-ih i Argentina 2001, imale uspešno fiskalno prilagođavanje kombinovano sa padom vrednosti domaće valute (depresijacijom).

Mehanizam za prethodno je jasan: smanjivanje javne potrošnje i deficit-a smanjuje ukupnu tražnju i tako koči privrednu aktivnost. S druge strane, depresijacija domaće valute deluje ekspanzivno na proizvodnju tako što povećava tražnju za domaćim razmenjivim dobrima (izvoz i proizvodi koji konkurišu uvozu). U Irskoj 1982. oba činioca – *smanjivanje budžetskog deficit-a i rast vrednosti domaće valute*, delovala su u pravcu kočenja privredne aktivnosti i tako gurnule zemlju u duboku recesiju. Pad proizvodnje, preko pada poreskih prihoda je povećao budžetski deficit i javni dug, te je fiskalno prilagođavanje propalo. Uspešnoj fiskalnoj konsolidaciji 1987. prethodila je depresijacija domaće valute od 11%, pa je Irska privreda već 1989. rasla po stopi od 4%, a javni dug u odnosu na BDP počeo da se smanjuje.

U svetu prethodnih primera, depresijacija dinara – prvo početkom godine a zatim i u maju, jeste dobrodošla za zdrav oporavak srpske privrede. Naime, postoje prve naznake da se izvoz povećava i da je on povukao, doduše još uvek mali, rast proizvodnje. Ako se ovaj trend nastavi ima nade za Srbiju da značajnije okrene svoju privredu ka izvozu, i tako stupi na putanju održivog rasta. Ali, jedan od uslova jeste da se *sada* počne sa srednjoročnim planom smanjenja državnog deficit-a i kontrole javnog duga, a videli smo iz primera Irske da je za to *sada* i dobar trenutak.

Drugi uslov za uspešno rebalansiranje privrede Srbije od potrošnje i uvoza ka investicijama i izvozu – jeste da se ne poništi tekuća depresijacija koja je izgleda približila dinar njegovoj održivoj vrednosti, i tako značajno popravila međunarodnu konkurentnost privrede Srbije. Za dalje održavanje spoljne konkurentnosti neophodno je da dinar u proseku prati inflaciju, koja inače treba značajno da se smanjuje, ali je isto tako važno da (realne) plate ne rastu brže od produktivnosti rada. Stoga i nadalje NBS treba da dozvoli eventualni blagi trend depresijacije dinara, dok Vlada mora da kontroliše rast plata u javnom sektoru, uključujući javna preduzeća.

Ovaj jubilarni, dvadeseti broj *QM-a* se u rubrikama *Pod lupom* i *Osvrti*, gotovo isključivo oslanja na istraživanja rađena u Fondu za razvoj ekonomskih nauka (FREN), koji je ujedno i izdavač *Kvartalnog monitora*. Time se uspostavlja pozitivna interakcija između praćenja i analize privrednih kretanja i politika u *QM-u* i empirijskih istraživanja o problemima relevantnim za privredu Srbije i regiona. Nadamo se da će i ubuduće ova sinergija biti plodna i da će dati važne rezultate. U ovom broju *Pod lupom 1* (Šestović, L.) analizira privredni rast Srbije, sa akcentom na njegovu prostornu neujednačenost, i nudi moguće opcije za kreatore ekonomskih politika. *Pod lupom 2* (Krstić, G. i Arandarenko, M.) predstavlja rezultate analize uticaja ekonomске krize na promenu relativnog položaja ranjivih grupa na tržištu rada Srbije u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta. U *Osvrtu 1* (Arsić, M. i Altiparmakov, N.) sučeljavaju se različiti predlozi za poresku reformu u Srbiji i prikazuju kvantitativne implikacije pojedinih rešenja. *Osvrt 2* (Avlijaš, S.) opisuje izazove i probleme sa kojima se suočava proces smanjenja zaposlenih u lokalnoj samoupravi, dok *Osvrt 3* (Žarković-Rakić, J.) predstavlja SRMOD, mikrosimulacioni model poreza i socijalnih davanja za Srbiju koji je FREN, prvi u regionu, razvio na bazi EUROMOD-a u saradnji sa Univerzitetom u Eseksu. Rezultati primene ovog modela i njegov značaj za kreatore ekonomskih politika i akademsku zajednicu razmatraće se u narednim brojevima *QM-a*.

TREND OVI

1. Pregled

Vrednost dinara u odnosu na evro je nakon depresijacije u maju verovatno blizu svog održivog nivoa. Privredna aktivnost je u Q1 usporila oporavak u odnosu na drugu polovinu 2009, ali je dobro što je ovaj oporavak sada posledica rasta izvoza, a ne domaće tražnje. Fiskalni deficit od 4,8% BDP-a će u 2010. biti veći od planiranog, ali na njegovo povećanje utiču isključivo manji javni prihodi od planiranih, a ne povećanje javnih rashoda. Ukratko rečeno, ovo su najznačajnije teme Trendova QM-a.

Majska depresijacija domaće valute zajednička je gotovo svim Istočnoevropskim zemljama sa fleksibilnim kursom (Poljska, Rumunija, Mađarska i Česka). Upravo ova usklađenost nas upućuje na zaključak da je do nagle depresijacije došlo usled promene raspoloženja investitora na finansijskim tržištima. Jer, investitori su na mogućnost rasplamsavanja novog talasa krize u Evropi reagovali privremenim napuštanjem evropskih valuta i izazvali njihov pad vrednosti (uključujući i sam evro).

Iza depresijacije dinara, međutim, stoje i nešto dublji razlozi od procene rizika na finansijskim tržištima. Dinar je pre krize bio precjenjen, a na njegovu pravidnu snagu uticao je snažan priliv kapitala iz inostranstva. Kada je te prilive kriza naglo zakočila, dinar je počeo da se vraća na realnu vrednost koju je imao pre početka snažnog priliva kapitala i posledične apresijacije. Budući da su prilivi kapitala naglo povećani nakon 2005.– sada očekujemo da će se kurs vratiti na svoj nivo koji je imao pre toga, pa kao osnovu za poređenje sa sadašnjom vrednošću dinara uzimamo 2005. godinu.

Nakon poslednjeg talasa depresijacije (evro je premašio vrednost od 102 dinara u trenutku pisanja ovog teksta) – dinar se približio svojoj realnoj vrednosti iz 2005, ali je još uvek nije potpuno došigao. Realni kurs dinara (korigovan za inflaciju) u odnosu na evro sada je na nivou iz Q4 2006. godine, tj. još uvek je za oko 10% realno veći od svoje vrednosti iz 2005. (v. Grafikon T5-8).

Vrednost dinara međutim treba posmatrati u kontekstu međunarodne konkurentnosti domaće privrede. Depresijacom dinara se sada vraća deo konkurentnosti domaće privrede koji je izgubljen snažnom realnom apresijacijom od 2005. Plate merene u evrima su prva indikacija promene konkurentnosti. Depresijacija dinara je smanjila plate u evrima i one su nakon maja na sličnom realnom nivou kao u Q4 2007. godine.

Promena plata u evrima je međutim posledica i promene produktivnosti, a ne samo realne apresijacije. Prava mera konkurentnosti su zbog toga evro jedinični troškovi rada (evro-JTR) koji osim promene zarada u evrima, uključuju u sebe i promenu produktivnosti. Na osnovu preliminarnih podataka za maj vidimo da su evro-JTR nakon poslednje depresijacije na sličnoj vrednosti kao u Q1 2006. (Grafikon T2-6), odnosno svega nekoliko procenata su veći od svoje vrednosti iz 2005. godine.

Smanjenje evro-JTR nakon majske depresijacije nas upućuje na zaključak da u periodu koji sledi verovatno više neće biti novih snažnih depresijskih pritisaka. Mogući su naravno uvek novi „udari“ sa finansijskog tržišta, koji bi doveli do privremenih oscilacija dinara, ali će za trajnije promene kursa biti ključna kretanja plata i inflacija. Budući da su rast plata i inflacija za sada pod kontrolom, očekujemo stabilizaciju vrednosti dinara blizu dostignutog nivoa nakon poslednje depresijacije i njegovo dalje kretanje u skladu sa promenama ovih agregata.

Privredna aktivnost u Q1 usporava svoj oporavak iz druge polovine 2009. Na spor tempo oporavka ukazuje podatak da je i pored ostvarenog međugodišnjeg rasta u Q1 koji procenjujemo na oko 0,9%, privredna aktivnost još uvek na nivou koji je za oko 3% niži od onog iz 2008. godine. Sa ovakvim tempom oporavka realni nivo BDP-a iz 2008. će biti dostignut tek 2011. Ohrabruje

ipak činjenica da izvoz u Q1 ubrzava rast i da postaje sve značajniji pokretač rasta privrede. Najnoviji podaci za april potvrđuju snažan rast izvoza. Izvoz u aprilu ostvaruje međugodišnji rast od čak 27%, a desezonirano raste u odnosu na mart za 4,1%. Ovo je još jedna indikacija da je nivo kursa povoljan za oporavak privrede i da je makroekonomski održiv. U preostalom delu godine očekujemo da će rast izvoza uticati na nešto brži oporavak privrede.

Blagi oporavak privredne aktivnosti u Q1 nije još uvek bio dovoljan da dovede do bitnijih promena na tržištu rada. Pad zaposlenosti se ne usporava, a stopa nezaposlenosti raste na zabrinjavajuće visok nivo. Broj registrovanih zaposlenih koji je u Q1 manji od 1,85 miliona ujedno predstavlja i neslavni rekord najniže zaposlenosti u Srbiji u poslednjih trideset godina. Procenat nezaposlenosti će nakon objavljinjanja rezultata aprilske Ankete o radnoj snazi verovatno premašiti i 19%.

Tekući deficit i inflacija su u Q1 porasli u odnosu na prethodni kvartal, ali se nisu otigli kontroli. Tekući deficit platnog računa koji je u Q1 bio tek nešto niži od 10% BDP-a na prvi pogled izgleda dosta veliki, ali je više činilaca doprinelo da on izgleda znatno veći nego što zapravo jeste. Pre svega u Q1 je tekući deficit sezonski nešto veći nego u ostatku godine. Takođe, usled promene metodologije obračuna uvoza, u Q1 je došlo do formalnog povećanja deficit-a za preko 2% BDP-a u odnosu na prethodni kvartal o čemu smo detaljnije pisali u odeljku 4 „Platni bilans i spoljna trgovina“ ovog izdanja QM-a.

Inflacija je u Q1 iznosila 1,9% ili oko 8% na godišnjem nivou, ukoliko se isti trend zadrži u preostalim kvartalima 2010. Međutim, za čak dve trećine ukupnog porasta cena u Q1 odgovorni su poskupljenje električne energije, duvanskih proizvoda i naftnih derivata. Ukoliko bismo iz inflacije izdvojili kretanje cena ovih, ali i prehrambenih proizvoda koji su u Q1 pojeftinili, onda bi njen trend bio blizu centra ciljanog koridora NBS od $6 \pm 2\%$ na šta ukazuje rast noseće inflacije prikazan na Grafikonu T5-3.

Monetarna politika i u Q1 nastavlja sa popuštanjem. Referentna kamatna stopa je spuštena na 8% te je nakon godinu dana postepenih snižavanja, došla na nivo koji je u skladu sa našim preporukama. Kreditna aktivnost u Q1 raste, ali je to još uvek neuporedivo niži rast od onog pre izbijanja krize. Zadržava se i dalje dosta veliko učešće problematičnih kredita (sa kašnjenjem u otplati obaveza servisiranja) u ukupnim, koje u Q1 iznosi 11%.

Fiskalnu politiku u Q1 je obeležio neplanirani nastavak realnog pada poreskih prihoda. Na ovaj pad su uticali nedovoljna brzina, ali i struktura oporavka privredne aktivnosti u kojoj preovlađava izvoz. Izvoz je oslobođen poreza na dodatu vrednost (PDV), te se uočeni blagi oporavak privredne aktivnosti ne preslikava u istom procentu na rast poreskih prihoda. S druge strane, pad domaće tražnje se direktno preslikava na pad poreskih prihoda – utiče najviše na smanjenje uvoza i posledično PDV i carina. Imajući u vidu manju vrednost poreskih prihoda od planiranih, postignuta je saglasnost sa MMF-om da deficit konsolidovanog budžeta u 2010. iznosi 4,8% BDP-a. Ovo povećanje deficit-a predstavlja isključivo „priznavanje realnosti“ slabijeg popunjavanja budžeta od plana i ne podrazumeva povećanje konsolidovanih rashoda.

Iz navedenog sledi da će i bez povećanja penzija i plata u javnom sektoru deficit konsolidovanog budžeta u 2010. biti najveći od početka tranzicije i moraće u srednjem roku značajno da se smanjuje. Čak i za najavljene isplate bonusa, sredstva će se morati obezbediti preusmeravanjem iz postojećih namena ili obezbediti iz vanrednih prihoda (nešto veći prihodi od planiranih u Telekomu Srbije), jer bi u suprotnom deficit premašio vrednost dogovorenju sa MMF-om.

Visok deficit konsolidovanog budžeta i potreba za „dovođenjem u red“ javnih finansijsa – u srednjem roku će iziskivati veoma odgovornu fiskalnu politiku za šta je potrebno, kao u većini evropskih zemalja, u što skorijem roku usvojiti Zakon o fiskalnoj odgovornosti. Takođe, verovatno će biti neophodno sprovesti sveobuhvatniju reformu poreza, koja bi između ostalog podržala i novi model rasta privrede nakon završetka krize, zasnovanog više na rastu izvoza, a manje na rastu domaće potrošnje.

Srbija: izabrani makroekonomski pokazatelji, 2004–2010¹⁾

	Godišnji podaci						Kvartalni podaci				
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Q1	Q2	Q3	Q4	2010
Cene i kurs											
Indeks potrošačkih cena	..	..	..	6,5	11,7	8,4	10,1	8,7	7,9	5,9	4,4
Indeks maloprodajnih cena	10,1	16,5	12,7	6,8	10,9	10,1	9,8	9,9	9,4	9,2	7,2
Realni kurs dinar/evro (prosek 2005=100) ³⁾	100,5	100,0	92,1	83,9	79,7	84,1	86,0	84,3	82,6	83,5	85,3
Nominalni kurs dinar/evro ³⁾	72,62	82,92	84,19	79,97	81,46	93,90	93,71	94,17	93,24	94,47	98,60
Privredna aktivnost											
BDP (u mlrd. dinara)	1.381	1.684	1.962	2.302	2.723	2.954	..	..	..	..	..
BDP	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,0	-4,1	-4,2	-2,3	-1,6	0,9
Nepoljoprivredna BDV	6,4	6,8	7,5	8,7	5,7	-2,8	-3,6	-3,7	-2,1	-1,8	1,4
Industrijska proizvodnja	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-12,1	-17,0	-17,8	-10,6	-3,8	2,8
Preradivačka industrija	9,7	-0,7	5,3	4,2	0,7	-15,8	-22,6	-21,6	-14,6	-5,4	4,6
Prosečna mesečna neto plata (u din.) ⁴⁾	14.108	17.478	21.745	27.785	29.174	31.758	30.120	31.808	31.737	33.366	31.924
Ukupno zaposlenih, bez poljoprivrede (mil.)	2.047	2.056	2.028	1.998	1.997	1.882	1.981	1.850	1.835	1.861	1.845
Fiskalni podaci											
u % BDP											
Javni prihodi	41,2	42,1	42,4	42,1	41,5	38,6	-12,6	-13,4	-4,2	-5,0	-4,0
Javni rashodi	40,0	39,7	42,7	42,8	43,7	42,7	-3,4	-6,0	-0,3	-9,2	-1,4
Konsolidovani bilans (def. GFS) ⁵⁾	17,5	14,8	-33,5	-58,2	-68,9	-121,8	-11,7	-44,3	-21,4	-40,0	-23,9
Platni bilans											
međugodišnji rast²⁾											
Uvoz robe ⁶⁾	-8.302	-8.286	-10.093	-12.858	-14.964	-10.919	-2.755	-2.609	-2.642	-2.913	-2.622
Izvoz robe ⁶⁾	2.991	4.006	5.111	6.444	7.416	5.978	1.291	1.536	1.550	1.602	1.471
Bilans tekućeg računa ⁷⁾	-2.197	-1.805	-3.137	-4.994	-6.089	-1.904	-979	-175	-278	-472	-725
u % BDP ⁷⁾	-11,6	-8,6	-12,9	-17,2	-17,8	-6,0	-13,6	-2,2	-3,4	-5,6	-9,8
Bilans finansijskog računa ⁷⁾	2.377	3.863	7.635	6.126	6.180	1.999	956	204	302	537	674
Strane direktnе investicije	773	1.248	4.348	1.942	1.824	1.372	643	251	113	366	284
NBS bruto devizne rezerve (+/- znači povećanje)	349	1.675	4.240	941	-1.687	2.363	-240	880	716	1.007	-367
Monetarni podaci											
u milionima evra, tokovi²⁾											
NBS neto sopstvene rezerve ⁸⁾	103.158	175.288	302.783	400.195	475.110	578.791	502.606	489.062	528.439	578.791	563.529
NBS neto sopstvene rezerve ⁸⁾ , u mil. evra	1.291	2.050	3.833	5.051	5.362	6.030	5.303	5.234	5.681	6.030	5.652
Krediti nedržavnom sektoru	342.666	518.298	609.171	842.512	1.126.111	1.306.224	1.215.843	1.218.702	1.245.735	1.306.224	1.389.783
Devizna štednja stanovništva	110.713	190.136	260.661	381.687	413.766	565.294	450.852	461.401	482.827	565.294	604.783
M2 (12-m realni rast, u %)	10,4	20,8	30,6	27,8	2,9	9,8	-3,2	2,1	0,9	9,8	11,5
Krediti nedržavnom sektoru (12-m realni rast, u %)	27,3	28,6	10,3	24,9	25,2	5,2	21,7	16,4	11,8	5,2	6,3
Krediti nedržavnom sektoru, u % BDP	23,9	29,6	28,6	35,0	42,0	45,8	45,9	45,8	44,5	45,8	47,5
Finansijska tržišta											
BELEXline, vrednost indeksa ⁹⁾	1.161	1.954	2.658	3.831	1.198	1.312	844	1.173	1.548	1.312	1.307
Promet na Beogradskoj berzi (u mil. evra) ¹⁰⁾	423,7	498,8	1.166,4	2.004,4	884,0	443,7	61,2	72,6	55,8	254,0	49,4

Izvor: FREN.

1) Detaljni podaci (mesečne serije) dati su na internet stranici, www.fren.org.rs.

2) Ukoliko drugačije nije naznačeno.

3) Računica zasnovana na 12-m proseccima za godišnje podatke, i na tromesečnim proseccima za kvartalne podatke.

4) Podaci za 2008. godinu predstavljaju korigovane podatke na osnovu proširenog obuhvata uzorka za računanje prosečne zarade. Time su nominalne vrednosti zarada za 2008. godinu uporedive sa nominalnim vrednostima za 2009. godinu, ali nisu uporedive sa prethodnim godinama.

5) Pratimo ukupni fiskalni rezultat (overall fiscal balance po GFS 2001) - Konsolidovani suficit/deficit korigovan za "budžetske kredite" (lending minus repayment prema starom GFS).

6) Republički zavod za statistiku je promenio metodologiju spoljnotrgovinske razmene. U Srbiji je od 01.01.2010. godine, po prepukama odeljenja za statistiku UN, počeo da se primenjuje opšti sistem trgovine, koji predstavlja širi koncept od prethodnog, radi bolje prilagođenosti kriterijumima datim u Platnom bilansu i Sistemu nacionalnih računa. Detaljnije objašnjenje je dato u QM 20, odeljak 4, Platni bilans i spoljna trgovina.

7) Narodna banka Srbije je u Q1 2008. promenila metodologiju po kojoj izraduje platni bilans. Promena metodologije dovodi do manjeg deficitu tekućeg računa, i do manjeg salda kapitalnog računa. Detaljnije objašnjenje je dato u QM12, odeljak 6, Platni bilans i spoljna trgovina.

8) NBS neto sopstvene rezerve predstavljaju razliku između neto deviznih rezervi NBS i zbiru deviznih depozita poslovnih banaka i deviznih depozita države. Detaljnija objašnjenja data su u odeljku Monetarni tokovi i politika.

9) Vrednost indeksa na poslednji dan posmatranog perioda.

10) Ukupna vrednost prometa na Beogradskoj berzi, obuhvata vrednost prometa akcijama i obveznicama SDŠ. Za preračunavanje prometa na tržištu akcija iz dinara u evre korišćen je srednji kurs za posmatrani period.

2. Privredna aktivnost

Privredna aktivnost je u prvom kvartalu (Q1) 2010. usporila umereni tempo oporavka iz druge polovine 2009. Međugodišnji rast BDP-a iznosio je oko 0,9%, a rast nepoljoprivredne BDV oko 1,4%. Zabeleženi međugodišnji rast uglavnom je posledica poređenja sa niskom osnovom iz Q1 prethodne godine, kada je ekomska kriza u Srbiji bila na vrhuncu. Ukoliko uzmememo u obzir podatak da je međugodišnji pad BDP-a u Q1 2009. iznosio 4,1%, primećujemo da je privredna aktivnost u Q1 2010. ostala na nivou koji je za oko tri procenta realno niži od onog ostvarenog u 2008. Ovako spor tempo oporavka privrede još uvek ne može da zaustavi pad zaposlenosti niti realnih budžetskih prihoda. Među pozitivnim naznakama ekonomskog oporavka u Q1, izdvajamo osetni rast izvozne tražnje koja može pokrenuti nešto snažniji oporavak privrede u preostalom delu godine. Domaća tražnja, s druge strane, blago pada u odnosu na isti period prethodne godine. Industrijska proizvodnja je u Q1 2010. zabeležila međugodišnji rast od 2,8%, ali to relativizuje podatak da je u Q1 2009. ostvaren pad od čak 17%. Desezonirani indeksi u Q1 ukazuju čak i na pad industrijske proizvodnje u odnosu na Q4 prethodne godine. Sagledavajući sve navedeno, analiza *QM*-a sugerije oprez u pogledu optimističnih ocena trendova ekomske aktivnosti, mada ne isključuje i izvesna poboljšanja.

Bruto domaći proizvod

Rast privredne aktivnosti u Q1 procenjujemo na oko 0,9%

Prema preliminarnoj proceni *QM*-a,¹ zasnovanoj na raspoloživim podacima o rezultatima privredne aktivnosti, međugodišnji realni rast BDP-a u Q1 iznosi oko 0,9% (Tabela T2-1). Nepoljoprivredna BDV, koju smatramo pouzdanim merom privredne aktivnosti, u Q1 ostvaruje međugodišnji rast od oko 1,4%.

Nakon godinu dana negativnih međugodišnjih stopa rasta BDP-a, u Q1 je po prvi put zabeležen međugodišnji rast proizvodnje, što je bio i povod za učestale ocene u javnosti o završetku recesije. Razloge za međugodišnji rast BDP-a pre svega treba tražiti u poređenju sa niskom osnovom iz istog perioda prethodne godine, kada je kriza u domaćoj ekonomiji kulminirala. Kada uzmememo u obzir da je međugodišnji pad BDP-a u Q1 2009. iznosio 4,1%, – primećujemo da je i sa ostvarenim rastom od oko 0,9% u Q1 2010, privredna aktivnost još uvek na nivou koji je za oko 3% realno niži od ostvarenog u istom periodu 2008.

Desezonirani indeksi, ipak, ukazuju na stagnaciju...

Desezonirani indeksi, koji nam omogućavaju poređenje rezultata privredne aktivnosti sa prethodnim kvartalom, dodatno „kvare“ utisak o ostvarenom rastu privrede u Q1, jer –pre ukazuju na stagnaciju nego na rast privredne aktivnosti. Desezonirani rast BDP-a je u Q1 u odnosu na Q4 2009. ispod 0,2%,² što odgovara godišnjoj stopi rasta od oko 0,7%. Tempo opravka privrede, koji procenjujemo na ovaj način, usporio je u Q1 u odnosu na drugu polovicu 2009. (kada smo ga procenjivali na oko 2%). Ukoliko ne dođe do preokreta u narednim mesecima, najveći rast ekomske aktivnosti koji možemo očekivati u 2010.– jeste tek oko 1%.

...ali još uvek smo oprezni sa procenama

Dakle, osim nesporne potvrde da privreda izlazi iz recesije, u Q1 beležimo zabrinjavajuće tendencije zastoja privredne aktivnost na nivou bliskom onom iz Q4 2009. Ostaje nam da sačekamo još nekoliko meseci da bismo preciznije procenili ekomske aktivnosti, budući da zbog sezonski nižih vrednosti i nešto manjeg doprinosa godišnjem rastu BDP-a – Q1 možda i nije najbolji kvartal za procenu godišnjih trendova.

¹ Metodologija koju smo koristili prilikom procenjivanja BDP-a zasnovana je na metodologiji Republičkog zavoda za statistiku (RZS). Procenjujemo realni rast bruto dodatih vrednosti (BDV) pojedinačnih sektora privrede po proizvodnom principu, a zatim ih sabiramo i dodajemo poresku komponentu. Modifikacije u odnosu na metodologiju RZS, delom su vezane za indikatore na osnovu kojih procenjujemo sektorski rast i koji, po našem mišljenju, u pojedinim slučajevima pouzdanije prikazuju stvarni rast sektora (npr. „proizvodnja cementa u građevinarstvu“). Takođe, budući da raspolaćemo manjim brojem dostupnih indikatora od RZS, u procenu uključujemo i posredne indikatore koji nisu sastavni deo zvanične statističke metodologije, a sprovodimo i dublje analize trendova pojedinačnih sektora i analizu tražnje.

² Prilikom desezoniranja, radi uporedivosti, koristili smo X12 ARIMA metodologiju koja se koristi i za desezoniranje industrijske proizvodnje.

Tabela T2-1. Srbija: bruto domaći proizvod, 2005–2010¹⁾

	Međugodišnji indeksi										Bazni indeks	Učeće
	2009					2010				Q1/10		
	2005	2006	2007	2008	2009	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1/02	2009	
Ukupno	105,6	105,2	106,9	105,4	97,2	95,9	95,8	97,7	98,4	100,9	137,4	100,0
Porezi minus subvencije	110,2	99,8	109,5	104,2	94,0	92,4	90,9	94,7	98,2	97,0	147,7	15,8
Bruto dodata vrednost u baznim cenama	105,0	106,4	106,5	105,8	98,0	96,6	96,7	98,3	98,5	101,8	131,7	84,2
Bruto dodata vrednost bez poljoprivrede	106,8	107,5	108,7	105,4	97,5	96,4	96,3	97,9	98,2	101,4	139,1	87,8 ³⁾
Poljoprivreda	95,1	99,8	92,2	109,1	102,5	101,4	103,0	102,3	102,1	101,0	111,0	12,2 ³⁾
Prerađivačka industrija	99,9	105,6	104,8	101,3	85,0	79,3	79,9	86,0	93,1	104,7	96,9	13,7 ³⁾
Građevinarstvo	102,0	107,7	110,8	101,7	83,7	86,0	83,4	81,6	80,0	85,0	114,9	3,2 ³⁾
Saobraćaj, skladištenje i telekomunik.	123,4	129,3	120,1	112,9	107,1	104,4	107,5	108,6	108,1	109,0	307,9	17,9 ³⁾
Trgovina na veliko i malo	122,0	110,3	119,9	107,1	91,6	93,7	91,5	91,4	89,1	92,5	210,7	12,7 ³⁾
Finansijsko posredovanje	111,9	112,2	115,6	110,2	105,3	106,1	106,2	104,5	103,7	106,0	169,0	5,1 ³⁾
Ostalo	102,1	100,6	101,5	103,1	101,3	101,2	101,1	101,5	100,4	101,1	113,3	35,3 ³⁾

Izvor: RZS.

1) U stalnim cenama iz 2002. godine.

2) Procena QM-a.

3) Učeće u BDV.

**Građevinarstvo i
Trgovina još isčekuju
oporavak...**

**...zabrinjava zastoj
prerađivačke industrije**

Blagi rast tražnje

Posmatrano po proizvodnom principu, većina oblasti beleži međugodišnji rast proizvodnje (Tabela T2-1). Međugodišnji pad zabeležen je u Građevinarstvu i Trgovini na veliko i malo, ali je kod ovih sektora moguć skorji početak blagog oporavka, na šta mogu da ukažu podaci o proizvodnji cementa i mesečne vrednosti prometa na malo (postepeno povećanje prometa od januara do marta). Prerađivačka industrija, i pored međugodišnjeg rasta proizvodnje od 4,6%, u Q1 stagnira i čak blago opada u odnosu na nivo iz Q4 2009, na šta ukazuju desezonirani indeksi rasta (Grafikon T2-8).

Međugodišnji rast domaće i izvozne tražnje prikazan je u Tabeli T2-2. U Q1 uočavamo blagi realni međugodišnji rast agregatne tražnje koji je iznosio oko 0,7%. Posmatrano po komponentama agregatne tražnje, uočava se da je domaća tražnja u Q1 za oko 1% realno niža u odnosu na isti period prethodne godine, a izvozna za oko 6,8% viša (Tabela T2-2).

Tabela T2-2. Srbija: rast aggregatne tražnje i komponenti, 2005–2010

	2006	2007	2008	2009	2009				2010	
					Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	
Međugodišnji indeksi										
BDP	105,2	106,9	105,4	97,0	95,9	95,8	97,7	98,4	100,9	
Ukupna tražnja	109,3	110,3	107,7	91,9	93,0	87,7	89,3	97,4	100,7	
Domaća tražnja	106,0	106,9	106,3	94,0	96,8	89,1	91,6	98,4	99,0	
Izvozna tražnja	125,1	125,6	113,3	83,3	78,4	81,8	79,8	93,3	106,8	

Izvor: QM na osnovu podataka NBS i RZS.

**Izvozna tražnja
prednjači**

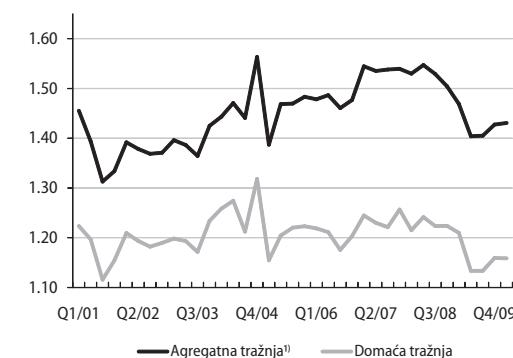
Struktura rasta aggregatne tražnje nam ukazuje da u Q1 rast izvozne tražnje prednjači u odnosu na rast domaće tražnje. Kako izvoz još uvek ima relativno nisko učeće u domaćoj ekonomiji, onda i njegov rast u Q1 još uvek nije bio dovoljan da znatnije utiče na aggregatnu tražnju. Ipak, visok rast izvoza je poželjan pokretač budućeg rasta domaće ekonomije, te Q1 možda najavljuje nešto povoljnije trendove. Posebno je značajno da rast izvozne tražnje prednjači rastu domaće tražnje. Privredni rast pre krize se najvećim delom zasnivao na rastu domaće tražnje, što se pokazalo neodrživim i povećalo ranjivost domaće privrede.

U Grafikonu T2-3 prikazan je odnos tražnje (aggregatne i domaće) i proizvodnje. Posmatrajući kretanje aggregatne tražnje, uočavamo da je pod uticajem krize godinu dana snažno smanjivala svoje učeće u BDP-u. Ovaj trend je zaustavljen u Q3 2009, nakon čega ponovo dolazi do blagog oporavka, kako tražnje tako i BDP-a. U Q1 odnos tražnje i proizvodnje praktično stagnira na dostignutom nivou iz prethodne godine, što sugerira zaključak da je usporavanje oporavka proizvodnje, koje smo uočili u Q1, bilo usklađeno sa usporavanjem rasta tražnje.

2. Privredna aktivnost

Odnos potrošnje i proizvodnje povoljniji nego pre krize

Grafikon T2-3. Srbija: kretanje agregatne i domaće tražnje u odnosu na BDP, 2001-2010

Izvor: QM na osnovu podataka RZS.

1) agregatna tražnja = domaća tražnja + izvoz.

strane su zastoj u kreditiranju privrede i stanovništva i smanjenje domaće tražnje, a s druge strane je fiskalna politika donekle ublažavala ovaj pad umerenim rastom ekspanzivnosti (automatski stabilizator, ali uz prilagođavanje). U ukupnom zbiru došlo je do snažnog smanjenja domaće tražnje u odnosu na proizvodnju (Grafikon T2-3). Uravnotežavanje ova dva makroekonomksa agregata, dovelo je do velikog smanjenja tekućeg deficit platnog bilansa i usporavanja inflacije³ koji su i bili najveći strukturni problemi domaće ekonomije pre izbijanja krize.

Jedinični troškovi rada ponovo rastu...

... ali možda će se ipak usporiti pad zaposlenosti

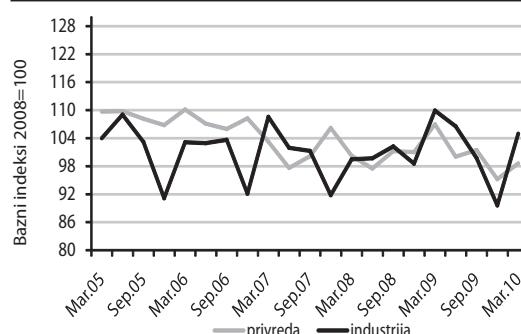
Konkurentnost je nešto veća nego pre krize

U Grafikonu T2-3 prikazan je i odnos potrošnje i proizvodnje (domaće tražnje i BDP-a) koji zavređuje posebnu pažnju. Potrošnja je u Q1 bila za 15,9% veća od proizvodnje. Taj podatak ukazuje na relativno povećanje potrošnje u odnosu na njen najniži nivo iz Q2 2009, kada je ovaj procenat iznosio 13,3%, ali i na to da je, i pored ovog povećanja – domaća tražnja u Q1 na još uvek, za domaću ekonomiju, neuobičajeno niskom nivou. Jer, u godinama pre krize – razlika između potrošnje i proizvodnje je najčešće iznosiла i preko 20%.

Smanjenje domaće tražnje u odnosu na proizvodnju u 2009. možemo pripisati zajedničkom delovanju više različitih uticaja. S jedne

Jedinični troškovi rada⁴ (JTR), mereni kako u dinarima tako i u evrima, u Q1 rastu u odnosu na prethodni kvartal (Grafikon T2-4 i Grafikon T2-5). Do rasta JTR-a dolazi kada se povećava učešće troškova radne snage u odnosu na dodatu vrednost stvorenu tim radom, što je u osnovi neželjen trend. Ipak, u Q1 ćemo još uvek biti oprezni u tumačenju primećenog trenda budući da još uvek nije došlo do stabilizacije posmatranih agregata (pre svega zaposlenosti).

Grafikon T2-4. Srbija: realni jedinični troškovi rada u privredi i industriji, 2005-2010

Izvor: QM na osnovu podataka RZS i NBS.

industriju, koja proizvodi daleko najveći deo razmenjivih proizvoda, i za ukupnu privedu⁶.

U Grafikonu T2-5 prikazano je kretanje evro-JTR za privedu i prerađivačku industriju. U Q1 primećujemo da su evro-JTR i pored rasta u odnosu na Q4 2009. i dalje na nivou koji je nešto niži od onog pre izbijanja krize. U prerađivačkoj industriji nivo evro-JTR je sličan onom iz Q1 2007, a u privredi je sličan nivou iz Q1 2006. Podaci o vrednosti evro-JTR i njihovo vraćanje na nivo od pre nekoliko godina ukazuju da je, zahvaljujući depresijaciji dinara i fleksibilnosti tržišta rada, vraćen deo konkurentnosti izgubljen realnom apresijacijom u periodu pre izbijanja krize.

Ukoliko upoređimo vrednosti JTR u Q1 sa onima iz istog perioda prethodne godine, uočavamo njihovo smanjenje za preko pet procenata. Smanjivanje vrednosti JTR u odnosu na vreme kada je kriza kulminirala pokazuje kako se tržište rada sa određenim kašnjenjem prilagođava smanjenju privredne aktivnosti, kao i da je moguće da će se uskoro završiti trend snažnog pada zaposlenosti.⁵

Jedinični troškovi rada mereni u evrima (evro-JTR), ukazuju na međunarodnu konkurentnost domaće privrede jer definišu najveću domaću troškovnu komponentu (troškove rada) u odnosu na dodatu vrednost. Evro-JTR izračunavamo za prerađivačku

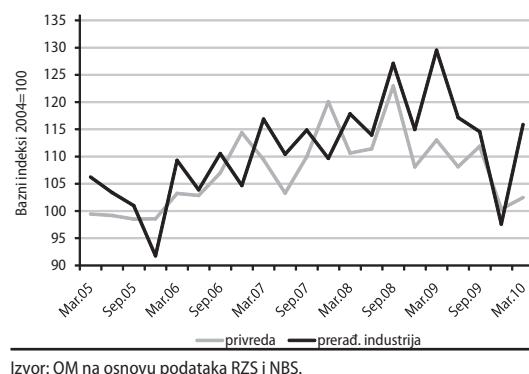
3 Za više detalja v. odeljak 5 „Cene i devizni kurs“ i odeljak 4 „Platni bilans i spoljna trgovina“ ovog izdanja QM-a.

4 Jedinične troškove rada u dinarima računamo za privedu (bez sektora Poljoprivreda i sektora Država) i industriju.

5 Za više detalja v. odeljak 3 „Zaposlenost i zarade“ ovog izdanja QM-a

6 Bez sektora Država i sektora Poljoprivreda.

Grafikon T2-5. Srbija: realni evro jedinični troškovi rada u privredi i prerađivačkoj industriji, 2005–2010

Izvor: QM na osnovu podataka RZS i NBS.

Iako ćemo i za konačnu potvrdu trendova evro-JTR morati da sačekamo još neko vreme i njihovu trajniju stabilizaciju, primetno smanjenje evro-JTR u poslednjih nekoliko kvartala će verovatno biti trajnijeg karaktera i može da ukaže da će domaća ekonomija iz krize izaći sa određenim povećanjem konkurentnosti. Povećana konkurentnost može biti značajan podsticaj povećanju izvoza.

Okvir 1. Privredni rast Srbije u regionalnom kontekstu

U najnovijem Regionalnom pregledu za Evropu za 2010.godinu (*Regional Economic Outlook 2010, Europe, Fostering Sustainability*) Međunarodnog monetarnog fonda – prikazan je pregled rasta BDP-a svih evropskih zemalja. U Tabeli T2-7 prikazane su stope rasta susednih zemalja u 2009. i očekivane stope rasta u 2010.

Tabela T2-7. Zemlje iz okruženja: rast BDP-a, 2009–2010

	Međugodišnji indeksi					Učešće					
	2005	2006	2007	2008	2009	2009		2010	2009		
						Q1	Q2	Q3	Q4		
Ukupno	100,8	104,7	103,7	101,1	87,9	83,0	82,2	89,4	96,2	102,8	100,0
Vađenje ruda i kamena	102,1	104,1	99,4	103,6	95,7	92,8	90,1	100,1	99,2	110,3	6,7
Prerađivačka industrija	99,3	105,3	104,2	100,7	84,2	77,4	78,4	85,3	94,6	104,6	72,8
Proizvodnja i distribucija el. energije, vode i gasa	106,6	102,2	102,8	101,8	100,6	99,2	98,7	103,9	100,7	95,9	20,5

Izvor: MMF

1) Podaci za zemlje u okruženju i za Zapadni Balkan: ponderisani prosek zemalja, proračun FREN-a na osnovu podataka MMF-a.

2) MMF je naknadno revidirao procenу stope rasta za Srbiju u 2010. na 1,5%. Objavljena je Tabela sa poslednjim potpuno uporedivim podacima. Očekujemo slične revizije i za ostale zemlje.

Uočavamo da su trendovi privredne aktivnosti u Srbiji nešto povoljniji, ali prilično usklađeni sa trendovima u okruženju. Tako je pad BDP-a u 2009. u zemljama u okruženju iznosio 5,7%, za ceo Zapadni Balkan 3,7%, a u Srbiji 3%.

U 2010. očekuje se rast BDP-a zemalja u okruženju od 0,5%, Zapadnog Balkana od 1%, a Srbije od oko 2%.

Industrijska proizvodnja

Industrijska proizvodnja zabeležila je međugodišnji rast

Industrijska proizvodnja je u Q1 zabeležila rast od 2,8% u odnosu na isti period prethodne godine (Tabela T2-7). Međugodišnji rast industrijske proizvodnje je, kao i u slučaju BDP-a, pre svega posledica poređenja s niskom osnovom iz prethodne godine. Industrijska proizvodnja je u Q1 još uvek na nivou koji je za oko 15% niži u odnosu na Q1 2008.

Tabela T2-7. Srbija: indeksi industrijske proizvodnje, 2005–2010

	Međugodišnji indeksi								Učešće	
	2005	2006	2007	2008	2009	Q1	Q2	Q3	Q4	
Ukupno	100,8	104,7	103,7	101,1	87,9	83,0	82,2	89,4	96,2	102,8
Vađenje ruda i kamena	102,1	104,1	99,4	103,6	95,7	92,8	90,1	100,1	99,2	110,3
Prerađivačka industrija	99,3	105,3	104,2	100,7	84,2	77,4	78,4	85,3	94,6	104,6
Proizvodnja i distribucija el. energije, vode i gasa	106,6	102,2	102,8	101,8	100,6	99,2	98,7	103,9	100,7	95,9
										20,5

Izvor: RZS.

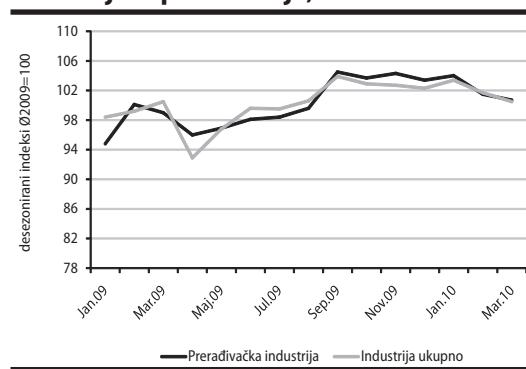
Prerađivačka industrija najviše doprinosi međugodišnjem rastu

Na ukupnu industrijsku proizvodnju je, zbog svog visokog učešća, najviše uticala prerađivačka industrija. Međugodišnji rast industrijske proizvodnje u prerađivačkoj industriji u Q1 iznosi 4,6% (Tabela T2-7). Proizvodnja i distribucija električne energije, gasa i vode je u Q1 ostvarila međugodišnji pad od 4,1%, dok je vađenje ruda i kamena u Q1 poraslo za 10,3% u odnosu na isti period prethodne godine.

Desezonirani indeksi u blagom padu

U Grafikonu T2-8 prikazani su desezonirani indeksi industrijske proizvodnje ukupne industrije i prerađivačke industrije. Desezonirani podaci ukazuju da je nivo proizvodnje u Q1 niži nego u Q4 prethodne godine. Ovi podaci potvrđuju verovatnu stagnaciju u Q1, posle prve faze nešto bržeg oporavka.

Grafikon T2-8. Srbija: desezonirani indeksi industrijske proizvodnje, 2009-2010

Izvor: QM na osnovu podataka RZS.

Proizvodnja osnovnih metala najviše doprinosi oporavku proizvodnje...

Proizvodnja osnovnih matala je u Q1 zabeležila međugodišnji rast od 46,8%, iako je u prva tri kvartala 2009. imala međugodišnji pad od 41,4% (u Q1 2009. je imala pad od 48%). Razlog za ovako burnu dinamiku je gašenje, pa ponovno pokretanje proizvodnje u visokim pećima US-Steel Serbia. Osim proizvodnje osnovnih metala, u Q1 se svojim visokim rastom izdvojila i oblast Proizvodnja motornih vozila i prikolica sa rastom od čak 124,7% zbog proizvodnje u kompaniji FIAT Srbija u Kragujevcu. Ako bismo iz prerađivačke industrije izdvojili proizvodnju osnovnih metala i motornih vozila (u suštini rezultate samo dva preduzeća) – onda bi ona i u Q1 imala međugodišnji pad proizvodnje.

...dok ostale oblasti tek neznatno popravljaju loše rezultate

Prehrambena industrija, koja ima najveće učešće u industrijskoj proizvodnji, u Q1 je ostvarila međugodišnji rast od 1% (Grafikon T2-9), hemijska industrija rast od 4,4%, dok proizvodnja gume i plastike ima jedina međugodišnji pad od posmatranih oblasti i on iznosi 2,3%. Ovi rezultati nam potvrđuju da iza ostvarenog rasta industrijske proizvodnje u Q1 stoji tek nekoliko pojedinačnih primera, a da za najveći deo industrijske proizvodnje još uvek nije započeo značajniji oporavak.

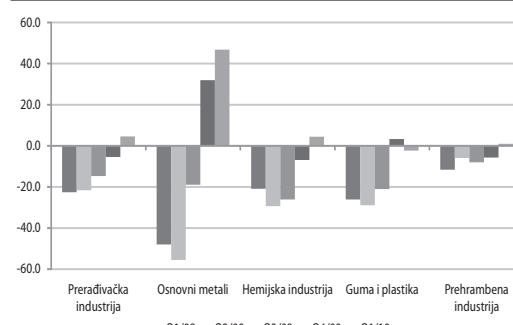
U Grafikonu T2-9 prikazan je međugodišnji rast pojedinih oblasti sa značajnim učešćem u prerađivačkoj industriji. Uočavamo da je do najvećih promena u odnosu na 2009. došlo u proizvodnji osnovnih metala. Druge posmatrane oblasti ne pokazuju znake većih promena u odnosu na prethodnu godinu.

Proizvodnja osnovnih matala je u Q1 zabeležila međugodišnji rast proizvodnje od 46,8%, iako je u prva tri kvartala 2009. imala međugodišnji pad od 41,4% (u Q1 2009. je imala pad od 48%). Razlog za ovako burnu dinamiku je gašenje, pa ponovno pokretanje proizvodnje u visokim pećima US-Steel Serbia. Osim proizvodnje osnovnih metala, u Q1 se svojim visokim rastom izdvojila i oblast Proizvodnja motornih vozila i prikolica sa rastom od čak 124,7% zbog proizvodnje u kompaniji FIAT Srbija u Kragujevcu. Ako bismo iz prerađivačke industrije izdvojili proizvodnju osnovnih metala i motornih vozila (u suštini rezultate samo dva preduzeća) – onda bi ona i u Q1 imala međugodišnji pad proizvodnje.

Prehrambena industrija, koja ima najveće učešće u industrijskoj proizvodnji, u Q1 je ostvarila međugodišnji rast od 1% (Grafikon T2-9), hemijska industrija rast od 4,4%, dok proizvodnja gume i plastike ima jedina međugodišnji pad od posmatranih oblasti i on iznosi 2,3%. Ovi rezultati nam potvrđuju da iza ostvarenog rasta industrijske proizvodnje u Q1 stoji tek nekoliko pojedinačnih primera, a da za najveći deo industrijske proizvodnje još uvek nije započeo značajniji oporavak.

Osetan oporavak jedino u proizvodnji intermedijarnih dobara

Grafikon T2-9. Srbija: međugodišnji rast pojedinih oblasti prerađivačke industrije, 2009-2010

Izvor: RZS.

Posmatrano po nameni (Tabela T2-10) – uočavamo da je proizvodnja tri namenske grupe proizvoda: intermedijarnih, investicionih i potrošnih, u Q1 ostvarila međugodišnji rast proizvodnje, dok je proizvodnja energije zabeležila međugodišnji pad. Proizvodnja intermedijarnih dobara je u Q1 veća za 14,1% nego u prethodnoj godini, najviše zahvaljujući visokom rastu proizvodnje osnovnih metala. Kada bismo iz intermedijarnih proizvoda isključili osnovne metale, onda se i proizvodnja intermedijarnih dobara ne bi razlikovala od ostatka industrije (Tabela T2-10). Proizvodnja investicionih dobara beleži rast od 3,4%, potrošnih dobara od 2,2%, dok proizvodnja energije beleži međugodišnji pad od 2,8%.

Tabela T2-10. Srbija: proizvodnja industrijskih proizvoda po nameni, 2005–2010

	Međugodišnji indeksi								Učešće ⁵⁾	
	2005	2006	2007	2008	2009					
					Q1	Q2	Q3	Q4		
Ukupno	100,6	104,7	103,7	101,1	83,0	82,2	89,4	96,2	102,8	
Energija ¹⁾	103,9	102,5	101,2	101,5	98,3	96,5	102,0	100,5	97,2	
Investiciona dobra ²⁾	74,2	90,0	105,4	105,5	71,4	77,6	76,4	87,6	103,4	
Intermedijalna dobra ³⁾	104,9	106,7	104,9	100,0	65,1	66,0	81,4	103,2	114,1	
Intermedijalna dobra bez osnovnih metala	101,5	101,3	107,3	98,8	69,6	73,4	81,5	93,3	102,8	
Potrošna dobra ⁴⁾	101,6	112,0	107,1	97,9	85,0	84,7	88,5	87,5	102,2	
Potrošna dobra bez prehr. industrije	96,3	128,3	109,2	96,3	79,5	69,5	82,9	76,5	104,1	
									14,2	

Izvor: RZS.

1) Vadenje uglja, sirove nafte i gasa, elektro i vodoprivreda.

2) Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina (oblasti 281,282 i 283 Klasiifikacije delatnosti), proizvodnja mašina i uređaja (osim električnih), proizvodnja kancelarijskih i računarskih mašina, radio TV i komunikacione opreme, preciznih i optičkih instrumenata, proizvodnja motornih vozila i prikolica i proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava.

3) Rude metala, nemetala, kamen. Tekstilna predava i tkanine, proizvodi od drveta i plute (sem nameštaja), celuloza, papir i prerađevine od papira, proizvodi od gume i plastike, proizvodi hemijske industrije (osim farmaceutske i proizvoda kućne hemije), petrohemije, građevinski materijal, osnovni metali, podsektor proizvodnje metalnih proizvoda, osim mašina (oblasti 284, 285, 286 i 287 Klasiifikacije delatnosti), električne maštine i aparati i podsektor reciklaže.

4) Proizvodi prehrabene industrije, duvanski proizvodi, odevni predmeti, proizvodi od kože, obuća, proizvodi izdavačke delatnosti, proizvodi farmaceutske industrije i kućna hemija, nameštaj i ostali raznovrsni proizvodi.

5) Učešće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji.

Građevinarstvo

Građevinska aktivnost beleži pad od oko 15%

Građevinska aktivnost je u Q1 za oko 15% niža nego u istom periodu prethodne godine. Među više indikatora koji opisuju kretanja u građevinarstvu, kao najpouzdaniji posmatrali smo indeks proizvodnje cementa⁷ (Tabela T2-11). Proizvodnja cementa je, međutim, u Q1 – za čak 60% viša od proizvodnje iz istog perioda prethodne godine. Razlog za ovaj neuobičajeni rast leži u činjenici da je u Q1 2009. gotovo prestala proizvodnja cementa (Tabela T2-11). Tada su se preduzeća koja su proizvodila cement prilagođavala naglom padu tražnje i povećanjem zaliha, prekidajući proizvodnju.

Do procene međugodišnjeg pada od oko 15% došli smo modifikacijom prethodne metodologije: poredili smo proizvodnju cementa iz Q1 2010. sa Q1 2008., budući da proizvodnja cementa u Q1 2009. ne predstavlja stvarno stanje građevinarstva iz tog perioda. Procenjujući pad građevinarstva u dvogodišnjem periodu i koristeći podatak o padu u Q1 2009. – dolazimo do procene međugodišnjeg pada građevinarstva u Q1.

⁷ Ispravan indikator bila bi potrošnja cementa, ali nije dostupan na kvartalnom nivou. Istraživanja su pokazala da proizvodnja cementa relativno pouzdano aproksimira potrošnju.

2. Privredna aktivnost

Od ostalih indikatora građevinarstva koje objavljuje RZS, za analizu izdvajamo *vrednost izvedenih građevinskih radova* u Q1 koja ukazuje – na pad građevinske aktivnosti od 23,1%. I ovaj podatak nam sugerije da je – koju god metodologiju da koristimo – građevinarstvo nesumnjivo sektor privrede najviše pogoden ekonomskom krizom.

Tabela T2-11. Srbija: proizvodnja cementa, 2001–2010

*Prognoze za sada
nisu povoljne*

	Međugodišnji indeksi				
	I kvartal	II kvartal	III kvartal	IV kvartal	ukupno
2001	89,5	103,5	126,9	148,1	114,2
2002	83,6	107,9	115,6	81,6	99,1
2003	51,1	94,4	92,7	94,4	86,6
2004	118,8	107,4	98,5	120,1	108,0
2005	66,1	105,0	105,8	107,4	101,6
2006	136,0	102,7	112,2	120,2	112,7
2007	193,8	108,9	93,1	85,0	104,4
2008	100,1	103,7	108,1	110,1	105,9
2009	34,1	81,4	86,0	75,3	74,4
2010	160,7	..	..	..	..

Izvor: RZS.

Prognoze o građevinskoj aktivnosti još uvek nisu povoljne. U Q1 je vrednost ugovorenih građevinskih radova manja za 22,1% nego u istom periodu prethodne godine. Eventualnom oporavku građevinarstva u 2010. može da dopriene veće angažovanje države na investicionim radovima. Već duže vreme se najavljuje ubrzanje radova na velikim infrastrukturnim projektima, poput izgradnje Koridora 10, kao i angažovanje države u povećanju stanogradnje.

3. Zaposlenost i zarade

Indikatori tržišta rada nastavljaju da se pogoršavaju gotovo istom brzinom kao u prethodnom šestomesečnom periodu, uprkos blagom oporavku privrede. U periodu oktobar 2009. – april 2010. dolazi do značajnog rasta stope nezaposlenosti, po preliminarnim podacima ARS. Broj registrovanih nezaposlenih porastao je za oko 41.000 lica u istom periodu. Takođe, prema podacima ankete preduzeća RAD, u periodu septembar 2009. – mart 2010. dolazi do smanjenja formalne zaposlenosti za oko 23.000 lica, sa najvećim padom zaposlenosti u prerađivačkoj industriji od oko 16.000 lica, a potom u građevinarstvu od oko 6.000 lica. Izuzev smanjenja broja zaposlenih za 2.000 lica u javnoj administraciji, broj zaposlenih u javnom sektoru ostaje gotovo nepromenjen, te je jasno da je za dugoročne uštede u budžetu neophodno sveobuhvatno smanjenje javnog sektora. Realne zarade u Q1 2010. godine blago rastu u odnosu na prethodna dva kvartala. Do najvećeg realnog međugodišnjeg rasta zarada dolazi u privredi: 3,5%, a potom u javnim državnim preduzećima: 2,2%, uprkos politici zamrzavanja zarada u celom javnom sektoru. U aprilu je prosečna zarada nominalno međugodišnje porasla za 7,1%, a realno za 2,6%, što predstavlja najveći realni međugodišnji rast od 2008. godine.

Zaposlenost

Indikatori tržišta rada nastavljaju da se pogoršavaju gotovo istom brzinom

Indikatori tržišta rada nastavljaju da se pogoršavaju gotovo istom brzinom kao u prethodnom šestomesečnom periodu, uprkos činjenici da je zaustavljeno opadanje privredne aktivnosti. Zaposlenost između septembra 2009. i marta 2010. opada istom brzinom kao i u prethodnom šestomesečnom periodu, dok podaci kojima raspolažemo ukazuju i na ubrzano povećanje nezaposlenosti.

Značajan rast stope nezaposlenosti, po preliminarnim podacima ARS

Iako rezultati Ankete o radnoj snazi sprovedene u aprilu 2010. godine još uvek nisu dostupni, preliminarne analize ukazuju na značajan rast stope nezaposlenosti. Fond za razvoj ekonomskе nauke (FREN) predviđa da je stopa nezaposlenosti u aprilu 2010. dostigla oko 19,5%, što bi predstavljalo porast od preko 2 procentna poena u odnosu na oktobar 2009. (Tabela T3-1, kolona 7). Ovakva kretanja potvrđuju i administrativni podaci Nacionalne službe za zapošljavanje, gde je broj registrovanih nezaposlenih porastao za oko 41.000 lica, odnosno 5,6%, između septembra 2009. i marta 2010. godine (Tabela T3-2, kolona 7).

Broj registrovanih nezaposlenih porastao za oko 41.000 lica

Tabela T3-1. Srbija: zaposlenost i nezaposlenost po Anketi o radnoj snazi¹⁾, 2008-2010

		Ukupan broj zaposlenih 15-64 god. ²⁾	Broj zaposlenih poljoprivrednika i pomažućih članova u poljoprivredi 15-64 ³⁾ god.	Stopa zaposlenosti 15-64 god.			Ukupan broj nezaposlenih 15-64 god.	Stopa nezaposlenosti 15-64 god.		
				Ukupno	Muškarci	Žene		Ukupno	Muškarci	Žene
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
2008	April	2.652.429	..	54,0	62,3	46,0	432.730	14,0	12,4	16,1
	Oktobar	2.646.215	443.243	53,3	62,2	44,7	457.204	14,7	12,7	17,3
2009	April	2.486.734	437.957	50,8	58,7	43,3	486.858	16,4	15,0	18,1
	Oktobar	2.450.643	411.303	50,0	57,4	42,7	516.990	17,4	16,1	19,1
2010	April	..	..	..	..	..	..	19,5*	..	..

Izvor: Anketa o radnoj snazi (ARS), RZS.

Napomene:

* Predviđanje FREN-a na osnovu preliminarnih podataka.

1) Anketa o radnoj snazi se od 2008. sprovodi dva puta godišnje - u oktobru i u aprilu.

2) Lica između 15 i 64 godina se smatraju licima radnog uzrasta.

3) Do oktobra 2008. godini u ARS nije postojala klasifikacija 15-64 za broj zaposlenih u poljoprivredi i pomažućih članova domaćinstva, već samo 15+.

Smanjenje formalne zaposlenosti za oko 23.000 lica

Formalna zaposlenost nastavila je da opada. Između septembra 2009. i marta 2010. godine došlo je do smanjenja formalne zaposlenosti za 1,2% (oko 23.000 lica), prema podacima istraživanja RAD (Tabela T3-2, kolona 1). Ovaj porast u potpunosti pripisujemo padu broja zaposlenih kod pravnih lica, s obzirom na činjenicu da podaci o broju preduzetnika – fizičkih lica i njihovim zaposlenima u martu 2010. godine još uvek nisu raspoloživi (Tabela T3-2, kolona 2).

3. Zaposlenost i zarade

U prerađivačkoj industriji pad zaposlenosti za oko 16.000 lica, u građevinarstvu za oko 6.000

Najveći pad zaposlenosti kod pravnih lica u periodu između septembra 2009. i marta 2010. godine i dalje beležimo u sektoru Prerađivačka industrija, gde je broj zaposlenih umanjen za oko 16.000, odnosno 4,8% u okviru sektora. I u sekoru Građevinarstvo dolazi do značajnog pada zaposlenosti od oko 6.000 mesta (7,7% u okviru sektora). U posmatranom periodu došlo je i do pada zaposlenosti od 2.000 lica u sektoru Saobraćaj, skladištenje i veze (1,9% u okviru sektora) i 3.000 lica u sektoru Druge komunalne, društvene i lične usluge (5,3% u okviru sektora). Konačno, ni u jednom sektoru nije došlo do značajnijeg porasta zaposlenosti u posmatranom periodu, što je bilo i za očekivati, uzimajući u obzir nizak nivo privredne aktivnosti (Tabela P-5 u Analitičkom prilogu).

Tabela T3-2. Srbija: broj registrovanih zaposlenih i nezaposlenih¹⁾, 2004-2010

		Ukupno zaposleni	Zaposleni kod pravnih lica	Zaposleni kod fizičkih lica			Ukupan broj zaposlenih radnika	Broj nezaposlenih (NSZ)
				Ukupno	Privatni preduzetnici	Zaposleni kod njih		
		1 (=2+3)	2	3 (=4+5)	4	5	6 (=2+5)	7
u hiljadama								
2004	Mart	2.065	1.601	464	208	255	1.856	..
	Septembar	2.037	1.560	477	210	267	1.827	843
2005	Mart	2.070	1.557	513	228	285	1.842	884
	Septembar	2.067	1.536	531	230	300	1.836	898
2006	Mart	2.032	1.496	536	228	308	1.804	920
	Septembar	2.019	1.447	572	242	330	1.777	915
2007	Mart	2.004	1.438	566	239	327	1.765	913
	Septembar	2.001	1.428	573	245	328	1.756	808
2008	Mart	2.006	1.432	574	245	329	1.761	795
	Septembar	1.993	1.425	568	245	323	1.748	726
2009	Mart	1.911	1.411	500	210	290	1.701	758
	Septembar	1.868	1.383	485	211	274	1.657	737
2010	Mart	1.845	1.360	..	..	..	1.634	778

Izvor: RZS - Polugodišnji izveštaj o zaposlenima i zaradama zaposlenih RAD-1/P; Anketa za dopunu polugodišnjeg izveštaja RAD-1; Polugodišnji izveštaj o privatnim preduzetnicima i zaposlenima kod njih RAD-15; Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ).

Napomene:

1) Kada se govori o registrovanom broju zaposlenih, misli se na formalnu ekonomiju tj. na zaposlena lica koja imaju formalno-pravni ugovor o zaposlenju i na čije se prihode plaćaju porezi i doprinosi.

2) Kada se govori o registrovanom broju nezaposlenih, misli se na lica koja se prijavljuju na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje (NSZ). NSZ je u septembru 2004. prešla sa praćenja broja lica koja traže posao na praćenje broja nezaposlenih lica, usled čega nemamo seriju za period pre septembra 2004. (kolona 7).

Smanjenje zaposlenosti za 2.000 lica u javnoj administraciji

Izuzev smanjenja broja zaposlenih za 2.000 lica u javnoj administraciji, broj zaposlenih u javnom sektoru ostaje gotovo nepromenjen između septembra 2009. i marta 2010. godine (Tabela T3-3). Zabeleženo smanjenje broja zaposlenih u administraciji objašnjavamo procesom racionalizacije koji se trenutno odvija u državnoj administraciji, nakon usvajanja Zakona o određivanju maksimalnog broja zaposlenih u državnoj administraciji i Zakona o određivanju maksimalnog broja zaposlenih u lokalnoj administraciji u decembru 2009. godine. Kako je Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu po usvajanju ovih zakona procenilo da bi bez posla trebalo da ostane oko 8.000 lica, jasno je da ovaj proces još uvek nije završen.

Ostatak javnog sektora nepromenjen

Unajvećim opštinama, uprkos propisima, ne očekujemo značajno smanjenje broja zaposlenih

Preliminarni rezultati istraživanja o zaposlenima u lokalnoj administraciji¹, potvrđuju da proces smanjenja broja zaposlenih u lokalnoj administraciji još uvek traje. Rezultati takođe ukazuju na činjenicu da u najvećim opštinama uprkos propisima neće doći do značajnog smanjenja broja zaposlenih u administraciji. Naime, opštine koje su Zakonom o teritorijalnoj organizaciji RS iz 2007. godine postale gradovi (24 opštine do bilo su status grada), bile su u obavezi da osnuju Gradsko veće i izaberu gradonačelnika, čije su plate izuzete iz ukupnih ograničenja o broju zaposlenih u lokalnoj samoupravi. Novoproglašeni gradovi su takođe preuzeeli obavezu osnivanja komunalne policije početkom 2010. godine, a usled preuzimanja obaveze prikupljanja sopstvenih prihoda i osnivanja lokalne poreske administracije još početkom 2009. godine, sve opštine u Srbiji su imale obavezu da zaposle i obuče poreske službenike.

¹ Istraživanje sprovodi FREN na uzorku opština u okviru USAID-ovog MEGA projekta.

Tabela T3-3. Srbija: zaposleni u javnom sektoru, 2004-2010

		Zaposleni kod pravnih lica							
		Javni sektor		Iz budžeta		Javna preduzeća		Javni sektor ukupno	Ostalo (privreda) ¹⁾
		Administracija svi nivoi	Obrazovanje i kultura	Zdravstveni i soc. rad	Javna državna	Javna lokalna			
		1	2	3	4	5	6	7	
u hiljadama									
2004	Mart	63	117	147	125	57	509	1.092	
	Septembar	63	116	148	124	57	508	1.052	
2005	Mart	63	119	148	122	61	513	1.044	
	Septembar	61	117	147	112	61	498	1.038	
2006	Mart	60	118	141	105	61	485	1.011	
	Septembar	58	117	138	102	60	475	972	
2007	Mart	58	121	138	100	59	476	962	
	Septembar	59	120	139	100	58	476	952	
2008	Mart	60	124	140	99	58	481	951	
	Septembar	61	122	141	100	58	482	943	
2009	Mart	64	125	142	89	57	478	935	
	Septembar	64	123	142	88	57	473	923	
2010	Mart	62	124	142	87	56	472	885	

Izvor: RZS.

Napomena: Zaposleni u Ministarstvu odbrane Srbije kao i zaposleni u MUP Srbije, iako se finansiraju iz budžeta, ne ulaze u ukupan bilans zaposlenih u Tabeli. Njihov broj se procenjuje na oko 80.000, i oni doprinose još oko 4% ukupnoj zaposlenosti u Srbiji. Iz bezbednosnih razloga, RZS ne objavljuje tačan broj zaposlenih u ovim državnim institucijama niti njihove prosečne plate.

Fusnote:

1) Privatna, društvena i mešovita preduzeća (bez preduzetnika). Broj dobijamo kada od ukupnog broja zaposlenih kod pravnih lica iz Tabele T3-2 oduzmemo broj zaposlenih u javnim preduzećima i onih koji se finansiraju iz budžeta.

Za dugoročne uštede u budžetu neophodno sveobuhvatno smanjenje javnog sektora

Paralelno osnaživanje privatnog sektora da stvara nova radna mesta jeste uslov da se reformiše javni sektor

Podaci o kretanju zaposlenosti u javnom sektoru ukazuju da je za bilo kakve dugoročne uštede u budžetu neophodno smanjenje javnog sektora u širem smislu te reći, što bi podrazumevalo sveobuhvatnu reformu sektora obrazovanja i zdravstva, kao i javnih preduzeća, koji čine gotovo 87% ukupne zaposlenosti u javnom sektoru. S obzirom na činjenice da se u periodu ekonomske krize gotovo ukupno smanjenje zaposlenosti odigralo u privatnom sektoru, i da je zaposlenost u Srbiji u poslednjem šestomesečnom periodu dostigla istorijski minimum u poslednjih nekoliko decenija, jasno je da bez paralelnog osnaživanja privatnog sektora da stvara nova radna mesta ne postoji način da se reformiše javni sektor, koji trenutno zapošljava jednu trećinu ukupno zaposlenih. Ukoliko se paralelno sa reformom javnog sektora ne pristupi ozbiljnom jačanju uslova na tržištu rada i konkurentnosti srpske privrede, dolazimo do absurdne situacije u kojoj se zaposleni u javnom sektoru samo prebacuju na drugi „izvor“ javnog finansiranja kako kroz prevremeno penzionisanje, tako i kroz naknade za nezaposlenost (za više detalja, videti Osrt 2: „Politička ekonomija smanjenja broja zaposlenih u lokalnim samoupravama“ u ovom broju *QM-a*).

Zarade

Realne zarade u Q1 2010. blago rastu u odnosu na prethodna dva kvartala: 1,1%

U aprilu realni međugodišnji rast prosečne zarade od 2,6%, najveći od 2008.

Realne zarade u Q1 2010. godine blago rastu u odnosu na prethodna dva kvartala, te beleže međugodišnji rast od 1,1%. Nominalne zarade nastavljaju sa međugodišnjim rastom, koji je u Q1 2010. godine iznosio 5,7% (Tabela T3-4). U aprilu 2010. dolazi do značajnijeg porasta prosečne zarade u odnosu na prethodnu godinu. Prosječna zarada je realno međugodišnje porasla za 2,6%, što predstavlja najveći realni međugodišnji rast od 2008. godine. S obzirom na činjenicu da još uvek ne raspolažemo podacima o platama u javnom sektoru za april 2010. godine, nismo u mogućnosti da analiziramo ovaj neočekivani porast zarada. Međutim, RZS ovaj porast objašnjava time što je zbog prvomajskog praznika jedan deo plata za maj navodno isplaćen krajem aprila u nekim javnim institucijama, dok oni registruju sve zarade koje su isplaćene „u mesecu“, umesto „za mesec“.

3. Zaposlenost i zarade

Tabela T3-4. Srbija: prosečne mesečne zarade i međugodišnji indeksi, 2008-2010

	Prosečna mesečna zarada (RZS) ¹⁾				Međugodišnji indeksi prosečne mesečne bruto zarade (RZS) ²⁾	
	Ukupni troškovi rada ³⁾ , u din.	Neto, u din.	Ukupni troškovi rada, u evrima	Neto, u evrima	Nominalni	Realni
			1		2	3
2008	47.882	29.174	586	357	117,8	104,8
2009	52.090	31.758	554	337	108,8	100,6
2008						
Q1	43.957	26.814	532	324	119,3	106,0
Q2	47.351	28.846	584	356	119,4	104,2
Q3	48.322	29.435	627	382	117,9	105,2
Q4	51.898	31.599	602	366	115,1	104,0
Decembar	56.399	34.348	637	388	112,0	103,1
2009						
Q1	49.444	30.120	525	320	112,5	102,2
Q2	52.164	31.808	552	337	110,2	101,3
Q3	52.065	31.737	558	340	107,7	99,8
Q4	54.689	33.366	579	353	105,4	99,5
Decembar	60.265	36.789	628	383	106,9	100,2
2009						
Q1	52.261	31.924	530	324	105,7	101,1
April	57.211	34.952	576	352	107,1	102,6

Izvor: RZS.

Napomene:

1) Podaci za 2008. godinu su korigovani podaci na osnovu proširenog obuhvata uzorka za računanje prosečne zarade, u koji ulaze i plate zaposlenih kod preduzetnika.

2) Međugodišnji indeksi prosečne mesečne bruto zarade za 2008. godinu su obračunati iz prosečnih zarada za 2007. i 2008. na osnovu starog uzorka koji ne uključuje zaposlene kod preduzetnika. Međutim, ovi indeksi jesu uporedivi sa indeksima za 2009. godinu, s obzirom na činjenicu da je pri proširenju uzorka dinamika rasta zarada zadržana, a samo su njihove nominalne vrednosti umanjene za oko 12%.

3) Ukupni troškovi rada predstavljaju ukupno opterećenje poslodavca po radniku, uključujući sve poreze i doprinose, i iznose oko 164,5% neto zarade. Indeksi rasta bruto zarada i ukupnih troškova rada su jednakci jer su ukupni troškovi rada su veći od bruto zarade za fiksnih 17,9%.

Tabela T3-5. Srbija: bruto zarade u javnom sektoru, 2004-2010, međugodišnji realni indeksi

	Iz budžeta			Javna preduzeća		Ostalo (privreda)	Prosек Srbije
	Administracija svi nivoi	Obrazovanje i kulturna	Zdravstveni i soc. rad	Javna državna	Javna lokalna		
		1	2	3	4	5	6
2004	107,4	107,7	110,9	107,9	113,4	113,7	111,4
2005	105,9	106,0	100,8	100,5	103,0	106,9	107,1
2006	109,1	107,2	109,4	110,8	102,9	113,7	111,3
2007	111,1	114,7	123,8	116,7	105,0	114,1	114,6
2008	100,7	105,7	101,3	101,2	95,9	105,7	105,5
2009	95,1	96,3	97,0	97,9	97,8	104,1	101,1
2007							
Q1	111,5	112,6	125,4	129,8	113,8	117,3	118,5
Q2	118,6	119,2	131,5	118,9	104,5	117,4	118,6
Q3	114,1	116,7	127,5	112,5	104,1	112,5	114,1
Q4	100,1	110,3	111,0	105,8	97,4	109,0	108,2
2008							
Q1	99,2	109,5	105,6	94,3	98,5	107,3	105,2
Q2	99,6	104,8	99,4	103,0	89,0	104,2	103,1
Q3	100,8	104,7	101,1	103,6	91,7	106,3	105,0
Q4	103,3	103,7	99,2	103,9	104,4	105,1	104,1
2009							
Q1	99,8	97,9	99,4	98,4	100,8	105,1	102,5
Q2	94,0	97,4	98,1	99,0	99,3	104,8	102,0
Q3	93,6	96,2	96,9	98,1	95,4	102,9	100,1
Q4	93,0	93,6	93,5	96,0	95,9	104,0	99,9
2010							
Q1	95,8	96,1	96,1	102,2	98,0	103,5	101,1

Izvor: RZS.

Napomene:

1) Kolona 6 uključuje privatna, društvena i mešovita preduzeća (bez preduzetnika).

2) U koloni 6 je predstavljena ocjena veličina koja se dobija kada se od ukupne mase zarada u Srbiji oduzme masa zarada u javnom sektoru, a zatim se ta razlika podeli sa brojem zaposlenih u privredi (kolona 7, Tabela T3-3).

3) Međugodišnji realni indeksi u kolonama 6 i 7 za 2008. i 2009. su izračunati na osnovu proširenog uzorka za obračun prosečne zarade, koji uključuje i zaposlene kod preduzetnika.

<i>Najveći realni međugodišnji rast zarada u privredi: 3,5%, a potom u javnim državnim preduzećima: 2,2%</i>	Do ovog blagog rasta prosečne zarade u Srbiji u Q1 prvenstveno dolazi usled realnog međugodišnjeg rasta zarada u privredi od 3,5%, a potom i usled realnog međugodišnjeg rasta zarada u javnim državnim preduzećima od 2,2% (Tabela T3-5, kolone 4 i 6). Realne plate u ostatku javnog sektora nastavljaju da opadaju međugodišnje, usled politike zamrzavanja zarada u javnom sektoru koja je stupila na snagu još u Q4 2008. godine. Zabaleženi pad zarada u Q1 2010. jeste nešto sporiji nego u prethodnom periodu, usled činjenice da je osnovica za računanje međugodišnjeg pada zarada Q1 2009. godine, kada je politika zamrzavanja zarada već uveliko počela.
<i>Uprkos politici zamrzavanja zarada, porasle realne zarade u državnim javnim preduzećima</i>	Konačno, uprkos politici zamrzavanja zarada u Q1 2010. godine došlo je do porasta realnih zarada u državnim javnim preduzećima. Kako su i u toku 2009. godine nominalne zarade u javnim preduzećima rasle (iako su realno blago opadale), čini se da su neka javna preduzeća ipak iznalažila načine da povećaju naknade za rad svojim zaposlenima uprkos fiskalnim ograničenjima.

4. Platni bilans i spoljna trgovina

U prvom kvartalu 2010. pogoršava se (9,8% BDP-a) deficit tekućeg računa platnog bilansa kao posledica smanjenja priliva neto tekućih transfera (8,3% BDP-a 2010. prema 11,1% BDP-a u 2009.), pre svega doznaka. Robni deficit od 15,6% BDP-a je na nivou iz 2009., što ukazuje na i dalje nižu domaću tražnju i neznatan privredni oporavak. U Q1 zabeležen je oporavak izvoza (međugodišnji rast od 14,9%), dok uvoz i dalje usporava (-5,0% međugodišnje). Zabeležen je oskudan priliv kapitala od 307 miliona evra. Devizne rezerve su u prva tri meseca 2010. umanjene za 367 miliona evra, prvenstveno kao posledica intervencija Narodne banke Srbije na deviznom tržištu. Smanjen devizni priliv, koji je već duže vreme posledica izuzetno niskih priliva po osnovu stranih investicija i kreditiranja, i pomenuti smanjeni iznos priliva od doznaka – otvaraju važno pitanje o načinima finansiranja tekućeg deficitita na dugi rok. Rast izvoza se pojavljuje kao moguć pokretač oporavka i, nadamo se, budućeg privrednog rasta.

Pogoršanje tekućeg deficitita...

Iako tekući račun beleži izvesno pogoršanje već treći kvartal zaredom (porast deficitita sa 2,2% BDP-a u Q2 na 3,4% BDP-a u Q3, zatim na 5,7% BDP-a u Q4 2009.¹ i na 9,8% BDP-a u Q1 2010.) – zabeležena negativna vrednost od 725 miliona evra u Q1 2010. još uvek je ispod uobičajenih kvartalnih vrednosti pre ekonomske krize. Takođe, tekući deficit je za 3,8 procentnih poena BDP-a ispod Q1 2009., kada je iznosio 13,6% BDP-a. Posmatrano po komponentama, uočava se da je tokom Q1 zabeležen: relativno nizak robni deficit (1.151 miliona evra), skroman deficit na računu usluga, nešto povećan odliv neto dohotka (167 miliona evra), a značajno je smanjen priliv na računu neto tekućih transfera (611 miliona evra) (Tabela T4-1).

...usled smanjenja priliva doznaka...

Neto tekući transferi u Q1 iznose 611 miliona evra i na nivou su vrednosti koje su bile uobičajene za kvartale pre 2009. Ipak, oni su znatno manji od priliva zabeleženih u Q2, Q3 i Q4 2009. (kada su neto kvartalni prilivi po osnovu tekućih transfera iznosili skoro milijardu evra, v. Tabelu T4-1). U Q1 2010. neto tekući transferi čine 8,3% kvartalnog bruto domaćeg proizvoda, dok su u 2009. godini iznosili 11,1% BDP-a (9,0% u Q1, 12,3% u Q2, 11,6% u Q3 i 11,5% u Q4). Ovaj pad je pre svega posledica smanjenja priliva po osnovu doznaka koje su u Q1 2010. opale na 5,6% BDP-a u odnosu na 2009. kada su iznosile: 6,4% BDP-a u Q1, 9,8% BDP-a u Q2, 9,0% BDP-a u Q3 i 7,9% BDP-a u Q4. Poznata je činjenica, na koju smo ukazali u prethodnom broju *QM-a*, da postoje izvesni metodološki propusti u izračunavanju doznaka, tako da je evidentirani pad u ovoj godini, odnosno nagli rast 2009., dobrim delom računskog karaktera. Procenujemo da su se doznake sada stabilizovale, da je sadašnji nivo onaj koji možemo da očekujemo u narednim kvartalima, uz odsustvo eksternih šokova. Stoga će se sa stabilizovanjem nivoa doznaka i time neto tekućih transfera na oko 8–9% BDP-a u 2010. godini i uz nivo robnog deficitita od oko 14%, 15% BDP-a – opredeljivati tekući deficit ispod 10% bruto domaćeg proizvoda (oko 9% BDP-a)².

...i verovatno promene metodologije spoljnotrgovinske razmene

Promenjena metodologija spoljne trgovine RZS-a dovila je to toga da je obuhvat veći (pre svega kod uvoza, koji je u Q1 2009. po podacima platnog bilansa za 160 miliona evra veći po novoj u odnosu na staru metodologiju, dok je izvoz po ovim podacima skoro nepromenjen, v. Okvir 1), što je sa ovom korekcijom dovelo do višeg tekućeg deficitita u Q1 2009. za 2,2 procentna poena BDP-a.

Vrednost robne razmene i dalje na niskom nivou

Robni deficit je u Q1 2010. niži nego u istom periodu prethodne godine (kada je iznosio 20,4% BDP-a) i čini 15,6% BDP-a (1,2 milijarde evra). Podaci ukazuju na veoma nisku vrednost robne razmene (Tabela T4-1), tj. na činjenicu da do bitnijeg oporavka tražnje od početka 2010. nije došlo.

¹ Treba očekivati izmenjene vrednosti deficitita za Q2, Q3 i Q4 2009. godine. U navedenim kvartalima NBS još uvek nije revidirala podatke spoljnotrgovinske razmene (odnosno spoljnotrgovinskog i posledično tekućeg deficitita u platnom bilansu) u skladu sa izmenjenom metodologijom spoljne trgovine RZS-a. Izmene će se vršiti postepeno, kako podaci RZS-a budu pristizali.

² Za slične projekcije videti MMF-ovu publikaciju: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr1093.pdf>, gde se 2010. godine očekuje nivo tekućeg deficitita od oko tri milijarde evra, koji će u narednim godinama ostati nepromenjen, što će uz projektovanu dinamiku rasta BDP-a značiti postepen pad učešća tekućeg deficitita u bruto domaćem proizvodu u narednom periodu, sa 9,0% BDP-a u 2010. na 7,2% BDP-a u 2014. i 2015. godini.

Posmatrano međugodišnje: niži deficit tekućeg računa i robni deficit...	Deficit tekućeg računa je, međugodišnje posmatrano, niži za 26,0%, dok je robni deficit niži za 21,4%. Izvoz iznosi 1,5 milijardi evra i beleži rast u odnosu na Q1 prethodne godine za 13,9%. Evidentirani porast izvoza je delimično posledica niske prošlogodišnje baze, kada je izvoz zabeležio rekordno nisku kvartalnu vrednost od 1,3 milijarde evra, dok je većim delom posledica rasta izvoza, pre svega gvožđa i čelika i obojenih metala. Tokom Q1 uvezeno je robe u vrednosti od 2,6 milijardi evra, odnosno 4,8% manje nego u Q1 prethodne godine (Tabela T4-1).
...porast izvoza i pad uvoga	Kapitalni priliv je u Q1 2010. veoma skroman i iznosi 307 miliona evra ³ . Ovako nizak priliv nije bio dovoljan da pokrije celokupni deficit tekućeg računa (od 725 miliona evra). Za pokriće tekućeg deficita u Q1 služile su neto strane direktnе investicije (284 miliona evra) i skromne portfolio investicije (38 miliona evra), s obzirom na to da su ostale investicije u neto iznosu negativne (-14 miliona evra). U okviru ostalih investicija priliv kapitala čini dodatno zaduživanje javnog sektora i dugoročno zaduživanje banaka, dok je odliv nastao po osnovu trgovinskih kredita, kratkoročnog razduživanja banaka i dugoročnog i kratkoročnog razduživanja privrede. Devizne rezerve su smanjene za 367 miliona evra (Tabela T4-1).
Priliv u vidu SDI, dodataknog zaduživanja Vlade i banaka...	Neto strane direktnе investicije su u Q1 iznosile 284 miliona evra ⁴ . Iako je ovakav iznos znatno ispod poželjnog, one su u Q1 bile značajan deo ukupnog deviznog priliva. Od kada se platni bilans prati i računa po novoj metodologiji (januar 2007) ostale investicije su drugi put zabeležile negativnu kvartalnu vrednost u iznosu od 14 miliona evra (nakon Q4 2008. – kada je zbog svetske ekonomskе krize zabeležen negativan saldo na ovom računu jer je stanovništvo naglo povlačilo depozite ⁵). Odliv ostalih investicija se duguje negativnoj vrednosti trgovinskih kredita (-86 miliona evra), razduživanju privrede (u iznosu od 100 miliona evra), kratkoročnom razduživanju banaka (26 miliona evra) i znatnom povlačenju sredstava sa računa <i>Gotov novac i depoziti</i> (392 miliona evra). Zabeleženo je dodatno zaduživanje po osnovu finansijskih kredita od 464 miliona evra, usled visokog zaduživanja javnog sektora od 189 miliona evra i dugoročnog zaduživanja banaka (401 miliona evra).
Pad deviznih rezervi NBS	Stanje deviznih rezervi Narodne banke Srbije je na kraju marta u odnosu na kraj decembra niže za 367 miliona evra. U januaru su devizne rezerve smanjene za 34 miliona evra, da bi smanjenja u februaru i martu bila veća (163 i 170 miliona evra, respektivno). Smanjenje deviznih rezervi se najviše duguje prodaji deviza na međubankarskom deviznom tržištu – ukupno za 631,5 miliona evra, tj. 245,5 miliona evra u januaru, 196 miliona evra u februaru i 190 miliona evra u martu. S druge strane, ovaj pad u Q1 delom je nadoknađen sredstvima obaveznih deviznih rezervi banaka i korišćenjem kredita ⁶ .

³ Iznos od 358 miliona evra uz korekciju računa Greške i propusti.

⁴ Veliki deo ovog iznosa predstavlja dokapitalizacija Komercijalne banke i dokapitalizacija preduzeća US Steel Srbija.

⁵ V. QM br.15: „Platni bilans i spoljna trgovina“.

⁶ Kredit od Svetske banke i EIB u januaru od 155 miliona evra i EIB od 8,7 miliona evra u februaru.

<http://www.nbs.rs/internet/cirilica/scripts/showContent.html?id=4112&konverzija=no>

<http://www.nbs.rs/internet/cirilica/scripts/showContent.html?id=3960&konverzija=no>

<http://www.nbs.rs/internet/cirilica/scripts/showContent.html?id=4027&konverzija=no>

4. Platni bilans i spoljna trgovina

Tabela T4-1. Srbija: platni bilans

	2008	2009	2009				2010
			Q1	Q2	Q3	Q4	
			u mil. evra				
TEKUĆI RAČUN	-6.089	-1.904	-979	-175	-278	-472	-725
Roba	-7.549	-4.941	-1.464	-1.073	-1.092	-1.312	-1.151
Izvoz robe, f.o.b ¹⁾	7.416	5.978	1.291	1.536	1.550	1.602	1.471
Uvoz robe, f.o.b	-14.964	-10.919	-2.755	-2.609	-2.642	-2.913	-2.622
Usluge	-173	21	-39	21	-2	40	-18
Prihodi	2.741	2.500	568	599	669	664	537
Rashodi	-2.914	-2.479	-607	-577	-671	-624	-555
Dohodak	-922	-502	-123	-95	-129	-155	-167
Prihodi	558	500	117	149	112	122	107
Rashodi	-1.480	-1.002	-240	-245	-241	-277	-273
Tekući transferi-neto	2.554	3.518	648	971	945	954	611
od čega: zvanična pomoć	163	197	39	37	40	82	29
od čega: poslata sredstva (doznake)	1.692	2.618	456	769	732	660	415
KAPITALNI RAČUN- neto	13	2	-1	-1	1	3	0
FINANSIJSKI RAČUN	6.180	1.999	956	204	302	537	674
Direktne investicije- neto	1.824	1.372	643	251	113	366	284
Portfolio investicije	-91	-55	-4	-58	6	0	38
Ostale investicije	2.760	3.045	76	892	900	1.177	-14
Trgovinski krediti	4	450	229	22	189	10	-86
Finansijski krediti	3.499	1.414	-721	679	623	832	464
NBS	0	1.114	0	783	0	332	0
Vlada	98	258	13	105	68	72	189
Banke	125	894	-513	22	798	587	374
Dugoročni	-274	492	19	50	279	144	401
Kratkoročni	399	402	-532	-28	519	443	-26
Ostali sektor (privreda)	3.275	-853	-221	-230	-243	-159	-100
Gotov novac i depoziti	-713	760	569	190	-334	335	-392
Ostala aktiva i pasiva	-30	0	0	0	0	0	0
Alokacija SPV	0	422	0	0	422	0	0
Sredstva rezervi (- povećanje)	1.687	-2.363	240	-880	-716	-1.007	367
GREŠKE I PROPUSTI- neto	-104	-96	24	-27	-25	-67	50
UKUPNI BILANS	-1.687	2.363	-240	880	716	1.007	-367
PRO MEMORIA					u % BDP-a		
Bilans tekućih transakcija	-17,8	-6,0	-13,6	-2,2	-3,4	-5,7	-9,8
Bilans robne razmene	-22,0	-15,7	-20,4	-13,6	-13,4	-15,7	-15,6
Izvoz robe	21,6	18,9	18,0	19,5	19,0	19,2	19,9
Uvoz robe	-43,7	-34,6	-38,4	-33,1	-32,4	-35,0	-35,5
Bilans robe i usluga	-22,5	-15,6	-21,0	-13,3	-13,4	-15,3	-15,9
Tekući transferi - neto	7,4	11,1	9,0	12,3	11,6	11,5	8,3
BDP u evrima ²⁾	34.281	31.556	7.172	7.891	8.162	8.330	7.378

Izvor: NBS.

1) Izvoz f.o.b, prema metodologiji NBS koja je prilagođena IMF BOPM-5.

2) Kvartalne vrednosti. Konverzija godišnjeg BDP-a u evro urađena je po prosečnom godišnjem kursu (prosek zvaničnih dnevnih srednjih kurseva NBS).

Spoljni dug

Spoljni dug i dalje u porastu...

Ukupan spoljni dug Srbije na kraju Q1 2010. iznosi 23.278 miliona evra (Tabela T4-2) i čini 70,5% procenjenog godišnjeg bruto domaćeg proizvoda. Iako je učešće ukupnog inostranog duga u BDP-u manje u odnosu na kraj 2009. (kada je spoljni dug činio 72,2% BDP-a, Tabela T4-2), to je isključivo posledica porasta imenioca (procenjenog BDP-a za 2010. godinu, koji je u evrima za 4,6 procenata iznad prošlogodišnjeg). Ukoliko bismo vrednost spoljnog duga na kraju marta 2010. izrazili u BDP-u iz 2009, učešće spoljnog duga iznosilo bi 73,8% BDP-a⁷. Stoga je očigledno da i od početka 2010. godine – spoljni dug Srbije nastavlja da beleži brz porast.

...pre svega usled porasta dugoročnog zaduživanja javnog sektora

U odnosu na decembar 2009. zabeleženi porast inostranog zaduživanja iznosi 491,4 miliona evra i nastao je pre svega zbog porasta zaduživanja javnog sektora. U toku Q1 2010, dug javnog sektora je dodatno povećan za 350,3 miliona evra (čime je doprinoe porastu spoljnog duga sa 71,6%⁸), tako da sada beleži iznos od 7.582 miliona evra (23,0% BDP-a)⁹. Privatni sektor je za 141,1 milion evra više zadužen u inostranstvu nego tri meseca ranije (doprinos od 28,7% porastu ukupnog inostranog duga¹⁰). Kao što smo naveli u prethodnom delu ovog rada (za detalje v. deo Platni bilans), javni sektor je zabeležio značajan iznos dodatnog dugoročnog zaduživanja, dok je privatni sektor povećao zaduživanje zahvaljujući porastu dugoročnih kredita banaka. Privreda se dugoročno razdužila u ovom periodu, dok je zabeležen pad iznosa kratkoročnih kredita u odnosu na tri meseca ranije – i kod preduzeća i kod banaka.

Tabela T4-2. Srbija: struktura spoljnog duga, 2007–2010

	2007	2008	2009				2010
			Mar.	Jun	Sep.	Dec.	
stanja, u milionima evra, kraj perioda							
Ukupan spoljni dug (U % BDP-a) ²⁾	17.789 60,2	21.800 63,6	21.445 68,0	21.687 68,7	21.784 69,0	22.787 72,2	23.278 70,5
Javni spoljni dug (U % BDP-a) ²⁾	6.130 20,7	6.386 18,6	6.528 20,7	7.199 22,8	6.824 21,6	7.231 22,9	7.582 23,0
Dugoročni	6.096	6.369	6.509	7.182	6.805	7.230	7.582
od čega MMF	0	0	0	771	757	1.110	1.157
Kratkoročni	34	18	19	18	19	2	0
Privatni spoljni dug (U % BDP-a) ²⁾	11.659 39,5	15.414 45,0	14.917 47,3	14.488 45,9	14.960 47,4	15.556 49,3	15.697 47,5
Dugoročni	10.372	13.006	12.970	12.785	13.019	13.275	13.500
od čega banke	2.801	2.301	2.270	2.267	2.549	2.694	2.968
od čega privreda	7.571	10.705	10.700	10.518	10.471	10.580	10.532
Kratkoročni	1.287	2.408	1.948	1.703	1.941	2.281	2.197
od čega banke	1.163	1.605	1.154	1.029	1.530	1.991	1.987
od čega privreda	124	803	794	674	411	290	210
Neto spoljni dug ¹⁾ , (U % BDP-a) ²⁾	27,6	39,8	42,2	40,6	38,9	38,6	38,9

Izvor: NBS.

1) Ukupni spoljni dug umanjen za devizne rezerve NBS.

2) Koristi se godišnja ostvarena vrednost BDP-a u evrima u toj godini. Za 2010. koristi se procenjena vrednost BDP-a, procena QM-a.

Međugodišnje posmatrano, povećanje ukupnog spoljnog duga je još izraženije,

U odnosu na stanje prethodne godine, povećanje ukupnog spoljnog duga je još izraženije. U periodu od godine dana (mart 2009 – mart 2010), spoljni dug je za 1,83 milijardi evra veći. Izraženo u BDP-u porast iznosi 2,5 procenntna poena (sa 68,0% BDP-a na 70,5% BDP-a)¹¹. Ovakvom međugodišnjem povećanju spoljne zaduženosti Srbije takođe je u većoj meri doprinoe javni sektor – sa 57,5%. Inostrani dug javnog sektora je za 1,05 milijardi evra veći, odnosno za 2,3 procenntna

7 Sličan efekat postoji kod javnog duga, v. „Analiza kretanja javnog duga“, odeljak 6: „Fiskalni tokovi i politika“ u ovom broju QM-a.

8 Doprinos duga javnog sektora spoljnom dugu računa se kao količnik porasta duga javnog sektora i porasta ukupnog spoljnog duga.

9 U delu teksta koji se bavi analizom javnog duga u odeljku 6: „Fiskalni tokovi i politika“ spoljni javni dug se razlikuje od navedenog. Razlika je posledica različitog obuhvata NBS i Ministarstva finansija, od kojih preuzimamo podatke (u odeljku 6 koriste se podaci Ministarstva finansija, dok u ovom tekstu koristimo podatke NBS) (Za detalje v. QM, br. 17, deo „Spoljni dug“, odeljak 4: „Platni bilans i spoljna trgovina“ i deo „Analiza kretanja javnog duga“, odeljak 6: „Fiskalni tokovi i politika“).

10 Doprinos duga privatnog sektora spoljnom dugu računa se kao količnik porasta duga privatnog sektora i porasta ukupnog spoljnog duga, ili kao razlika između 100% i doprinosa duga javnog sektora spoljnom dugu.

11 Ako prepostavimo nepromjenjeni nivo imenioca, BDP-a, porast učešća spoljnog duga bio bi 5,8 procenntna poena BDP-a.

4. Platni bilans i spoljna trgovina

najviše usled zaduživanja države kod MMF-a

poena BDP-a (sa 20,7% na 23% BDP-a)¹². Porast zaduživanja javnog sektora se pre svega duguje zaduživanju države kod MMF-a, usled povučenih sredstava stend baj aranžmana¹³. Privatni sektor je doprineo porastu spoljnog duga sa 42,5%, uz zaduživanje banaka i razduživanje privrede. Banke su u značajnoj meri povećale iznos svog zaduživanja (i dugoročnog i kratkoročnog) u odnosu na godinu dana ranije. Privreda se razdužila po oba osnova, mada je nivo inostranog dugoročnog duga na još uvek veoma visokom nivou – i dalje iznad 10,5 milijardi evra. Stoga, iako je zabeleženi trend doprineo izvesnoj izmeni strukture spoljnog duga u ukupnom spolnjom dugu u korist javnog sektora (dug javnog sektora sada čini 32,6% ukupnog iznosa spoljnog duga) – ne smemo zanemariti činjenicu da dug privatnog sektora čini veći deo spoljnog duga (67,4%) i nosi znatno veći ponder u proračunu otplata i rizika.

Izvoz

Tabela T4-3. Srbija: izvoz, međugodišnje stope rasta, 2009–2010

Učešće u ukupnom izvozu u 2009	2009				2010 ¹⁾		2009				2010 ¹⁾				
					Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q1	Q2	Q3	Q4		
	u %				u mil. evra				međugodišnji rast (u %)						
Ukupno	100,0	1.276	1.529	1.551	1.603	1.467	-23,8	-22,5	-24,9	-7,2	14,9				
Krupni (dominantni) izvoz	24,2	296	350	385	408	422	-36,0	-36,1	-35,9	-0,1	42,3				
Gvožđe i čelik	7,7	101	85	131	143	162	-54,0	-72,7	-56,3	8,0	60,2				
Obojeni metali	5,3	65	76	90	85	109	-48,4	-41,1	-33,4	-5,8	68,3				
Povrće i voće	5,4	62	84	98	79	75	-5,2	30,0	-9,6	-10,2	21,6				
Žitarice i proizvodi	5,7	68	106	66	101	75	30,3	141,6	16,0	3,2	10,0				
Noseći izvoz	75,8	980	1.179	1.166	1.195	1.045	-19,2	-17,3	-20,4	-9,4	6,7				
Jezgro	30,3	429	467	441	468	438	-21,8	-20,3	-27,8	-10,8	2,1				
Odeća	6,5	115	109	79	81	72	29,5	32,5	-9,6	-24,4	-37,7				
Razni gotovi proizvodi,nigde pomenuti	4,1	50	61	66	67	47	-35,2	-24,0	-23,2	-7,1	-5,8				
Proizvodi od metala,nigde pomenuti	4,0	48	65	62	62	44	-36,4	-20,7	-24,4	-20,3	-8,0				
Proizvodi od kaučuka	2,8	44	39	43	43	54	-22,5	-32,2	-32,3	3,8	23,6				
Električne mašine,aparati i uređaji	5,0	62	74	77	87	78	-1,0	4,0	-6,1	18,3	25,5				
Organjski hemijski proizvodi	0,5	8	6	5	13	29	-83,1	-88,0	-90,1	-55,2	261,5				
Plastične materije i primarnim oblicima	1,2	20	19	4	26	29	-49,9	-53,1	-88,4	16,5	47,1				
Obuća	2,3	37	33	39	30	38	-8,4	-19,5	-13,6	-19,7	0,8				
Hartija,karton i proizvodi od celuloze	2,4	32	38	36	35	36	-2,0	-3,3	4,1	9,2	12,1				
Proizvodi od nemetalnih minerala	1,5	13	24	30	24	11	-54,7	-46,1	-33,5	-23,5	-9,4				
Ostalo	45,6	551	712	724	727	607	-17,0	-15,1	-15,2	-8,5	10,2				

Izvor: RZS.

1) Podaci u milionima evra, kao i međugodišnje stope rasta dobijeni na osnovi podataka Republičkog zavoda za statistiku obračunatih po novoj metodologiji. Za detalje v. Okvir 1 „Promena metodologije spoljne trgovine Republičkog zavoda za statistiku Srbije“.

Oporavak izvoza

U Q1 2010. izvoz beleži značajan oporavak. Za prva tri meseca izvezeno je robe u vrednosti od 1.467 miliona evra, što je u poređenju sa prošlom godinom porast od 14,9%. Kao što smo već napomenuli (v. deo Platni bilans) jedan deo ovog porasta možemo pripisati izuzetno niskoj prošlogodišnjoj bazi (kada je izvoz u Q1 2009. dostigao rekordno nisku vrednost od 1,3 milijarde evra), ali je pre svega posledica stvarnog oporavka izvoza, pretežno kategorije *Krupnog izvoza* (Tabela T4-3).

Posmatrano međugodišnje, Krupan izvoz, pre svega izvoz Gvožđa i čelika i Obojenih metala najviše su zasluzni za oporavak izvoza

Tabela T4-3 ukazuje da je do međugodišnjeg rasta izvoza došlo najviše usled oporavka *Krupnog izvoza*, pre svega *Gvožđa i čelika* (60,2% međugodišnje) i *Obojenih metala* (68,3% međugodišnje).

Vrednost izvoza obojenih metala u Q1 2010. veća je za 68,3% međugodišnje, i značajno doprinosi porastu izvoza i rastu BDP-a¹⁴. Takođe, primetno je da je u prva tri meseca 2010. vrednost izvoza obojenih metala dostigla značajniji nivo, tj. sada je viša i od izvezene vrednosti tokom Q4 2008. (Grafikon T4-4). Ipak, u pozadini vrednosti izvoza obojenih metala stoje dva činioca – cena i količina – koji formiraju navedenu izvoznu vrednost (Grafikon T4-4). Krajem 2008., pod uticajem pada tražnje, cene metala na svetskom tržištu počinju naglo da opadaju¹⁵. I usled niske svetske

12 I pored otpisa dela duga Kosova i Metohije od oko 400 miliona evra od strane Svetske banke i priliva po osnovu specijalnih prava vučenja u 2009. godini.

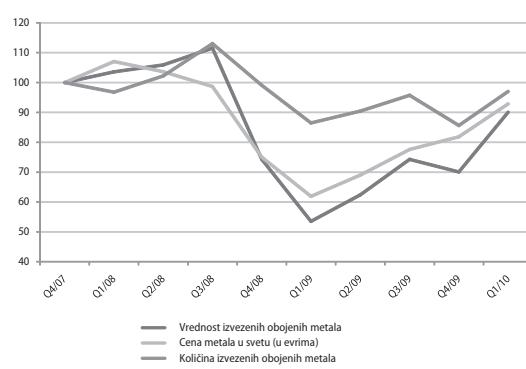
13 Za detalje videti prethodne brojeve QM 18 i QM 19, odeljak 4 „Platni bilans i spoljna trgovina“.

14 v. Odeljak 2: „Privredna aktivnost“.

15 Cena metala u dolارima na svetskom tržištu je u prvoj polovini 2008. godini bila visoka i stabilna. Ipak na Grafikonu je primetan blagi pad i u tom periodu, koji je isključivo posledica kursnih razlika, apresijacije evra u odnosu na dolar.

tražnje količina izvoza obojenih metala se značajno smanjuje. Stoga je zabeleženi pad vrednosti izvoza metala, zbog ekonomske krize, bio posledica istovremenog pada: i količine i cene. Od sredine 2009., cene metala postepeno rastu, tako da je sadašnji oporavak vrednosti izvoza obojenih metala rezultat i stvarnog porasta izvezenih količina i rasta cena (Grafikon T4-4). S obzirom na to da je cena metala po podacima MMF-a u Q1 2010. na svetskom tržištu u dolarima porasla 59,1% međugodišnje (odnosno 50,0% rast cene u evrima zbog međugodišnje apresijacije evra u odnosu na dolar), međugodišnji porast količina izvoza metala iznosi 12,2%. Ukoliko se obistine aktuelne prognoze koje ukazuju na nastavak trenda rasta cena metala to bi, uz oporavak tražnje i proizvodnje obojenih metala, bio i neposredan značajan uzlazni trend u izvezenoj vrednosti.

Grafikon T4-4. Srbija: indeksi vrednosti, fizičkog obima izvoza obojenih metala i svetske cene metala, Q4 2007=100

Oporavak se potvrđuje desezoniranim podacima

Izvor: QM na osnovu podataka MMF, RZS, NBS.

Kod izvoza *Gvožđa i čelika* u Q1 2010. zabeleženi su nešto drugačiji uzroci navedenog kretanja. Cene čelika na svetskom tržištu zabeležile su veoma mali međugodišnji rast, tako da se porast izvoza *Gvožđa i čelika* od 60% međugodišnje verovatno u znatnoj meri duguje visokom porastu izvoznih količina ovih proizvoda. *Povrće i voće i Žitarice i proizvodi od žitarica* takođe beleže značajan međugodišnji porast izvoza u prva tri meseca 2010. (21,6% i 10,0%, respektivno, Tabela T4-3).

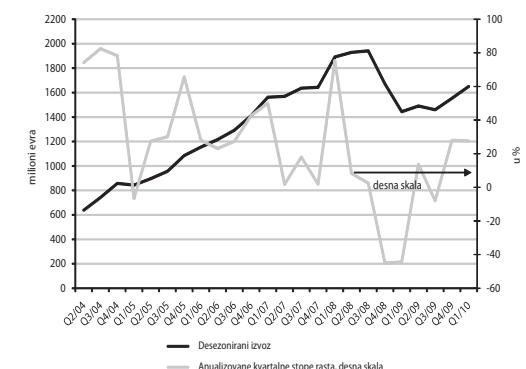
Da je ukupan izvoz zaista zabeležio oporavak u Q1 potvrđuje i serija desezoniranog izvoza (Grafikon T4-5). Izvozni podaci, po eliminisanju uticaja sezone, ukazuju da je izvoz 6,3%

iznad Q4 2009., što je porast od 27,6% na godišnjem nivou. U prilog oporavku takođe govori činjenica da je desezonirana izvozna vrednost iz Q1 2010. iznad svih kvartalnih vrednosti 2009. Iako još nije dostignut pretkrizni nivo izvoza robe, desezonirani podaci ukazuju da je već dva kvartala uzastopno zabeležen značajan rast desezoniranog izvoza (6,4% Q4 2009. u poređenju sa Q3 2009. i 6,3% Q1 2010. u odnosu na Q4 2009., odnosno anualizovano: 28% i 27,6% respektivno, Grafikon T4-5), da je u Q1 2010. izvoz svakog meseca u porastu (4,9% januar 2010. u odnosu na decembar 2009., 2,6% februar u odnosu na januar i 3,6% mart u odnosu na februar) i da je veoma izražena uzlazna putanja na Grafikonu, što sve zajedno daje pozitivne indikacije da se izvoz oporavlja. Takođe se može uočiti da je desezonirani izvoz u Q1 2010. na nivou iz Q4 2008. (Grafikon T4-5).

Desezonirani izvoz bez gvožđa i čelika i obojenih metala takođe beleži rast

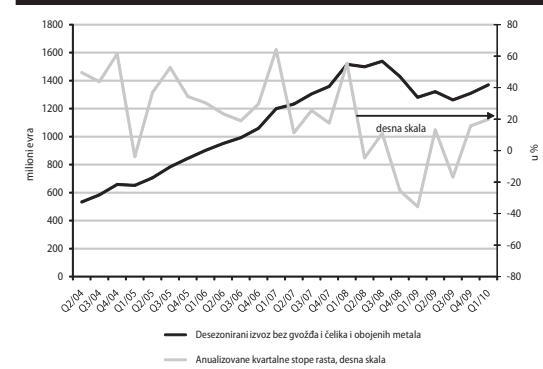
Desezonirana vrednost izvoza nakon isključivanja gvožđa i čelika i obojenih metala takođe ukazuje na izvestan oporavak (4,6% Q1 2010. u odnosu na Q4 2009., tj. 19,8% na godišnjem nivou, Grafikon T4-6). Ovako dobijena vrednost izvoza u Q1 2010. je takođe iznad svih kvartalnih

Grafikon T4-5. Srbija: desezonirani izvoz, kvartalno, 2004–2010

Izvor: RZS, QM.

Grafikon T4-6. Srbija: Desezonirani izvoz bez gvožđa i čelika i obojenih metala, kvartalno, 2004–2010

Izvor: RZS, QM.

4. Platni bilans i spoljna trgovina

vrednosti 2009. i primetno je bliže dostizanja nivoa iz Q4 2008. To svakako sugerije da, i pored činjenice da su metali glavni pokretač oporavka izvoza, izvoz ostalih proizvoda raste. Ovaj rast je, iako manje izražen od porasta ukupnog izvoza, veoma značajan za procenu oporavka domaće privrede, za buduće projekcije i strategije koje se tiču izlaska privrede iz recesije.

Porast izvoza i u okviru komponente Noseći izvoz Nakon desezoniranja vrednosti izvoza komponente *Jezgro i Ostalo*, u okviru *Nosećeg izvoza*¹⁶, možemo zaključiti da i ove komponente beleže postepen oporavak. Desezonirani izvoz komponente *Jezgro* pokazuje da je nakon pada nekoliko uzastopnih kvartala, zabeležen rast ovog izvoza u Q4 2009. u odnosu na Q3 2009. od 6,3%, kao i u Q1 2010. u odnosu na Q4 2009. od 3,4%, mada je u martu u odnosu na februar rast skoro zaustavljen. *Ostali izvoz* takođe raste krajem 2009., a rast nastavlja i u Q1 2010. (u 2009. porast u Q4 u odnosu na Q3 od 3,2%, da bi u Q1 2010. izvoz ove komponente bio za 6,4% iznad Q4 2009.). Stoga i pored najistaknutijeg oporavka *Krupnog izvoza*, oporavak izvoza je primetan i kod ostalih izvoznih komponenti.

Okvir 1. Promena metodologije spoljne trgovine Republičkog zavoda za statistiku Srbije

Prema preporukama Odeljenja za statistiku Ujedinjenih Nacija, u Srbiji je od 01.01.2010. godine počeo da se primenjuje *opšti sistem trgovine*. Ovaj koncept je širi od prethodnog, i kod izvoza i uvoza i obuhvata svu robu koja ulazi na ekonomsku teritoriju zemlje ili je napušta, sa izuzetkom robe koja je u tranzitu, kao i robne transakcije koje imaju privremen karakter (za sajmove, probne uzorke i sl.). Po opštem sistemu trgovine, roba se uvozi odnosno izvozi u slobodno cirkulirajuće područje, prostorije za unutrašnju preradu ili industrijske slobodne zone, kao i prostorije za carinsko skladištenje.

Do 2010. u Srbiji se primenjivao *sistem specijalne trgovine pod ublaženom definicijom*¹. Pored obuhvata uvoza i izvoza po ublaženom sistemu specijalne trgovine, Republički zavod za statistiku Srbije je dodatno vršio i obuhvat ponovnog izvoza robe iz carinskih skladišta – reeksport (koji se primenjuje u opštem sistemu) radi bolje prilagođenosti kriterijumima datim u Platnom bilansu (BPM 5) i Sistemu nacionalnih računa. Ono što je ključna izmena u novoj metodologiji jeste to da su uključene i transakcije vezane za carinsko skladištenje kod uvoza, čime je obuhvat po sistemu opšte trgovine upotpunjena. Time su podaci o spoljnotrgovinskoj razmeni Republičkog zavoda za statistiku od početka 2010. dobijeni po novoj metodologiji, neuporedivi sa prethodnim podacima iz ranijih godina.

Od 01.01.2010. nova metodologija podrazumeva korišćenje nove revizije Standardne međunarodne trgovinske klasifikacije **SMTK Rev. 4**² koja je zamenila dosadašnju SMTK Rev. 3. SMTK Rev. 4 zadržala je opštu strukturu SMTK Rev. 3, i sadrži isti broj sektora i odseka kao SMTK Rev.3. Do izmena je došlo kod nekih podgrupa i pozicija, s tim što je dodata i jedna grupa (599 Rezidualni proizvodi industrije, nigde nepomenuti – otpad). Broj pozicija je nakon izmena neto smanjen.

¹ Specijalni sistem pod ublaženom definicijom, koji je primenjivan u Srbiji, predstavlja širi koncept od stroge definicije sistema specijalne trgovine, v.: <http://www.scribd.com/doc/7757210/Metodologijaspoljnatrgovina#fullscreen:offv.rs/axd/dokumenti/saopstenja/st13/st13032010.pdf>

² http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_34rev4E.pdf

² <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/dokumenti/saopstenja/st13/st13032010.pdf>, <http://www.scribd.com/doc/7757210/Metodologijaspoljnatrgovina#fullscreen:offv.rs/axd/dokumenti/saopstenja/st13/st13032010.pdf>

Uvoz

U Q1 2010 uvoz niži u odnosu na Q1 2009...

...ukazuje na spor privredni oporavak

Vrednost uvoza u Q1 2010. iznosi 2.713 miliona evra i 5,0% je ispod vrednosti istog kvartala godinu dana ranije (Tabela T4-7). Obračun uvoza je u odnosu na obračun izvoza pretrpeo veće metodološke izmene, pa komentare dajemo uz ovu ogradu.

Posmatrano po komponentama, jedino su *Energija* i *Intermedijarni proizvodi* zabeležili međugodišnje povećanje (rast od 1,6% i 1,5%, respektivno), dok su relativne međugodišnje promene vrednosti ostalih komponenti i dalje sa negativnim predznakom. Kao i u većem delu prethodne godine, najveći međugodišnji pad je i dalje zabeležen kod uvoza *Kapitalnih proizvoda* (-22,2%). Uvoz *Kapitalnih dobara*, koji i dalje beleži visok međugodišnji pad, sugerije nizak nivo investicijskih ulaganja domaće privrede i na početku 2010. Da se domaća privreda sporo oporavlja, ukazuje i međugodišnji pad uvoza *Trajnih proizvoda za široku potrošnju* i pad uvoza *Netrajnih proizvoda za široku potrošnju*, kao direktne posledice još uvek niske potrošnje stanovništva.

Tabela T4-7. Srbija: uvoz, međugodišnje stope rasta, 2009–2010

Učešće u uvozu (2009)	2009 ¹⁾		2010 ¹⁾		2009			2010 ¹⁾	
	Q1	Q1	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q1	Q1
	u %	u mil. evra			međugodišnji rast (u %)				
Ukupno	100,0	2.855	2.713	-25,7	-33,8	-32,6	-18,8	-5,0	
Energija	17,1	542	550	-28,3	-49,8	-47,0	-27,7	1,6	
Intermedijarni proizvodi	34,2	726	737	-30,8	-33,6	-31,8	-16,4	1,5	
Kapitalni proizvodi	23,5	496	386	-28,0	-38,2	-35,5	-22,3	-22,2	
Trajni proizvodi za široku potrošnju	3,9	89	83	-15,8	-37,1	-31,5	-23,6	-7,1	
Netrajni proizvodi za široku potrošnju	18,1	352	344	-10,4	-8,7	-10,4	-6,4	-2,3	
Ostalo	3,2	651	614	-19,5	1,9	-19,9	-19,2	-5,7	
Uvoz bez energije	82,9	2.314	2.163	-25,0	-30,2	-29,0	-16,6	-6,5	

Izvor: RZS.

1) Podaci u milionima evra, kao i međugodišnje stope rasta dobijeni na osnovi podataka Republičkog zavoda za statistiku obračunatih po novoj metodologiji. Za detalje v. Okvir 1 „Promena metodologije spoljne trgovine Republičkog zavoda za statistiku Srbije“.

Izvozna tražnja bi mogla da bude značajan pokreć privrednog oporavka u narednom periodu

Imajući u vidu izostanak bitnijeg oporavka uvoza, uz značajan oporavak izvoza u Q1 2010., zabeležen je porast pokrivenosti uvoza izvozom u odnosu na Q1 2009. Inače, za veći deo perioda ekonomske krize u Srbiji karakteristična je visoka pokrivenost uvoza izvozom (s obzirom na manji i sporiji pad izvoza od uvoza na početku recesije) i – znatno brži izvozni oporavak, naročito od kraja 2009. godine.

5. Cene i devizni kurs

Nakon što je u drugoj polovini prošle godine skoro potpuno zaustavljena, inflacija u prva četiri meseca 2010. ponovo ubrzava, pre svega zbog rasta cena pod administrativnom kontrolom i energenata. U prvom kvartalu (Q1) ove godine porast potrošačkih cena iznosi 1,9% ili 8,0% na godišnjem nivou, dok je u prethodnom kvartalu porast bio svega 0,4%, tj. 1,6% anualizovano. Za čak dve trećine ukupnog porasta cena u Q1 odgovorni su poskupljenje električne energije, duvanskih proizvoda i naftnih derivata. U ovom periodu dolazi i do određenog ubrzanja noseće inflacije (indeks potrošačkih cena bez cena hrane, energije, alkoholnih pića i duvana), koja u Q1 2010. iznosi 6,8% anualizovano, dok je u prethodnom kvartalu iznosila 3,2% anualizovano. Ipak, uprkos određenom ubrzanju, ukupna inflacija je i dalje ispod donje granice koridora koji cilja NBS i za sada ne postoji ozbiljnije naznake da bi inflacija mogla značajnije porasti i izmaći van gornje granice ciljanog koridora. Nominalni kurs dinara prema evru je tokom Q1 depresirao za 4%, a realni kurs za nešto preko 1%. Nakon što je kurs bio stabilan tokom većeg dela aprila, u maju dinar ponovo slabi prema evru. Tokom aprila i maja evro značajno slabi prema dolaru, pa i kurs dinara prema dolaru snažno depresira. Ovo je posebno nepovoljno budući da je Srbija veliki uvoznik nafte, a uvozne cene nafte su vezane upravo za kurs dolara.

Cene

Inflacija u Q1 viša nego u prethodnom kvartalu...

Porast cena u prvom kvartalu 2010. godine iznosi 1,9%, tj. 8,0% na godišnjem nivou (Tabela T5-1), što je značajno više nego u prethodnom kvartalu (tada je porast cena bio 0,4% ili 1,6% anualizovano). Sličnu stopu inflacije beležimo i u aprilu (0,6%, tj. nešto preko 7% anualizovano). Tako ukupni porast cena u prva četiri meseca 2010. godine iznosi 2,5%, tj. 7,7% anualizovano. Iako ovaj rast cena predstavlja ubrzanje u odnosu na drugu polovicu 2009, treba podsetiti da je u istom periodu prošle godine rast cena iznosio 4,8%, odnosno čak 15,1% anualizovano.

...ali će se do kraja godine nalaziti unutar koridora NBS

Međugodišnji rast cena u Q1 2010. iznosi 4,4%, dok je u prethodnom kvartalu iznosio 5,9%. Niža međugodišnja stopa inflacije u Q1 2010. posledica je poređenja sa Q1 2009. godine, kada je inflacija bila veoma visoka, zbog brojnih poskupljenja cena proizvoda i usluga pod administrativnom kontrolom. I u narednom kvartalu možemo očekivati veoma nisku međugodišnju stopu inflacije (verovatno i nižu nego u Q1), takođe zbog efekta poređenja sa visokom bazom prošle godine. U drugoj polovini godine, međutim, možemo očekivati porast međugodišnje stope inflacije, jer će se tada nivo cena porediti sa nivoom iz druge polovine 2009, kada je inflacija bila niska. I u narednih par meseci će međugodišnja stopa inflacije ostati ispod donje granice koridora koji cilja NBS, dok će u drugoj polovini godine stopa inflacije ući u ciljani koridor. Ukoliko ne bude većih neočekivanih promena u makroekonomskom okviru, u poslednjem kvartalu tekuće godine će se međugodišnja stopa inflacije najverovatnije kretati oko srednje vrednosti ciljanog koridora.

Viša inflacija pre svega zbog poskupljenja energije, duvana i voća i povrća

Porast inflacije u Q1 posledica je u najvećoj meri poskupljenja cena pod administrativnom kontrolom i energenata, ali i cena svežeg voća i povrća. Najveći doprinos inflaciji dolazi od poskupljenja električne energije. Poskupljenje struje je zaslužno za oko 40% ukupnog porasta cena u Q1. Značajan doprinos inflaciji dala su i poskupljenja duvanskih proizvoda i naftnih derivata, koji su zaslužni za 20% odnosno 7% inflacije u Q1. Ove tri grupe proizvoda su ukupno zaslužne za dve trećine porasta cena u prvom kvartalu, iako u indeksu potrošačkih cena učestvuju sa svega oko 15% (Tabela T5-2). Pored njih, poskupljenja svežeg voća i povrća, koja su sezonskog karaktera, su zaslužna za još 27% ukupnog porasta cena.

Tabela T5-1. Srbija: indeks potrošačkih cena, 2007–2010

Indeks potrošačkih cena					
	Bazni indeks (prosek 2006 =100)	međugodišnji rast	kumulativ (od početka godine)	mesečni rast	3m pokretne sredine, anualizovano*
2007					
mar	102,5	4,1	0,7	0,6	2,8
jun	105,5	4,0	3,7	0,4	12,7
sep	109,5	8,0	7,6	1,6	16,8
dec	113,0	11,0	11,0	1,2	13,1
2008					
mar	116,4	13,6	3,0	1,6	12,7
jun	121,2	14,8	7,2	0,7	17,4
sep	121,4	10,9	7,5	1,0	0,9
dec	122,7	8,6	8,6	-0,9	4,4
2009					
jan	125,4	10,0	2,1	2,1	5,6
feb	126,9	10,7	3,4	1,2	10,2
mar	127,4	9,4	3,8	0,4	16,3
jun	131,3	8,3	7,0	0,0	12,6
sep	130,3	7,3	6,2	0,3	-2,9
dec	130,8	6,6	6,6	-0,3	1,6
2010					
jan	131,4	4,8	0,5	0,5	4,3
feb	131,8	3,8	0,7	0,3	1,9
mar	133,4	4,7	1,9	1,2	8,0
apr	134,1	4,3	2,5	0,6	8,4

Izvor: RZS.

**Osim voća i povrće,
prehrambeni proizvodi
pojeftinili u Q1**

Tokom prvog kvartala skoro svi ostali prehrambeni proizvodi su pojeftinili (npr. ulje i masti za 4,3%, a sveže meso za čak 6,1%), te je uprkos poskupljenjima svežeg voća i povrće kategorija prehrambenih proizvoda dala negativan doprinos inflaciji. Kada isključimo sveže voće i povrće, prehrambeni proizvodi su tokom Q1 2010. pojeftinili za 2,5% i doprineli su da ukupna stopa inflacije u ovom kvartalu bude niža za 0,7 procenatnih poena.

**I u aprilu sličan trend
kao u Q1**

U aprilu najveći doprinos porastu cena daju poskupljenja naftnih derivata, sveže voće i povrće, kao i lekova. Ove grupe proizvoda čine oko 14% indeksa potrošačkih cena, a zaslužne su za oko polovinu porasta cena u aprilu. Ukoliko posmatramo prva četiri meseca 2010. godine zajedno, najveći doprinos porastu cena dolazi od poskupljenja električne energije (oko 30% ukupnog porasta), svežeg voća i povrće (oko 26% ukupnog porasta), duvana (oko 15% ukupnog porasta) i naftnih derivata (oko 11% ukupnog porasta).

Tabela T5-2. Srbija: izabrane komponente Indeksa potrošačkih cena i doprinos rastu inflacije, 2010

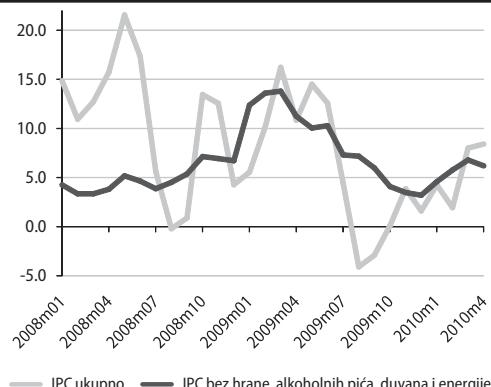
	učešće u IPC (u %)	porast cena u Q1	doprinos ukupnom porastu (u %)	porast cena u aprili	doprinos ukupnom porastu (u %)	porast cena u prva četiri meseca 2010	doprinos ukupnom porastu (u %)
Ukupno	100,0	1,9	100,0	0,6	100,0	2,5	100,0
Hrana i bezalkoholna pića	37,8	-0,3	-6,8	0,6	39,4	0,2	3,4
Hrana	34,1	-0,5	-8,2	0,6	38,2	0,2	2,2
Sveže voće	2,3	8,8	10,5	1,6	6,6	10,6	9,7
Sveže povrće	3,9	8,1	16,5	2,2	15,2	10,5	16,4
Alkoholna pića i duvan	5,1	8,4	22,2	0,4	3,3	8,8	17,9
Duvan	3,8	10,1	20,0	0,0	0,0	10,1	15,5
Odeća i obuća	6,0	0,5	1,7	0,0	-0,1	0,5	1,3
Stanovanje, voda struja	15,1	6,3	48,8	0,1	2,1	6,4	38,2
Električna energija	6,6	11,5	39,4	0,0	0,0	11,5	30,4
Nameštaj i opremanje domaćinstva	4,9	2,3	5,9	0,5	4,7	2,9	5,6
Zdravstvo	4,3	0,7	1,5	1,2	8,8	1,9	3,2
Farmaceutski proizvodi	2,9	0,1	0,2	1,7	8,5	1,8	2,1
Transport	11,0	2,7	15,0	1,4	28,3	4,1	18,1
Gorivo i mazivo	4,7	2,9	7,0	2,7	22,1	5,6	10,5
Komunikacije	3,5	0,3	0,6	0,4	2,4	0,7	1,0
Ostalo	16,6		12,6		19,8		14,5

Izvor: RZS i proračun QM-a.

5. Cene i devizni kurs

U Q1 ubrzava i noseća inflacija, ali ne prelazi granicu koridora NBS

Grafikon T5-3. Srbija: IPC i noseći trend inflacije, anualizovane stope, u %, 2008–2010

Izvor: RZS i proračun QM-a.

Napomena: Stope na Grafikonu su pokretne sredine mesečnog porasta cena za tri meseca, dignuto na godišnji nivo. (Na primer, vrednost za mart je dobijena tako što je prosek mesečnog porasta cena u januaru, februaru i martu dignut na godišnji nivo).

Tokom Q1 dolazi i do porasta noseće inflacije¹ koja u prva tri meseca iznosi 1,7%, odnosno 6,8% na godišnjem nivou (Grafikon T5-3). Noseća inflacija ne uključuje proizvode i usluge čije cene su pod direktnom administrativnom kontrolom ili imaju izražen sezonski obrazac kretanja. Zbog toga noseća inflacija predstavlja bolji indikator tržišnih kretanja od ukupne inflacije. Noseća inflacija je zbog recesije i niske agregatne tražnje usporavala tokom druge polovine prethodne godine, i u Q4 2009. iznosi 3,2% anualizovano. U aprilu beležimo blago usporavanje noseće inflacije, te ta inflacija u tri meseca, zaključno sa aprilom, iznosi 6,2% anualizovano (ukoliko posmatramo samo mart i april, anualizovana stopa iznosi 5,1%). Iako je u Q1 došlo do određenog ubrzavanja noseće inflacije, ona se i dalje nalazi u okviru ciljanog koridora NBS i za sada nije zabrinjavajuće visoka.

U martu i aprilu blago noseća inflacija je nešto niža

Noseća inflacija u Srbiji je u Q1 2010. visoka u poređenju sa izabranim zemljama članicama EU (Tabela T5-4). Međutim, ukoliko posmatramo samo mart i april – vidimo da u više zemalja u ovim mesecima dolazi do ubrzanja noseće inflacije, dok u Srbiji beležimo blago usporavanje.

Tabela T5-4. Izabrane zemlje: noseća inflacija (IPC bez hrane, energije, alkoholnih pića i duvana), 2008–2010

	2008Q3	2008Q4	2009Q1	2009Q2	2009Q3	2009Q4	2010Q1	2010m3 i m4
anualizovane stope, u %								
Bugarska	9,9	5,1	3,1	0,9	2,5	3,2	-0,9	-0,8
Rumunija	0,9	9,7	13,1	1,0	2,9	2,7	1,7	3,4
Češka	0,0	-3,0	4,2	0,4	-1,9	-1,5	1,9	1,1
Mađarska	-0,2	1,9	4,1	7,4	9,0	0,2	3,5	4,9
Poljska	0,8	0,8	4,3	5,0	0,8	0,4	0,7	1,1
Slovačka	4,1	2,4	1,5	0,1	0,5	0,6	0,3	-0,3
Slovenija	0,3	4,2	1,2	3,4	-5,6	1,4	-1,0	12,5
Estonija	5,5	0,4	-2,8	-0,1	3,0	-3,2	0,5	4,2
Letonija	9,6	-1,6	9,4	-4,4	-5,1	-6,7	-4,6	1,4
Litvanija	5,5	2,6	6,8	-4,7	1,6	-3,9	-4,6	-0,1
Evro zona	0,6	3,5	-0,4	1,9	-0,1	3,0	-0,9	6,9
EU	1,0	2,5	0,4	2,4	0,7	2,7	-0,3	5,7
Srbija	5,4	6,7	13,8	10,3	5,8	3,2	6,8	5,1

Izvor: Eurostat, RZS i proračun QM-a.

Prolaz od kursa ka cenama i dalje iznosi oko 0,4

Jednostavna procena *prolaza* od kursa ka nosećoj inflaciji ukazuje da prolaz u poslednjih šest meseci iznosi 0,4. Naime, nominalna depresijacija dinara prema evru od oktobra 2009. do aprila 2010. godine iznosi 6,7%. U istom ovom periodu porast noseće inflacije iznosi 2,7%. Deljenjem ove dve vrednosti dobijamo prolaz od 0,4. Naravno, ovo je samo orijentaciona procena vrednosti prolaza, jer ovakva jednostavna procena ne uzima u obzir sve ostale činioce koji utiču na cene. Interesantno je primetiti da i prolaz od početka krize do aprila takođe iznosi 0,4. Depresijacija nominalnog kursa dinara prema evru od septembra 2008. do aprila 2010. iznosi 30,1%, dok je noseća inflacija u ovom periodu iznosi 12,3%.

U Q1 bazna inflacija potpuno umirena

Bazna inflacija, koju prati NBS, u Q1 je ostala veoma niska, preciznije tokom Q1 porast baznih cena iznosi 0%. Bazna inflacija koju prati NBS jeste indikator sličan nosećoj inflaciji. Ona ne uključuje cene pod administrativnom kontrolom i poljoprivredne proizvode, ali uključuje ostale prehrambene proizvode (osim poljoprivrednih). Upravo kretanje cena prehrambenih proizvoda

1 Po definiciji QM-a noseću inflaciju čini indeks potrošačkih cena bez cena hrane, energije, alkoholnih pića i duvana. Ova definicija je u skladu sa definicijom jednog od indeksa cena koji prati Eurostat, te omogućava međunarodnu upoređivost.

objašnjava razliku u kretanju noseće i bazne inflacije. Kao što je ranije navedeno, prehrambeni proizvodi osim poljoprivrednih su u Q1 pojeftinili za 2,5%. Kako ovi proizvodi ulaze u baznu, a ne ulaze u noseću inflaciju – zbog toga je bazna inflacija niža.

Devizni kurs

Dinar depresira tokom celog Q1...

Kurs dinara prema evru depresira tokom celog Q1, nastavljajući trend započet sredinom novembra prošle godine (Grafikon T5-5). Nominalna depresijacija dinara prema evru tokom Q1 iznosi 4%. Ukupna nominalna depresijacija prema evru u ovom i prethodnom kvartalu iznosi oko 7% (Tabela T5-7). Tokom celog prvog kvartala NBS je intervenisala na deviznom tržištu kako bi ublažila depresijaciju. NBS je tokom Q1 ukupno prodala nešto više od 600 miliona evra².

Tokom marta kurs se stabilizovao i kretao u uskom rasponu od 99 do 100 dinara za evro, a polovinom maja dinar ponovo počinje da depresira i za samo nedelju dana gubi oko 2% vrednosti. Depresijacija je polovinom maja pokrenula novu seriju intervencija NBS.

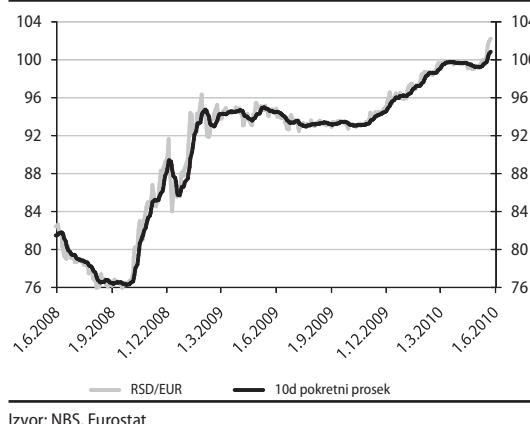
...zbog nepovoljnog platnog bilansa u Q1 i povećane percepcije rizika zbog Grčke krize

Slabljenje dinara je između ostalog rezultat nepovoljnog platnog bilansnog rezultata u prvom kvartalu. Naime, iako je u Q1 deficit tekućeg računa relativno nizak (barem u poređenju sa nivoima pre krize), priliv na kapitalnom i finansijskom računu bio je nedovoljan da pokrije deficit tekućeg računa³. Takođe, može se pretpostaviti da je slabljenje dinara sredinom maja indirektno povezano sa krizom u Grčkoj i povećanim oprezom investitora prema celoj regiji. Ovo se vidi i iz činjenice da su i valute nekih drugih zemalja u regionu tokom maja oslabile. Pet banaka u Srbiji je u većinskom vlasništvu grčkih banaka. Ove banke kontrolišu otprilike jednu šestinu ukupne aktive bankarskog sektora u Srbiji. S druge strane, aktiva ovih banaka čini oko 1% ukupne aktive grčkih banaka koje su njihove vlasnice.

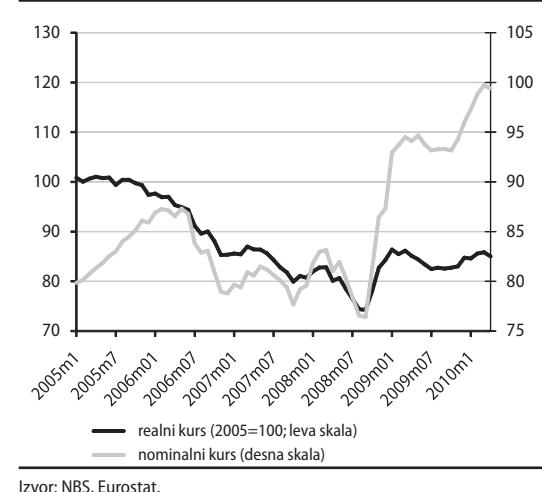
Realni kurs takođe depresira

Realni kurs dinara prema evru je tokom Q1 depresirao za 1,3%. Time je nastavljen trend iz Q4 prošle godine, kada je realni kurs depresirao za oko 2,7%. Pre toga je od marta 2009. do kraja Q3 2009, dinar blago apresirao prema evru (Grafikon T5-6). Realni kurs prema evru je tako na kraju Q1 2010. slabiji za oko 16% u odnosu na vrednost iz septembra 2008. godine (početak finansijske krize). Realni kurs se sada izjednačio sa nivoom na kom je bio u Q1 2008. godine.

Grafikon T5-5. Srbija: dnevni kurs dinar/evro, 2008–2010

Grafikon T5-6. Srbija: nominalni i realni kurs dinar/evro, prospekt meseca, 2005–2009

Kurs dinara prema dolaru značajno depresira

Tokom Q1 i posebno u aprilu i maju dolazi do snažnog slabljenja evra prema dolaru, zbog relativno sporog oporavka evropske privrede i neizvesnosti vezanih za krizu u Grčkoj. Tako je 19. maja jedan evro vredeo samo 1,227 dolara, što je najniža vrednost evropske valute prema dolaru još od aprila 2006. godine. Paralelno sa ovim dolazi i do oštре depresijacije dinara prema dolaru.

2 Za više detalja v. odeljak 7. „Monetarni tokovi i politika“.

3 Za više detalja v. odeljak 4. „Platni bilans i spoljna trgovina“.

5. Cene i devizni kurs

Od kraja oktobra 2009. do treće nedelje maja 2010. godine – dinar je depresirao prema dolaru za čak 28% (u istom periodu depresijacija dinara prema evru iznosi 9%). Ovako snažna depresijacija prema dolaru je veoma nepovoljna kada se ima u vidu da je Srbija veliki uvoznički nafte i gase (koji čine oko jedne šestine ukupnog uvoza u 2008. i 2009. godini), čija je uvozna cena pre svega vezana za kurs dolara. S druge strane, Srbija svoje proizvode pre svega izvozi na tržišta koja ili koriste evro ili su valute tih zemalja vezane za kurs evra (npr. Bosna i Hercegovina). U tom smislu depresijacija dinara prema dolaru ne dovodi do bitnijeg poboljšanja cenovne konkurentnosti srpskog izvoza.

Tabela T5-7. Srbija: kretanje kursa evra, 2005–2009

	Nominalni				Realni				USD/EUR ⁶⁾
	Kurs ¹⁾	Bazni indeks ²⁾ (2005=100)	12-m indeks ³⁾	Kumulativ indeks ⁴⁾	Realni kurs ⁵⁾ (2005=100)	12-m indeks	Kumulativ indeks ⁴⁾		
mesečni kurs									
2006									
Decembar	78,7812	95,0	91,7	91,7	85,4	87,7	87,7	1,3210	
2007									
Decembar	79,5669	96,0	101,0	101,0	80,7	94,6	94,6	1,4563	
2008									
Mart	83,1319	100,3	102,8	104,5	82,8	95,2	102,6	1,5516	
Jun	80,2460	96,8	98,9	100,9	78,5	91,7	97,2	1,5556	
Septembar	76,4226	92,2	96,3	96,0	74,2	90,8	92,0	1,4387	
Oktobar	81,2956	98,0	104,7	102,2	78,1	97,7	96,7	1,3309	
Novembar	86,4508	104,3	109,2	108,7	82,7	102,0	102,5	1,2726	
Decembar	87,3002	105,3	109,7	109,7	84,3	104,4	104,4	1,3482	
2009									
Mart	94,4951	114,0	113,7	108,2	86,1	104,0	102,2	1,3041	
Jun	93,7408	113,1	116,8	107,4	83,4	106,3	99,0	1,4027	
Jul	93,1547	112,3	118,9	106,7	82,4	107,9	97,8	1,4081	
Avgust	93,2647	112,5	121,8	106,8	82,7	111,2	98,2	1,4258	
Septembar	93,2990	112,5	122,1	106,9	82,5	111,2	98,0	1,4554	
Oktobar	93,1665	112,4	114,6	106,7	82,7	106,0	98,2	1,4822	
Novembar	94,2672	113,7	109,0	108,0	83,0	100,4	98,5	1,4922	
Decembar	95,9833	115,8	109,9	109,9	84,7	100,6	100,6	1,4597	
2010									
Januar	97,2874	117,3	104,7	101,4	84,6	97,9	99,8	1,4281	
Februar	98,7951	119,1	105,5	102,9	85,6	100,1	101,0	1,3698	
Mart	99,7048	120,2	105,5	103,9	85,8	99,6	101,3	1,3576	
April	99,4032	119,9	105,6	103,6	85,0	99,9	100,3	1,3424	

Izvor: NBS, RZS, Eurostat.

1) Prosек meseca, zvanični dnevni srednji kurs NBS.

2) Odnos kursa u prvoj koloni i proseka u decembru 2002. godine.

3) Odnos kursa u prvoj koloni prema istom periodu godinu dana ranije.

4) Kumulativ predstavlja odnos posmatranog perioda i decembra prešle godine.

5) Kod obračuna realnog kursa, uzeta je u obzir i inflacija u evrozoni. Indeks je izračunat po formuli: $RE = (NE/p) \times p^*$, gde je: RE – indeks realnog kursa; NE – indeks nominalnog kursa; p – indeks cena na malo u Srbiji; p^* – indeks rasta troškova života u evrozoni.

6) Prosek perioda.

6. Fiskalni tokovi i politika

U prvom kvartalu 2010. godine ponovo je zabeležen trend realnog pada javnih prihoda. Tako su realni desezonirani prihodi konsolidovanog sektora države u Q1 2010. manji za 2,7% u odnosu na prethodni kvartal. Posmatrano u odnosu na Q1 2009, realni javni prihodi opali su za 4%. Ovakva kretanja posledica su znatnog pada prihoda od poreza na potrošnju. Istovremeno, došlo je do usporavanja pada javnih rashoda, koji su u Q1 u odnosu na isti period prethodne godine opali za 5,4%, dok je taj pad u prethodnim kvartalima iznosio između 3,2% i 9,2%. U odnosu na prethodni kvartal, desezonirani realni javni rashodi su porasli za 2,3%. Konsolidovani deficit sektora države ostvaren u Q1 iznosi oko 24 milijarde dinara, tj. oko 3,3% BDP-a ostvarenog u Q1. Međutim, kako je pod dejstvom sezonske komponente deficit u prvom kvartalu obično znatno niži nego u ostalim kvartalima, rezultati ostvareni u Q1 ukazuju da će konsolidovani deficit za 2010. godinu biti veći od planiranog. Negativan trend u pogledu kretanja javnih prihoda nastavljen je i u aprilu, kada su prihodi budžeta Srbije opali za 5% u odnosu na isti mesec 2009, uglavnom zahvaljujući znatnom realnom padu prihoda od akciza i neporeskih prihoda. Rashodi budžeta Srbije ostvareni u aprilu realno su manji za 10% u odnosu na isti mesec prethodne godine, usled znatnog smanjenja rashoda za zaposlene i rashoda za kupovinu roba i usluga. Kao rezultat ovakvih kretanja, u aprilu je ostvaren deficit budžeta Srbije od oko 12,4 milijardi dinara (dok je prosečan mesečni deficit budžeta u Q1 2010. iznosio 7,3 milijardi dinara). Javni dug Srbije na kraju Q1 2010. iznosi je 10,27 milijardi evra (oko 31,1% BDP-a), što je za 420 miliona evra (oko 1,3% BDP-a iz 2009.) više nego na kraju Q4 prethodne godine.

Opšte tendencije i makroekonomске implikacije

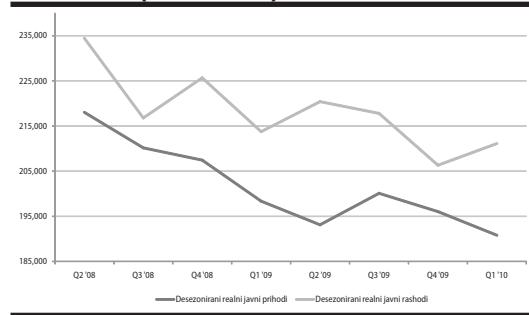
U Q1 nastavljen pad desezoniranih javnih prihoda u odnosu na prethodni kvartal

U Q1 2010. nastavljen je realan pad desezoniranih realnih prihoda konsolidovanog sektora države u odnosu na prethodni kvartal, pri čemu je u Q1 taj pad veći nego u prethodnom kvartalu i iznosio je 2,7%. Konsolidovani javni prihodi ostvareni u Q1 2010. realno su opali za 4% u odnosu na isti period prethodne godine. Podsetimo da je Q1 2009. bio jedan od najlošijih kvartala u toj godini (zabeležen je realan pad od 12,6% u odnosu na Q1 2008), što sliku o kretanju javnih prihoda na početku 2010. čini još nepovoljnijom.

Prihodi od poreza na potrošnju padaju, dok prihodi od poreza na faktore proizvodnje rastu

Posmatrano po poreskim oblicima, u Q1 je došlo do preokreta u odnosu na prethodni kvartal, tako da su prihodi od poreza na potrošnju zabeležili pad, a prihodi od poreza na faktore proizvodnje rast u odnosu na prethodni kvartal. Ovakvi rezultati ukazuju na negativne tendencije u kretanju potrošnje i domaće tražnje, jer su prihodi od poreza na potrošnju vrlo fleksibilni u odnosu na potrošnju. Realni desezonirani prihodi od PDV ostvareni u Q1 manji su za 4,6% nego u prethodnom kvartalu, dok su prihodi od akciza opali za čak 12,3%, a prihodi od carina za 5% u odnosu na Q4 2009. Ocenuje se da se ovako visok pad prihoda od akciza delimično duguje smanjenju prometa akciznih proizvoda, usled značajnog rasta njihovih (tržišnih) cena.

Grafikon T6-1. Srbija: desezonirani realni (kvartalni) prihodi i rashodi sektora države, u mil. RSD (2005=100)

Izvor: Obračun autora.

Realni desezonirani javni rashodi su u Q1 realno porasli (po prvi put od Q2 2009.) za 2,3% u odnosu na prethodni kvartal. Rastu javnih rashoda u odnosu na Q4 2009. najviše je doprineo rast rashoda za kupovinu roba i usluga (4,7%), rashoda za subvencije (12,2%) i kapitalnih rashoda (12,6%). Rashodi za zaposlene, kao i rashodi za penzije – zabeležili su realan pad od 2,2% u odnosu na prethodni kvartal, što se duguje pre svega nominalnom zamrzavanju iznosa zarada zaposlenih u javnom sektoru i penzija. Posmatrano u odnosu na Q1 prethodne godine,

6. Fiskalni tokovi i politika

Konsolidovani deficit ostvaren u Q1 iznosi je oko 24 milijarde dinara

konsolidovani rashodi sektora države u Q1 2010. realno su manji za svega 1,4%, dok je u 2009. taj pad iznosio od 3,2% do 9,2%, što govori o usporavanju realnog pada javnih rashoda.

Kao rezultat navedenih kretanja, u Q1 konsolidovani deficit je iznosio 24 milijarde dinara, što je približno 3,3% (kvartalnog) BDP-a ostvarenog u Q1. Kako je pod dejstvom sezonske komponente deficit u prvom kvartalu obično znatno niži nego u ostalim kvartalima, rezultati ostvareni u Q1 ukazuju da će konsolidovani deficit za 2010. godinu biti veći od planiranih 4% BDP-a. Ocenjuje se da je na nastanak fiskalnog deficita najveći uticaj imao značajan pad prihoda od potrošnju, dok je uticaj rasta rashoda bio nešto manji.

Tabela T6-2. Srbija: konsolidovani bilans sektora države¹⁾, 2006-2010

	2006		2007		2008				2009				2010	
	Q1-Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	
I UKUPNI PRIHODI	865,8	1.002,0	269,4	281,4	283,3	311,8	1145,9	258,8	267,1	297,0	323,6	1.147	266,6	
II UKUPNI RASHODI	-888,4	-1.031,5	-254,0	-295,8	-286,6	-359,3	-1195,7	-270,3	-306,3	-315,1	-356,2	-1247,9	-286,0	
III OTPLATE DOMAČIH DUGOVA, BUDŽETSKI KREDITI I DOKAPITALIZACIJE	-10,9	-15,3	-7,3	-5,2	-2,7	-3,9	-19,1	-0,9	-6,3	-5,8	-7,4	-20,4	-4,5	
od čega Budžetski krediti, neto ²⁾	-10,9	-15,3	-7,3	-5,2	-2,7	-3,9	-19,1	-0,9	-6,3	-5,8	-7,4	-20,4	-4,5	
IV UKUPNI RASHODI, GFS (I+II+III)	-899,3	-1.046,8	-261,4	-301,0	-289,3	-363,2	-1214,8	-271,2	-312,6	-320,9	-363,6	-1268,3	-290,6	
V KONSOLIDOVANI BILANS (I+IV) definicija GFS ³⁾	-33,5	-58,2	8,0	-19,6	-5,9	-51,3	-68,9	-12,4	-45,5	-23,9	-40,0	-121,8	-23,9	
VI FINANSIRANJE (definicija FREN) ⁴⁾	119,6	24,2	7,9	-12,2	0,2	17,5	13,5	28,9	40,2	11,4	86,8	167,3	8,1	
VII PROMENA STANJA NA RAČUNU (V+VI)	86,2	-34,0	16,0	-31,8	-5,7	-33,8	-55,4	16,4	-5,3	-12,4	46,8	45,4	-15,9	
VIII UKUPNI JAVNI PRIHODI/BDP (%)	42,4	41,9	43,5	40,7	40,3	42,7	41,7	38,5	36,0	39,0	41,1	38,7	36,6	
IX UKUPNI JAVNI RASHODI/BDP (%)	(44,0)	(43,7)	(42,2)	(43,5)	(41,1)	(49,7)	(44,3)	(40,4)	(42,1)	(42,2)	(46,2)	(42,8)	(39,9)	
X KONSOLIDOVANI DEFICIT/BDP (%)	(1,6)	(1,9)	(1,3)	(2,8)	(0,8)	(7,0)	(2,5)	(1,9)	(6,1)	(3,1)	(5,1)	(4,1)	(3,3)	

Izvor: Tabela P-10 u Analitičkom prilogu.

1) Sektor države (general government) - svi nivoi vlasti (republika, pokrajina, opštine) i njihovi budžetski korisnici i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja (PIO fondovi, Republički zavod za zdravstveno osiguranje, Nacionalna služba za zapošljavanje). Ne uključuje javna preduzeća i NBS..

2) Stavak odgovara pojmu "Izdaci za nabavku finansijske imovine" u BfJ, odnosno stavci "net lending" u prezentaciji MMF. Reč je o kreditima studentima, poljoprivrednicima, kreditima datim preko Fonda za razvoj i otplatema dugova penzionerima i dokapitalizacijama.

3) Konsolidovani bilans (cash surplus/deficit po GFS) predstavlja razliku između tekućih prihoda i primanja od prodaje nefinansijske imovine (tj. kapitalnih prihoda) i tekućih rashoda i izdataka za nabavku nefinansijske imovine (tj. kapitalnih rashoda). Pored toga u rashode se uključuje i stavka koja obuhvata otplate domaćih dugova - penzije, budžetske pozajmice i dokapitalizaciju. Ovakvo definisan rezultant meri likvidnosni efekat koji transakcije države imaju na privredu. Videti metodološku diskusiju u Okviru 1 u Kvartalnom monitoru br.3 za detalje.

4) Obzirom na jednokratni karakter prihoda od licence za mobilnu telefoniju ovaj prihod smo tretirali kao finansiranje, za razliku od MFIN koji ga je ranije racunovodstveno tretirao kao stavku tekućih neporeskih prihoda.

5) Procena FREN-a na osnovu nezvanične informacije o kretanju poreskih kredita koje potražuje privreda od države i na osnovu analize tokova povraćaja PDV prikazanih u BfJ.

Napomene: Za detalje videti Tabelu P-10 u Analitičkom prilogu.

U aprilu zabeležen znatan pad i prihoda i rashoda budžeta Republike Srbije

Podaci o prihodima i rashodima budžeta Republike za april 2010. ukazuju da je u tom mesecu ostvaren realan pad prihoda budžeta Republike za oko 5% u odnosu na isti mesec prethodne godine. Taj pad se u najvećoj meri duguje realnom padu prihoda od akciza, koji su (i pored višekratnog povećanja akciza u prethodnih godinu dana) u aprilu 2010. bili 5% niži u odnosu na isti mesec prethodne godine. Takođe je zabeležen i realan pad prihoda od poreza na dohodak građana (4%). Prihodi od PDV su u aprilu 2010. zabeležili realan rast od 11%, realno u odnosu na isti mesec prethodne godine. Pad desezoniranih realnih prihoda od PDV od 3%, ostvaren u aprilu 2010. u odnosu na mart ukazuje na nastavak negativnog trenda. Rashodi budžeta Republike ostvareni u aprilu realno su manji za čak 10% u odnosu na isti mesec 2009, uglavnom zahvaljujući znatnom realnom padu rashoda za robe i usluge (33%) i znatnom realnom padu rashoda za zaposlene (9%). Kao rezultat opisanih kretanja, u aprilu 2010. ostvaren je deficit u budžetu Republike od 12,4 milijardi dinara (dok je prosečan mesečni deficit budžeta u Q1 2010. iznosio 7,3 milijardi dinara).

Akcize na gorivo su relativno visoke, ali su mogućnosti za njihovo smanjenje ograničene

Podaci o prihodima i rashodima države u prva četiri meseca 2010. ukazuju na to da se prihodi budžeta ostvaruju u iznosu manjem od planiranog, što se najvećim delom duguje padu prihoda od akciza i PDV. Višekratno povećanje stopa akciza (pre svega na naftne derivate) u prethodnih godinu dana, uz rast cene nafte na svetskom tržištu – doveli su do znatnog rasta cena naftnih derivata, što je uticalo na smanjenje potrošnje ovih proizvoda i do određene vrste poreske arbitraže. Zato je postalo aktuelno pitanje sniženja stopa akciza na naftne derivate, kako bi se maloprodajna cena učinila nižom. Ali kako akcize na naftne derivate predstavljaju vrlo značajnu komponentu budžetskih prihoda, ocenjuje se da bi sniženje tih akciza moglo biti sprovedeno samo uz znatno povećanje neke druge vrste akciza ili poreza. Iako ima mišljenja da bi sniženje stopa akciza uticalo na povećanje potrošnje naftnih derivata i prihoda od akciza, o tome ne postoje egzaktni dokazi.

Nema uslova za odmrzavanje zarada zaposlenih u javnom sektoru i penzija u toku 2010.

Kada je reč o javnim rashodima, sve češće se pominje mogućnost odmrzavanja zarada zaposlenih u javnom sektoru (pa čak i penzija) već u toku 2010, iako je sporazumom sa MMF-om propisano da ove vrste rashoda budu zamrznute tokom cele te godine. U uslovima kada su kretanja prihoda budžeta ispod očekivanja, država najintenzivnije upravlja deficitom preko realnog smanjenja rashoda na zarade zaposlenih u javnom sektoru i penzija (putem nominalnog zamrzavanja). Stoga se ocenjuje da bi njihovo nominalno odmrzavanje (pa čak i samo kreiranje očekivanja, najavljujnjem ovakvih poteza) vrlo negativno uticalo na stabilnost sistema javnih finansijskih, tj. na ostvarenje planiranog deficitita. Naime, na osnovu kretanja u Q1 2010. u kojem su prihodi bili manji od planiranih, ocenjuje se da će fiskalni deficit i bez nominalnog odmrzavanja zarada zaposlenih u javnom sektoru i penzija – dostići iznos od oko 4,8% BDP-a, što je za oko 0,8 procenatnih poena više u odnosu na planirani iznos. Imajući to u vidu, ocenjuje se kao odgovarajući dogovor postignut tokom četvrte revizije stend baj aranžmana sa MMF-om u maju 2010., po kojem će zarade zaposlenih u javnom sektoru i penzije ostati nominalno zamrznute do kraja 2010. godine.

Tabela T6-3. Planirani fiskalni deficit u zemljama Centralne i Istočne Evrope u 2010. godini

	Planirani fiskalni deficit (% BDP-a)
Letonija	12,9
Litvanija	8,6
Poljska	7,5
Crna Gora	7,2
Rumunija	6,5
Slovenija	6,1
Slovačka	5,8
Albanija	5,6
Češka	5,1
BiH	5
Srbija	4 (4,8*)
Mađarska	3,8
Hrvatska	2,7
Makedonija	2,5
Estonija	2,4
Bugarska	1,8
Prosek	5,5

* Planirani fiskalni deficit u Srbiji za 2010. godinu iznosi 4% BDP-a, ali na osnovu kretanja u Q1 2010. procenjuje se da će on iznositi 4,8% BDP-a. Stoga se može očekivati da su i projektovani iznosi i za druge zemlje delimično potcenjeni.

Izvor: MMF Regional Economic Outlook: Europe, May 2010.

U Q1 prihodi od poreza na potrošnju ponovo zabeležili pad

realni prihodi od PDV ostvareni u Q1 manji su za 4,6% nego u Q4 2009., što ukazuje na pad (pre svega domaće) tražnje. U prilog tome govori i podatak da su istim intenzitetom opali i realni desezonirani prihodi od carina (5%). Realni desezonirani prihodi od akciza zabeležili su u Q1 pad od čak 12,3% u odnosu na Q4 2009. Ocenjuje se da je ovaj pad rezultat opštег pada tražnje, zatim dodatnog pada potrošnje akciznih proizvoda (naftnih derivata, pre svega) usled znatnog rasta cena i povećanja poreske evazije i arbitraže.

Efekti recesije na stanje u javnim finansijama zemalja Centralne i Istočne Evrope ostaju vrlo izraženi i u 2010., tako da prosečan planirani fiskalni deficit u 16 posmatranih zemalja iznosi oko 5,5% BDP-a, što je približno prosečnom deficitu ostvarenom u 2009. godini. Posmatrano u odnosu na druge zemlje Centralne i Istočne Evrope, Srbija se prema visini planiranog fiskalnog deficitita u 2010. godini (između 4 i 4,5% BDP-a) nalazi na jedanaestom mestu (od 16 zemalja). To znači da se očekuje da Srbija i u 2010. ostvari nešto povoljniji fiskalni rezultat u odnosu na zemlje regionala, kao i u 2009. godini. Usled nastavka negativnih tendencija u pogledu kretanja javnih prihoda, neke zemlje Centralne i Istočne Evrope (Rumunija i Baltičke zemlje) su, u sklopu mera fiskalne stabilizacije, prinudene i na znatno nominalno smanjenje zarada zaposlenih u javnom sektoru, kao i broja zaposlenih.

Analiza pojedinačnih poreskih oblika i pojedinačnih javnih rashoda

U Q1 2010. došlo je do ponovnog pada prihoda od poreza na potrošnju. Desezonirani

6. Fiskalni tokovi i politika

Tabela T6-4. Srbija: desezonirani kvartalni indeksi realnog nivoa javnih prihoda (prethodni kvartal = 100)

Javni prihodi	Porezi na potrošnju			Porezi na faktore proizvodnje		
	PDV	Akcize	Carina	Porez na dohodak	Doprinosi	Porez na dobit
Q3 2008	96,4	94,4	102,1	93,7	99,0	100,7
Q4 2008	98,7	96,3	97,2	89,8	103,7	100,2
Q1 2009	95,6	96,6	107,0	86,5	90,5	96,2
Q2 2009	97,4	92,0	99,3	89,4	96,0	98,8
Q3 2009	103,6	109,7	113,9	93,1	101,2	97,8
Q4 2009	98,0	100,6	103,5	95,2	95,2	95,0
Q1 2010	97,3	95,4	87,7	95,0	101,5	102,7

Izvor: Obračun autora.

...dok su prihodi od poreza na faktore proizvodnje blago porasli

Za razliku od kretanja u prethodnom kvartalu, prihodi od poreza na faktore proizvodnje zabeležili su u Q1 blagi rast. Realni desezonirani prihodi od poreza na dohodak i socijalnih doprinosa zabeležili su rast od 1,5% i 2,7% respektivno u odnosu na Q4, što može biti rezultat pojačanih napora poreske administracije u naplati ovih dažbina.

Realni desezonirani prihodi od poreza na dobit zabeležili su u Q1 rast od 1,2% u odnosu na Q4, i uglavnom se objašnjava činjenicom da u martu mesecu dospeva za plaćanje obaveza po osnovu poreza na dobit preduzeća za prethodnu godinu.

Tabela T6-5. Srbija: Desezonirani kvartalni indeksi realnog nivoa javnih rashoda (prethodni kvartal=100)

Javni rashodi	Rashodi za zaposlene	Kupovina roba i usluga	Subvencije	Penzije	Kapitalni rashodi
Q3 2008	92,5	97,5	96,2	58,1	102,4
Q4 2008	104,1	99,9	100,7	141,1	105,1
Q1 2009	94,7	95,0	95,0	73,3	102,0
Q2 2009	103,1	100,5	103,4	96,9	98,2
Q3 2009	98,8	99,4	94,4	116,6	100,8
Q4 2009	94,7	98,1	99,9	76,4	98,9
Q1 2010	102,3	97,8	104,7	112,2	97,8

Izvor: Obračun autora.

U Q1 zabeležen rast desezoniranih javnih rashoda za kupovinu roba i usluga i subvencije...

Realni desezonirani rashodi za zaposlene ostvareni u Q1 manji su za 2,2% nego u prethodnom kvartalu, za koliko su opali i rashodi za penzije. Ovakva kretanja rezultat su pre svega nominalnog zamrzavanja zarada zaposlenih u javnom sektoru i penzija. Ova mera predstavlja zapravo ključni instrument redukovanja javne potrošnje i držanja fiskalnog deficitu pod kontrolom, jer rashodi za zaposlene i rashodi za penzije čine gotovo 60% ukupnih javnih rashoda.

Realni desezonirani rashodi za kupovinu roba i usluga ostvareni u Q1 veći su za 4,7%, rashodi na subvencije za 12,2%, a kapitalni rashodi za 12,6% – nego u prethodnom kvartalu. Ovakav rezultat delimično je uslovjen činjenicom da su sve tri pomenute kategorije rashoda u prethodnom kvartalu zabeležile određeni pad, što je osnovicu za poređenje učinilo nižom.

Tabela T6-6. Srbija: konsolidovani bilans sektora države¹⁾, 2006-2009

	u milijardama dinara												realni rast u %						
	2007				2008				2009				2010				2007		
	Q1-Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1-Q4
I UKUPNI PRIHODI sa donacijama	1.002,0	1.145,9	258,8	267,1	297,0	323,6	1.146,5	266,6	8,6	3,3	-12,6	-13,7	-4,2	-5,0	-8,7	-4,0			
od čega: javni prihodi bez PDV obaveza prema privredi i kompenzacija sa FZB ²⁾	996,5	1.145,9	258,8	267,1	297,0	323,6	1.146,5	266,6	9,3	3,8	-12,6	-13,7	-4,2	-5,0	-8,7	-4,0			
1. Tekući prihodi	995,4	1.143,1	258,3	266,2	296,2	318,3	1.139,2	265,7	7,9	3,5	-12,6	-13,7	-4,2	-5,3	-9,1	-4,2			
Porezni prihodi	870,0	1.000,4	229,8	237,1	256,9	276,5	1.000,3	236,1	8,0	3,7	-10,8	-12,9	-5,4	-6,3	-8,8	-4,3			
Porez na dohodak	115,8	136,5	30,9	33,5	33,6	35,5	133,5	31,1	-8,4	6,3	-5,3	-10,8	-8,7	-16,5	-10,8	-6,0			
Porez na dobit	29,7	39,0	12,8	5,6	6,1	6,7	31,2	11,7	52,1	18,5	-22,2	-37,2	-25,4	-27,3	-27,0	-15,2			
PDV	265,5	301,7	69,4	67,9	76,1	83,5	296,9	71,9	10,6	2,5	-13,6	-19,9	-5,8	-1,5	-10,2	-3,5			
od čega: Neto PDV ²⁾	260,3	301,7	69,4	67,9	76,1	83,5	296,9	71,9	8,8	4,5	-13,6	-19,9	-5,8	-1,5	-10,2	-3,5			
Akciže	98,6	110,1	24,4	30,7	38,4	41,3	134,8	27,2	6,5	0,7	-6,2	4,9	18,8	24,6	11,6	3,9			
Doprinosi	57,4	64,8	11,5	11,7	13,2	48,0	9,5	18,6	1,8	-29,4	-37,4	-34,5	-27,8	-32,4	-23,1				
Carine	270,3	312,7	73,4	79,7	80,9	84,8	318,8	9,8	9,6	4,3	-4,1	-4,5	-6,1	-12,2	-7,0	23,3			
od čega: Doprinosi bez kompenzacija sa FZB ²⁾	269,9	312,7	73,4	79,7	80,9	84,8	318,8	74,9	14,7	4,5	-4,1	-4,5	-6,1	-12,2	-7,0	4,9			
Ostali poreski prihodi	32,8	35,6	4	8,1	10,3	14	37,1	29,6	1,7	-2,3	-20,5	-16,8	6,1	100	-49	-62,5			
Neporekski prihodi	125,4	142,7	28,5	29,1	39,3	41,9	138,8	8,7	7,4	2,6	-24,6	-19,5	4,7	6,7	-11,3	-97,8			
2. Kapitalni prihodi	5,3	1,4	0,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	1.703,2	-76,8	-25,4	-3,2	-89,8	-83,4	-41,4	-100,0			
III ukupni rashodi	-1.031,5	-1.159,7	-27,5	-306,3	-315,1	-352,9	-1.149,0	-266	8,9	4,5	-3,2	-8,9	0,5	-9,2	-4,8	-1,4			
1. Tekući rashodi	-919,5	-1.089,6	-259,0	-286,4	-302,0	-317,9	-1.155	-272	6,9	6,9	-2,6	4,6	2,5	7,4	-3,3	-2,0			
Rashodi za zapošljene	-238,3	-292,2	-70,3	-75,6	-73,8	-82,2	-302,0	-72,2	9,4	10,9	-3,8	-7,1	-5,3	-7,5	-6,0	-4,3			
Kupovina roba i usluga	-168,1	-181,2	-35,9	-47,2	-46,2	-58,2	-187,4	-39,7	16,1	-2,8	-3,8	-2,9	-6,5	-8,1	-5,7	3,1			
Otplata kamata	-17,9	-17,2	-5,8	-4,5	-7,1	-5,0	-22,4	-8,0	-44,4	-13,3	-13,4	55,9	28,8	33,4	19,0	29,2			
Subvencije	-63,7	-77,8	-11,0	-14,7	-18,7	-18,6	-63,1	-11,2	7,6	10,1	-24,7	-39,8	22,9	-39,8	-26,0	-5,3			
Socijalni transferi	-409,3	-496,8	-132,8	-139,1	-139,3	-145,2	-556,4	-137,1	6,5	9,5	2,4	3,3	5,7	-2,2	2,2	-3,8			
od čega: penzije ³⁾	-259,9	-331,0	-94,5	-96,6	-97,1	-99,2	-387,3	-97,1	7,1	14,9	15,0	7,7	6,1	-0,3	6,7	-4,3			
Ostali tekuci rashodi	-22,1	-23,5	-3,2	-5,2	-6,9	-8,7	-24,0	-4,2	1,1	-4,3	-30,9	-35,5	35,6	9,6	-6,7	21,4			
2. Kapitalni rashodi ⁴⁾	-112,1	-106,0	-11,3	-20,0	-23,0	-38,2	-92,5	-13,6	29,3	-14,7	-14,3	-21,3	-19,2	-22,0	-20,4	12,2			
IV ukupni rashodi _(GFS II+III)	-1.046,8	-1.214,8	-271,2	-312,6	-320,9	-363,6	-1.268	-291	9,2	4,6	-5,6	1,4	-8,3	-4,8	-0,2				

Izvor: Tabela P-10 u Analitičkom prilogu.

1) Videti fusnotu 1) u Tabeli T6-2.

2) Porez na promet/PDV umanjen za nove poreske kredite privrede.

3) Doprinosi umanjeni za kompenzaciju između PIO fonda, Fonda za Razvoj i preduzeća dužnika PIO fondu.

4) Procena FREN-a. Videti tabelu P-10 u Analitičkom prilogu za objašnjenje.

5) Odnosi se samo na izdatke za tekuće penzije.

6) Kapitalni rashodi ne sadrže projekte finasirane iz inostranih izvora (osim u 2004, Videti fusnotu 16 u Tabeli P-10).

7) Stavka odgovara pojmu "Izdaci za nabavku finansijske imovine" u BJF, odnosno stavci "net lending" u prezentaciji MMF. Reč je o kreditima studentima, finansiranju Nacionalne korporacije za osiguranje stambenih kredita, dokapitalizacijama i sl.

Napomena:

Realni rast dobijen je primenom prosečnog baznog indeksa cena na malo (baza decembar 2003) na kvartalne podatke.

Analiza kretanja javnog duga

Javni dug Srbije u Q1 porastao za oko 420 miliona evra (oko 1,3% BDP-a iz 2009)

Na kraju Q1 2010. ukupan javni dug Srbije iznosio je 10,27 milijardi evra (31,1% BDP-a), a to je, približno, za oko 420 miliona evra više nego na kraju 2009.

Postoje, međutim, indicije da u pomenuti iznos javnog duga (10,27 milijardi evra) nisu uključene sve kategorije obaveza države (kao što su dugovanja lokalnih samouprava, docnje po osnovu nabavki roba i usluga i sl.), tako da se procenjuje da je stvarni iznos javnog duga veći za nekoliko procentnih poena BDP-a.

Iako je u Q1 ukupan javni dug u apsolutnom iznosu povećan, prema zvaničnim podacima Ministarstva finansija učešće javnog duga u BDP-u je u Q1 opalo za 0,2 procentna poena. Ocenjuje se da je u ovom slučaju kao osnov za poređenje korišćena procenjena vrednost BDP-a za 2010. godinu. Međutim, ukoliko se pomenuti prirast javnog duga (od 420 miliona evra) doveđe u odnos sa BDP-om za 2009. godinu, može se zaključiti da je javni dug u Q1 porastao za oko 1,3% BDP-a.

Povećanje javnog duga odnosi se na dodatno zaduživanje u inostranstvu (krediti od Međunarodne banke za obnovu i razvoj namenjeni razvoju privatnog i finansijskog sektora i upravljanju javnim finansijama, kao i zaduživanje kod drugih međunarodnih finansijskih institucija), a manjim delom i na davanje garancija države za zaduživanje javnih preduzeća.

Okvir 1. Upotreba sredstava prikupljenih zaduživanjem

Pored iznosa novog zaduživanja i relativnog pokazatelja nivoa zaduženosti zemlje, održivost javnog duga i sistema javnih finansija uopšte, zavisi i od upotrebe sredstava prikupljenih zaduživanjem. Kada se sredstva prikupljena emisijom javnog duga koriste za javne investicije, neto imovinska pozicija države se ne menja i efekat prevaljivanja tereta duga na buduće generacije je manji, dok je u slučaju finansiranja tekuće potrošnje novim zaduživanjem – efekat suprotan. Stoga će počev od ovog broja QM-a, u analizu javnog duga Srbije biti uvršten i pokazatelj upotrebe sredstava prikupljenih zaduživanjem za finansiranje javne potrošnje i javnih investicija.

6. Fiskalni tokovi i politika

Kako su kapitalni rashodi realizovani u Q1 iznosili oko 140 miliona evra (13,6 milijardi dinara), a novo zaduživanje u istom periodu oko 420 miliona evra, zaključuje se da se najveći deo novog duga, oko dve trećine, koristi za finansiranje tekuće potrošnje, dok se svega jedna trećina sredstava prikupljenih dodatnim zaduživanjem u Q1 koristi za finansiranje javnih investicija. Nakon kontinuiranog smanjenja javnog duga od 2000. godine, do njegovog ponovnog rasta je došlo od kraja 2008. godine, kada su se i osetili prvi značajniji efekti krize na sistem javnih finansija u Srbiji. Posmatrano u odnosu na čitav period od početka Q1 2009. do kraja Q1 2010, približno dve trećine sredstava prikupljenih zaduživanjem korišćeno je za finansiranje tekuće potrošnje, a svega oko jedna trećina za javne investicije. Ocenjuje se da je ovakva struktura upotrebe sredstava prikupljenih dodatnim zaduživanjem vrlo nepovoljna, jer u suštini predstavlja potrošnju sadašnje na račun budućih generacija, čime se pogoršava neto imovinska pozicija zemlje.

Od 10,27 milijardi evra ukupnog javnog duga 8,77 milijardi evra se odnosi na direktnе obaveze države, a 1,5 milijardi evra na indirektne obaveze. Od direktnih obaveza države 4,1 milijarda evra predstavlja unutrašnji, a 4,67 milijardi evra spoljni dug. Iako je neto obaveza po osnovu emitovanih trezorskih zapisa povećana za oko 25 milijardi dinara u odnosu na kraj 2009. (na kraju Q1 iznosi oko 120 milijardi dinara), gotovo nepromenjen ukupan iznos unutrašnjeg javnog duga ukazuje da je dodatno zaduživanje na domaćem finansijskom tržištu iskorишћeno za servisiranje drugih obaveza prema domaćim kreditorima, čime se delimično amortizuje i efekat istiskivanja.

Tabela T6-7. Srbija: javni dug, 2000-2010

	Kretanje javnog duga Republike Srbije u milijardama evra									
	31.12.2000.	31.12.2005.	31.12.2006.	31.12.2007.	31.12.2008.	31.03.2009.	31.07.2009.	30.9.2009.	31.12.2009.	31.03.2010.
I. Ukupne direktnе obaveze	14,2	9,6	8,6	8,0	7,9	8,0	8,5	8,5	8,5	8,8
Unutrašnji dug	4,1	4,3	3,8	3,4	3,2	3,2	3,7	3,8	4,1	4,10
Spoljni dug	10,1	5,4	4,7	4,6	4,7	4,8	4,8	4,7	4,4	4,67
II. Indirektnе obaveze	-	0,66	0,80	0,85	0,93	0,96	1,2	1,4	1,4	1,5
III. Ukupan javni dug (I+II)	14,2	10,3	9,4	8,9	8,78	8,93	9,70	9,87	9,85	10,27
Javni dug / BDP	169,3%	50,2%	36,2%	29,4%	25,6%	28,9%	31.4%¹	32,0%	31,30%	31,10%

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije.

I pored toga što je javni dug trenutno umeren, ocenjuje se da će njegova održivost biti izložena brojnim rizicima. Nezadovoljavajući rezultati u pogledu prihoda budžeta i posledično relativno visok fiskalni deficit ukazuju na potrebu daljeg zaduživanja i u narednom periodu. Takođe se očekuje povlačenje znatnih iznosa kredita međunarodnih finansijskih institucija za infrastrukturne projekte, kao i zaduživanje javnih preduzeća (npr. Železnica Srbije) za nabavku kapitalne opreme. Tome bi trebalo dodati i rast indirektnih obaveza države po osnovu denacionalizacije. Na održivost javnog duga negativno utiče i depresijacija dinara u odnosu na evro. Osim toga, zaduživanje na međunarodnom finansijskom tržištu uz kamatnu stopu vezanu za EURIBOR (ili neku drugu referentnu kamatnu stupu) sada zbog rekordno niskog EURIBOR-a nosi umereni iznos kamate. Ali sa oporavkom svetske privrede očekuje se i rast referentnih kamatnih stopa, a to rashode po osnovu otplate kamata može učiniti znatno višim. U svetu ovakvih kretanja preporučuje se opreznost i restriktivnost u pogledu politike javnih rashoda u narednom periodu (politike zarada i penzija u prvom redu), kao i u pogledu selekcije prioritetnih infrastrukturnih projekata koji bi se finansirali iz novog duga.

7. Monetarni tokovi i politika

U Q1 se nastavlja rast realnog M2 od 11,5% gledano međugodišnje. Najveći uticaj na rast realnog M2, imao je prirast kredita privredi koji korigovan za promenu kursa iznosi 3,7% međugodišnje. Učeće nenaplativih kredita u Q1 nastavlja da se smanjuje na 10%, uz primetnu promenu u strukturi, gde problematični krediti preduzenticima beleže povećanje. U prva tri meseca ove godine kreditna aktivnost banaka (plasirano 411 miliona evra) je na nešto nižem nivou u odnosu na kraj 2009. (plasirano 487 miliona evra), dok privreda nastavlja da se razdužuje prema inostranstvu za 100 miliona evra. Smanjenje na strani izvora za nove plasmane banaka od 7 miliona evra, rezultat je smanjenja na računu depozita privrede i sopstvenog kapitala koji su bili dovoljni da neutrališu porast depozita stanovništva i zaduženja banaka u inostranstvu. Za razliku od ustaljenog trenda u 2009. u Q1 se beleži pad REPO stoka za 125 miliona evra, što može biti rezultat dodatnog obaranja referentne kamatne stope NBS na 9% u Q1. Nivo primarnog novca beleži značajan pad u iznosu od 15,6% od početnog H. Pad primarnog novca, rezultat je prvenstveno pada neto sopstvenih rezervi koje su u Q1 smanjenje za 378 miliona evra usled intervencija NBS na međubankarskom deviznom tržištu. Za ove potrebe, NBS je u toku Q1 prodala oko 630 miliona evra (u Q4 prodato 100 miliona evra).

Monetarni sistem: struktura i tokovi novčane mase

U Q1 beleži se rast realnog međugodišnjeg M2 ...

... najviše usled rasta kredita privredi

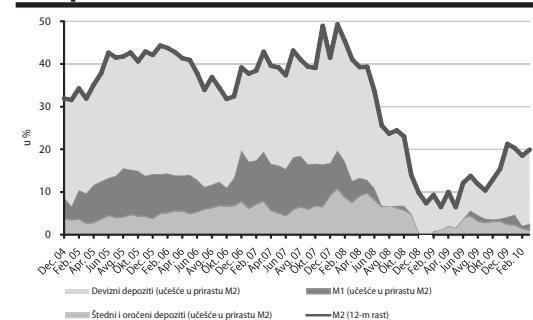
U prva tri meseca 2010. beleži se značajan rast realnog međugodišnjeg M2, koji u Q1 iznosi 11,5%, što predstavlja nastavak rasta zabeleženog u Q4 2009. (u Q4 2009. rast 9,8%, Tabela T7-2). Na ovaj rast utiče porast kredita nedržavnog sektoru od 6,35% u Q1. Ipak nakon korekcije za promene kursa, usled depresijacije dinara u ovom periodu, realni rast kredita nedržavnog sektoru se smanjuje na 2,6%¹ (u Q4 2009. pad -0,5%). Krediti stanovništvu u Q1 beleži nizak međugodišnji rast od 0,3% koji, uz negativne stope rasta iz prethodne godine a time i smanjenu bazu, još uvek ne svedoči o promenama u pogledu zaduzivanja stanovništva (u 2009. godini Q1 -2,8%, Q2 -8,6%, Q3 -5,8%, Q4 -6,4). U istom periodu, krediti privredi zabeležili su realan međugodišnji rast od 3,7%, što predstavlja nastavak rasta od kraja 2009. godine (u Q4 2009 2,35).

Prilikom analize pojedinačnih doprinosova elemenata u strukturi M2 (Grafikon T7-1), najveći pojedinačni doprinos beleži devizni depoziti, delimično usled rasta devizne štednje koji je primetan s kraja 2009. Doprinos deviznih depozita ukupnom rastu M2 u Q1 iznosi 17,41%, što je nešto iznad nivoa prethodnog kvartala (u Q4 2009 17,1%). Od polovine 2009. godine M1 počinje pozitivno da utiče na rast M2, a to je nastavljeno i kroz Q1 2010. od 1,45%. U istom periodu smanjuje se uticaj štednih i oročenih depozita u odnosu na isti period u prethodnoj godini, koji u Q1 iznosi 1,07% (u Q4 2009. 2,42%). Ipak, ako posmatramo isključivo kretanje osnovnih elemenata M2 u odnosu na kraj 2009. godine, možemo primetiti da su štedni i oročeni depoziti i M1 zabeležili pad, što govori da nije došlo do nastavka rasta zabeleženog na kraju 2009.

Zabeležen rast novčane mase u prva tri meseca...

U odnosu na nivo M2 s početka godine, u Q1 se beleži prirast novčane mase u iznosu 1,1% (Tabela T7-2). U istom periodu, dolazi i do delimične promene u samoj strukturi prirasta u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu neto strana aktiva (NSA) sada beleži negativan prirast -0,9% od

Grafikon T7-1. Srbija: novac i njegove komponente¹⁾, 2005–2010

Izvor: Tabela P-12 u Analitičkom prilogu.

1) Učeće komponenti novca dobijeni je kao odnos njihovog prirasta prema vrednosti M2 u istom periodu prethodne godine, čime je zbir tako dobijenih odnosa jednak 12-m rastu ukupnog novca (M2).

¹ Primenom naše metodologije za korekciju stopa rasta, prepostavljamo da je najmanje 70% ovih kredita plasirano sa valutnom klauzulom.

7. Monetarni tokovi i politika

*... duguje se
isključivo rastu
NDA ...*

*... dok NSA beleži
negativan prirast*

M2 s početka godine (u Q4 2009. 5,3%), dok neto domaća aktiva (NDA) nastavlja da doprinosi rastu od 2,1% od M2 s početka godine (u Q4 2009. 6,4% od M2 s početka godine). Najznačajniji element u promeni uticaja NSA na prirast novčane mase, jeste pad nivoa deviznih depozita na kraju Q1 od -3,1% od M2 s početka godine, koji je i pored pozitivnih kursnih razlika uticao na konačni pad NSA. S druge strane, rast NDA u Q1 duguje se rastu kredita nedržavnom sektoru od 3,9% od M2 s početka godine (čija je vrednost korigovana za efekat depresijacije dinara, imajući u vidu i dalje veliki udeo indeksiranih kredita), dok je zaduživanje države i porast kapitala monetarnog sektora u Q1 minimalno uticalo na vrednost NDA.

Tabela T7-2. Srbija: rast novca i agregata koji mu doprinose, 2007–2010

	2007				2008				2009				2010
	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.
12-m. u %													
M2 ¹⁾	42,9	37,4	39,4	41,5	41,0	33,7	24,5	9,8	6,5	12,1	10,4	21,3	19,9
Krediti nedržavnom sektoru ²⁾ (promena stanja u dinarima)	21,6	23,9	28,0	38,3	36,4	30,3	29,4	33,7	33,8	27,7	22,3	16,1	14,4
Krediti nedržavnom sektoru ³⁾ (korigovani tokovi za promenu kursa)	26,3	30,2	31,2	38,4	35,3	30,7	32,2	23,6	20,9	13,9	7,7	10,2	10,4
Domaćinstva	58,4	54,7	53,6	50,6	43,3	35,5	19,5	15,7	7,4	1,5	4,4	3,7	7,9
Privreda	14,2	20,2	21,1	32,2	31,0	28,1	39,5	28,1	28,8	20,9	9,3	13,6	11,6
12-m. realni, u %													
M2 ¹⁾	35,3	30,7	29,7	28,6	26,2	19,2	13,3	2,9	-3,2	2,1	0,9	9,8	11,5
Krediti nedržavnom sektoru ²⁾ (promena stanja u dinarima)	15,2	17,8	19,1	25,6	22,0	16,2	17,8	25,2	21,7	16,4	11,8	5,2	6,3
Krediti nedržavnom sektoru ³⁾ (korigovani tokovi za promenu kursa)	19,8	24,1	22,2	25,6	21,1	16,4	20,2	15,7	9,4	2,7	-2,8	-0,5	2,6
Domaćinstva	50,1	47,4	43,1	36,7	28,2	20,7	8,6	8,3	-2,8	-8,6	-5,8	-6,4	0,3
Privreda	8,3	14,5	12,8	20,1	17,3	14,1	26,8	19,9	16,5	9,0	-1,3	2,5	3,7
kumulativi, u % od početnog M2⁴⁾													
M2 ¹⁾	5,9	11,0	23,9	41,5	5,5	4,8	9,0	9,8	2,3	7,0	9,5	21,3	1,1
M2 dinarski ⁵⁾	-0,1	0,8	6,8	16,8	-2,5	-2,7	-1,1	0,5	-1,9	0,6	2,2	4,2	-2,7
Devizni depoziti (privreda i domaćinstva) ⁶⁾	4,0	10,1	17,3	24,5	5,6	7,7	12,5	2,3	-0,1	2,9	4,1	11,2	1,3
Kursne razlike ⁷⁾	1,9	0,0	-0,1	0,2	2,4	-0,2	-2,3	7,0	4,4	3,4	3,2	5,9	2,6
Neto strana aktiva (NSA), dinarski prirast	5,2	12,0	14,5	24,4	3,6	-3,2	-3,0	-8,8	2,2	0,4	3,6	8,9	-0,9
Neto strana aktiva (NSA), devizni prirast	3,1	12,0	14,7	24,2	1,2	-3,0	-1,0	-14,5	-1,1	-2,1	1,1	4,5	-2,7
Kursne razlike ⁸⁾	2,2	0,0	-0,1	0,3	2,5	-0,2	-2,0	5,7	3,3	2,5	2,5	4,4	1,8
Neto domaća aktiva (NDA)	0,6	-1,1	9,4	17,1	1,9	8,0	12,0	18,7	0,2	6,6	6,0	12,4	2,1
od čega: krediti nedržavnom sektoru ²⁾ , korigovani tokovi	6,6	19,6	28,3	36,6	4,8	12,8	22,2	22,0	3,6	5,1	8,3	11,6	3,9
od čega: krediti državi, neto ⁹⁾	-4,1	-7,7	-7,0	-1,9	-0,6	1,0	1,9	7,0	-2,0	4,1	6,1	5,2	0,8
od čega: kapital NBS i poslovnih banaka	-2,2	-7,4	-11,6	-17,9	-3,5	-4,6	-6,3	-16,4	0,7	-5,5	-9,9	-13,7	-0,2
kumulativi, u % od godišnjeg BDP¹⁰⁾													
Krediti državi, neto ⁷⁾	-1,3	-2,1	-1,9	-0,5	-0,3	0,3	0,7	2,2	-0,9	1,4	2,1	1,7	0,3
od čega: dinarski	-1,2	-2,3	-2,1	-1,1	-0,8	-1,3	-1,0	0,8	-0,5	1,7	2,4	1,7	0,6
Krediti nedržavnom sektoru ²⁾	2,6	5,4	7,7	10,0	2,7	4,4	6,8	10,7	3,4	3,5	4,3	6,4	2,9

Izvor: Tabela P-12 u Analitičkom prilogu.

1) Novčana masa: komponente – videti Analitičke i notacijske konvencije QM-a.

2) Krediti nedržavnom sektoru – krediti privredi (uključujući lokalnu samoupravu) i domaćinstvima.

3) Tokovi su korigovani za promenu kursa. Korekcije su sprovedene pod pretpostavkom da je 70% kredita nedržavnom sektoru (i domaćinstvima i privredi) indeksirano prema evru.

4) Početnim M2 označava se stanje M2 na početku odnosne, tj. na kraju prethodne godine.

5) Doprinos deviznih depozita rastu M2 meri samo doprinos prirasta deviznih depozita u deviznom znaku, tako da njihova revalorizacija daje kursne razlike.

6) Kursne razlike odnose se na razliku u doprinosu NSA rastu M2 merenom u dinarskom znaku i doprinosu NSA rastu M2 merenom u deviznom znaku.

7) Krediti državi, neto – razlika između kredita (dinarskih i deviznih) i depozita (dinarskih i deviznih) države. Država ne uključuje lokalnu samoupravu koja je tretirana kao nedržavni sektor.

8) BDP korišćen u proračunima centriran je na godišnjem nivou.

*Blagi pad učešća
problematičnih kredita
u Q1 na 10,1% ...*

*...zahvaljujući mera-
ma pomoći Vlade Srbije*

Podaci Kreditnog biroa na kraju marta 2010. pokazuju smanjivanje učešća nenaplativih kredita u ukupnoj sumi na 10,1%, (u Q4 2009 10,8%). U toku aprila, učešće problematičnih kredita povećano je na 11%, što može biti prolaznog karaktera usled već primećenog trenda njihovog smanjenja. Posmatrano prema tipu dužnika, najveće učešće problematičnih kredita tokom prošle godine beležili su krediti plasiranih pravnim licima, dok je učešće nenaplativih kredita plasiranih fizičkim licima bilo nisko sa blagim trendom rasta tokom 2009. godine. U istom periodu, zabeleženo je značajano povećanje učešća nenaplativih kredita u ukupnim u okviru grupe preduzetnika, koje se do kraja godine popelo na preko 11%. Ovaj trend je nastavljen i u 2010., kada su se učešća nenaplativih kredita kod pravnih lica i preduzetnika gotovo izjednačila. Ipak, u ukupnom iznosu, problematični krediti od druge polovine 2009. smanjuju svoje učešće u ukupnoj sumi plasiranih kredita, što bi se jednim delom moglo objasniti poboljšanjem likvidnosti privrede najviše zahvaljujući paketu mera Vlade Srbije u vidu subvencionisanih kredita za likvidnost. Od početka sprovođenja ovih mera (februar 2009. godine) u privredu je kroz subvencionisane kredite ubačeno oko 1,25 milijardi evra, od čega je u toku Q1 2010. plasirano 275 miliona evra.

Tabela T7-3. Srbija: učešće nenaplativih kredita u ukupno plasiranim, 2009–2010

	2009				2010	
	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	
	stanje na kraju perioda					
Pravna lica	11,05	14,86	13,24	12,14	11,62	
Preduzetnici	5,28	8,93	10,21	11,21	12,19	
Fizička lica	5,36	6,19	6,63	6,69	6,37	
Ukupno	9,1	12,1	11,2	10,8	10,14	

Izvor: Kreditni biro Udruženja banaka Srbije.

Tabela T7-4. Srbija: monetarni pregled, 2007–2010

	2007				2008				2009				2010	
	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	
STANJE														
Neto strana aktiva (NSA)	441.048	484.388	500.302	563.524	596.215	534.403	536.102	493.707	504.072	486.784	517.908	570.534	559.408	
od čega: rezerve NBS	719.381	730.668	751.920	765.615	788.296	720.967	745.070	724.755	772.902	832.817	888.389	1.022.861	1.049.068	
od čega: obaveze poslovnih banaka	-318.598	-286.848	-290.860	-299.659	-264.865	-251.182	-279.131	-349.703	-345.733	-351.420	-419.017	-500.336	-540.076	
Neto domaća aktiva (NDA)	234.991	224.279	291.193	340.174	357.307	412.802	448.498	508.826	511.535	575.119	569.336	633.447	658.351	
Krediti državi, neto ¹⁾	-128.909	-149.081	-144.385	-112.290	-120.644	-103.539	-94.156	-53.042	-76.033	-14.887	4.838	-4.340	3.916	
Dinarski krediti, neto	-35.782	-62.290	-56.369	-34.251	-53.126	-67.826	-60.934	-14.199	-27.201	31.692	52.467	33.822	50.763	
Devizni krediti, neto	-93.127	-86.791	-88.016	-78.039	-67.518	-35.713	-33.222	-38.843	-48.832	-46.579	-47.629	-38.161	-46.847	
Krediti nedržavnom sektoru ²⁾	666.007	732.402	786.673	842.512	908.599	953.977	1.018.307	1.126.111	1.215.843	1.218.702	1.245.735	1.306.224	1.389.783	
Ostale stave	-302.107	-359.042	-351.295	-390.048	-430.647	-437.636	-475.653	-564.243	-628.275	-628.696	-681.237	-668.437	-735.348	
Novčana masa: M2 ³⁾	676.039	708.667	791.495	903.698	953.522	947.205	985.134	992.533	1.015.607	1.061.903	1.087.244	1.203.981	1.217.759	
Novčana masa: dinarski M2 ⁴⁾	282.299	288.329	326.341	390.307	367.648	365.834	380.015	395.088	378.094	401.120	416.996	436.784	403.722	
Devizni depoziti (privreda i domaćinstvo)	393.740	420.338	465.154	513.391	585.874	581.371	605.119	597.445	637.513	660.783	670.248	767.197	814.037	
STRUKTURNI POKAZATELJI														
Gotov novac u optičaju / Dinarski depoziti (privreda i domaćinstvo), u %	26,2	29,1	25,1	24,6	23,7	23,5	23,2	29,5	26,0	25,3	24,8	28,0	27,0	
Devizni depoziti (privreda i domać.), u %	58,2	59,3	58,8	56,8	61,4	61,4	60,2	62,8	62,2	61,6	63,7	66,8		
Koeficijent obrta (BDP ⁵⁾ / M2)	3,3	3,2	2,9	2,6	2,6	2,7	2,6	2,7	2,6	2,5	2,6	2,4	2,4	
M2 / BDP ⁶⁾	0,31	0,31	0,34	0,39	0,39	0,37	0,38	0,38	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	
Krediti nedržavnom sektoru / BDP ⁶⁾	0,30	0,32	0,34	0,36	0,37	0,37	0,39	0,43	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	
Nenaplativi krediti ⁷⁾ (u % od ukupnih)	4,9	4,7	5,2	5,1	4,4	5,3	6,0	5,8	9,1	12,1	11,2	10,8	13,8	
Multiplikator novca (dinarski M2/H)	2,4	2,0	2,3	2,3	2,6	2,0	2,3	1,2	1,4	1,6	1,8	1,7	1,9	

Izvor: Tabela P-13 u Analitičkom prilogu.

1) Videti fusnotu 7) u Tabeli T7-2.

2) Videti fusnotu 2) u Tabeli T7-2.

3) Novčana masa: komponente – videti Analitičke i notacijske konvencije QM-a.

4) Videti fusnotu 8) u Tabeli T7-2.

5) Udeo kredita po osnovu kojih postoji kontinuirana docnja u plaćanju obaveza od 90 i više dana u ukupnim kreditima. Izvor za ovaj podatak je Kreditni biro udruženja banaka Srbije; v. detaljnije u: J. Dimitrijević, „Nenaplativi krediti u Srbiji – koja je prava mera?”, QM br. 6.

Bankarski sektor: plasmani i izvori finansiranja

Rast kreditnih plasmana u prvom kvartalu za 411 miliona evra...

...pri čemu stanovništvo i dalje sa oprezom uzima kredite...

...dok privreda nastavlja sa razduživanjem prema inostanstvu

U prvom kvartalu novi plasmani bankarskog sektora privredi i stanovništvu iznose 411 miliona evra, što je blago smanjenje u odnosu na kraj 2009. godine (u Q4 2009: 487 miliona evra, Tabela T7-5, Tabela T7-6). Od ukupne sume novih kredita, 319 miliona evra plasirano je privredi, od čega oko 85% kredita za likvidnost (u Q4 2009 plasirano 397 miliona evra), dok je stanovništvo povećalo svoju zaduženost za dodatnih 91 miliona evra (u Q4 plasirano 90 miliona evra). Ovaj iznos plasmana nedržavnom sektoru predstavlja nastavak trenda umerenog rasta zaduživanja s polovine 2009. godine. Država je u Q1 povećala zaduženje na svojim računima kod bankarskog sektora za novih 112 miliona evra, nastavljajući trend iz prethodne godine (u Q4 2009: 446 miliona evra). Trend razduživanja privrede prema inostranstvu, koji je primetan od izbijanja krize, nastavlja se i u Q1, u toku kojeg *cross-border* krediti beleže smanjenje za oko 100 miliona evra. Sa negativnim *cross-border* kreditima, neto prirast kredita privredi i stanovništvu u Q1 je na nivou od 311 miliona evra, što je oko četvrtine kvartalnog prirasta koji je ostvarivan pre izbijanja krize u 2008. (Tabela T7-6).

7. Monetarni tokovi i politika

Tabela T7-5. Srbija: poslovanje banaka – izvori i struktura plasmana, korigovani¹⁾ tokovi, 2007–2010

	2007				2008				2009				2010
	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.
u milionima evra, kumulativi od početka godine													
Izvori sredstava (-, povlačenje)	-325	-1.061	-2.574	-4.582	258	-717	-2.140	-833	958	61	-1.171	-2.790	7
Domaći depoziti	-339	-757	-1.819	-3.254	-162	-464	-1.134	-95	235	-336	-691	-1.633	131
Depoziti stanovništva	-329	-652	-1.059	-1.652	-192	-518	-842	84	-40	-270	-551	-1.314	-137
dinarski depoziti	-35	-57	-97	-135	-18	-19	-28	-63	46	-2	-30	-89	30
devizni depoziti	-295	-595	-963	-1.518	-174	-499	-813	147	-87	-268	-521	-1.225	-167
Depoziti privrede	-10	-105	-760	-1.602	29	54	-292	-180	276	-67	-140	-319	268
dinarski depoziti	23	112	-324	-1.138	365	394	261	198	171	5	-174	-284	213
devizni depoziti	-33	-218	-437	-464	-336	-340	-554	-378	105	-72	34	-35	55
Obaveze prema inostr. (zaduživanje i rač. nerezid.)	-10	266	207	114	564	601	138	-165	299	186	-558	-1.271	-196
Kapital i rezerve ¹⁾	25	-569	-962	-1.441	-144	-855	-1.144	-572	424	212	78	114	72
Devizne rezerve (-, povlačenje)	-14	5	-17	695	-333	-386	-316	-18	-407	-449	-5	311	53
Plasmani¹⁾	687	1.294	2.488	3.626	697	1.175	2.888	1.390	156	1.057	1.980	2.844	397
Ukupno privreda i stanovništvo	575	1.508	2.315	2.945	614	1.402	2.595	2.711	226	381	696	1.183	411
Privreda	313	865	1.271	1.660	406	915	2.099	2.213	331	465	700	1.097	319
Stanovništvo	263	644	1.044	1.285	207	487	496	498	-104	-84	-4	86	91
Plasmani u hartije NBS ²⁾	200	-11	438	849	116	-126	361	-1.419	40	256	694	625	-125
Neto kreditiranje države ³⁾	-89	-203	-264	-168	-33	-101	-68	98	-105	421	590	1.036	112
PRO MEMORIA													
Obavezne rezerve i depoziti	-146	242	349	441	-369	-275	-97	-225	-191	-225	-185	36	54
Ostala potraživanja od NBS (neto) ⁴⁾	13	-44	-104	-44	6	246	28	422	-385	-380	-481	-158	-287
od čega: slobodne rezerve posl. banaka	20	-56	-103	-92	0	207	-13	443	-409	-394	-501	-177	-279
Ostale stavek ⁵⁾	-110	-464	-57	-78	-202	-192	-490	-330	-166	-158	-254	-99	-147
Efektivna obavezna rezerva (u %) ⁶⁾	34	37	34	31	30	29	28	30	30	28	26	25	26

Izvor: Tabela P-14 u Analitičkom prilogu.

- Od ovog broja QM-a metodologija za izračunavanje pripusta plasmana je promenjena, budući da više nisu dostupni podaci o ročnoj distribuciji kredita. Zadržavamo pretpostavku da je 70% od ukupnih plasmana indeksirano prema evru. Pripasti za originalno dinarske vrednosti depozita izračunati su po prosečnom kursu za period. Za devizne depozite – kao razlika stanja preračunatih po kursu na krajevima perioda. Kapital i rezerve preračunati su po kursu evra na krajevima perioda i ne sadrže efekat kursnih razlika od preračunavanja ostatka bilansa.
- U hartije od vrednosti NBS uključene su državne hartije i blagajnički zapisi NBS koji se prodaju po repo stopi i po stopi koja se određuje na tržištu, kada su u pitanju trajne aukcijske prodaje s rokom dospeća većim od 14 dana.
- Neto kreditiranje države: krediti odobreni državi umanjeni sa depozitima države u poslovnim bankama; negativni predznak označava veći porast depozita nego kredita. Država obuhvata sve nivoje vlasti: republički nivo i nivo lokalne samouprave.
- Ostala potraživanja od NBS (neto): razlika između potraživanja banaka od NBS po osnovu gotovine i slobodnih rezervi i obaveza prema NBS.
- Stavke u bilansu banaka: ostala aktiva, depoziti pravnih lica u likvidaciji, međubankarski odnosi (neto) i ostala pasiva isključujući kapital i rezerve.
- Efektivna obavezna rezerva predstavlja učešće obavezne rezerve i depozita u zbiru ukupnih depozita (stanovništva i privrede) i zaduženja banaka u inostranstvu. U osnovicu za obračun obavezne rezerve nije uključen subordinirani dug, usled nedostupnosti.

**REPO stok beleži
smanjenje od početka
godine...**

**... usled pada referentne
kamatne stope NBS**

Blagi pad repo plasmana koji je zabeležen krajem 2009. godine (u Q4, -70 miliona evra, Tabela T7-5), nastavlja se i u Q1, tokom kojeg banke dodatno smanjuju svoje plasmane u REPO za 125 miliona evra, usled čega REPO stok na kraju marta iznosi 1,4 milijardi evra. Ovim je ostvaren prekid u odnosu na 2009. godinu, tokom koje su banke dobar deo slobodnih sredstava (oko 625 miliona evra) plasirale u REPO, usled niske kreditne sposobnosti privrednog sektora i relativno visoke referentne kamatne stope NBS. Dodatno obaranje referentne kamatne stope NBS na 9%, usled stabilne inflacije u Q1, smanjilo je primamljivost ovog vida ulaganja za bankarski sektor. S druge strane, nastavlja se emitovanje trezorskih zapisa Ministarstva finansija, pri čemu je primetan trend povećanja ročnosti sa tri meseca na šest i dvanaest meseci². Na osnovu prodatih zapisa samo u toku Q1, iz banka je istisnuto oko 624³ miliona evra, što sa negativnim plasmanima u REPO iznosi 500 miliona evra koji su povučeni iz bankarskog sektora u toku Q1.

**Rast depozita
stanovništva i
zaduživanje u
inostranstvu ...
... poništeno
smanjivanjem depozita
privrede usled čega je
neto iznos neznatno
smanjenje izvora za
nove plasmane banaka**

U Q1, elementi izvora novih plasmana bankarskog sektora delovali su u suprotnim smerovima, čime je ukupan efekat nezнатно smanjenje stanja za 7 miliona evra (u Q4 2009. povećanje od 1.619 miliona evra, Tabela T7-5). Depoziti stanovništva su nakon vraćanja na predkrizni nivo s kraja 2008. godine, nastavili da rastu i u Q1 za 137 miliona evra (u Q4 2009. porast 763 miliona evra), pri čemu je porast deviznih depozita stanovništva od 167 miliona delimično smanjen povlačenjem na računu dinarskih depozita od 30 miliona evra. Pored depozita stanovništva, na pozitivnoj strani izvora za nove plasmane u prvom tromesečju, beleži se i zaduživanje banaka u inostranstvu za 196 miliona evra. Negativan uticaj u Q1, imalo je smanjenje depozita privrede kod banaka za 268 miliona (u Q4 rast depozita od 179 miliona evra), što je u kombinaciji sa smanjenjem sopstvenog kapitala banaka za 72 miliona evra (u Q4 2009. pad 36 miliona evra) uticalo na konačni nezнатan pad izvora za nove plasmane.

2 Na aukciji trezorskih zapisa od 4. maja 2010. godine, prvi put je prodat paket trezorskih zapisa ročnosti 18 meseci, nominalne vrednosti tri milijarde dinara po kamatnoj stopi 9,49 na godišnjem nivou.

3 Odeljak „Fiskalni tokovi i politika“ posmatra stanje neto obaveza države po osnovu emitovanih trezorskih zapisa koje obračunava nominalnu vrednost prodatih trezorskih zapisa, dok u odeljku „Monetarni tokovi i politika“ pratimo tržišnu vrednost na dan prodaje emisije.

Tabela T7-6. Srbija: zaduživanje privrede i stanovništva – uticaj na ukupnu tražnju

	2007				2008				2009				2010	
	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	
kvartalni prirast stanja, u milionima evra														
Ukupni krediti stanovništvu i preduzećima iz domaćeg sistema i iz inostranstva ¹⁾	1.053	2.157	1.537	1.542	1.333	1.624	2.174	468	79	-10	71	329	311	
Ukupno preduzeća i stanovništvo iz domaćeg bankarskog sistema	575	933	807	630	614	789	1.157	1.252	223	158	315	488	411	
Preduzeća	313	552	406	389	406	509	1.162	135	328	138	235	398	319	
Stanovništvo	263	381	400	241	207	280	-6	17	-104	20	80	90	91	
Ukupno zaduživanje preduzeća u inostranstvu	478	1.224	730	912	719	835	1.017	316	-144	-167	-244	-159	-100	
Direktno zaduživanje preduzeća u inostranstvu i bankarski krediti preduzećima iz domaćeg sistema	791	1.776	1.137	1.301	1.125	1.344	2.179	451	184	-30	-9	239	219	
kvartalni prirast stanja, u % kvartalnog BDP-a														
Ukupni krediti stanovništvu i preduzećima iz domaćeg sistema i iz inostranstva	16,3	30,1	20,0	18,0	17,8	18,8	23,8	5,5	1,2	-0,1	1,0	3,9	3,7	
Ukupno preduzeća i stanovništvo iz domaćeg bankarskog sistema ¹⁾	8,9	13,0	10,5	7,4	8,2	9,1	12,7	1,8	3,3	2,3	4,6	5,8	4,9	
Preduzeća	4,8	7,7	5,3	4,5	5,4	5,9	12,7	1,6	4,8	2,0	3,4	4,7	3,8	
Stanovništvo	4,1	5,3	5,2	2,8	2,8	3,2	-0,1	0,2	-1,5	0,3	1,2	1,1	1,1	
Ukupno zaduživanje preduzeća u inostranstvu	7,4	17,1	9,5	10,7	9,6	9,7	11,1	3,7	-2,1	-2,4	-3,6	-1,9	-1,2	
Direktno zaduživanje preduzeća u inostranstvu i bankarski krediti preduzećima iz domaćeg sistema	12,3	24,8	14,8	15,2	15,0	15,6	23,9	5,3	2,7	1,7	2,3	2,8	2,6	

Izvor: FREN.

1) Videti fusnotu 1 u Tabeli T7-5.

2) Od toga se 9,1% BDP-a odnosi na jedan kredit Telekomu za kupovinu Telekoma Republike Srpske.

U Q1 zabeleženo je povećanje učešća kredita prema BDP-u ...

... usled povećanog kreditiranja privrede i depresijacije dinara ...

... ali i dalje ispod proseka za privrede u okruženju

Učešće kredita privrede u BDP-u u Q1 se povećalo na 68,3% – što je predstavljalo rast u odnosu na prethodnu godinu, kada je jedini izvor za kredite bio domaći bankarski sektor – usled potpunog zaustavljanja *cross-border* kreditiranja (Tabela T7-7). Trend smanjenja učešća kredita u BDP-u koji je primećen u 2009. godini, prekinut je uprkos negativnom prilivu *cross-border* kredita, najviše zahvaljujući povećanju domaćih plasmana privrede, dok se jedan deo promene duguje i depresijaciji dinara koja se desila u toku posmatranog kvartala. Ukoliko pogledamo podatke o učešću kredita u BDP-u za odabrane zemlje (Tabela T7-8), primećujemo da je njihov nivo kod većine znatno iznad nivoa Srbije. Učešće svih kredita u odnosu na BDP u Srbiji se u periodu za koji imamo uporedive podatke kretalo od 44% u 2006. godini kada smo imali veće učešće samo od Rumunije, pa do 81% u 2008., kada su ti iznosi u Hrvatskoj, Bugarskoj, Sloveniji i Estoniji već bili iznad 100%. Najveći rast kredita u posmatranim zemljama zabeležen je u periodu 2004-2006. kada su sve zemlje osim Rumunije povećale učešće kredita u BDP-u za 10-20 procenatnih poena. Prema strukturi izvora kredita, možemo identifikovati Bugarsku i Hrvatsku kao privrede koje su imale značajan rast cross-border kredita u prethodnim godinama, dok su u privredama Rumunije, Mađarske i Slovenije zastupljeniji krediti iz domaćeg bankarskog sektora. Izvor ovih plasmana nije bila isključivo domaća štednja, već i sredstva koje su „domaće“ banke pozajmljivale od svojih matica iz inostranstva. U Srbiji je trenutno veće učešće kredita iz domaćih izvora, ali najviše zahvaljujući potpunom zaustavljanju priliva *cross-border* kredita od trenutka izbijanja finansijske krize. Na osnovu dostupnih podataka, primećujemo da se Srbija sa trenutnim učešćem od 83,4%, ne može svrstati u zemlje sa prevelikim kreditnim opterećenjem.

Tabela T7-7. Srbija: stok kredita privrede i stanovništva u odnosu na BDP

	2007				2008				2009				2010	
	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	
2007														
Ukupni krediti stanovništvu i preduzećima iz domaćeg sistema i iz inostranstva	48,2	52,5	55,5	61,4	65,3	66,1	70,2	80,6	84,9	81,9	80,1	81,7	83,4	
Ukupno preduzeća i stanovništvo iz domaćeg bankarskog sistema	29,5	31,7	33,0	35,2	36,7	36,7	38,5	42,0	44,5	43,8	43,9	45,1	46,8	
Preduzeća	19,0	20,3	20,6	22,1	23,0	23,3	25,7	27,6	29,8	29,5	29,7	30,5	31,7	
Stanovništvo	10,5	11,3	12,3	13,1	13,6	13,4	12,8	14,5	14,7	14,3	14,2	14,7	15,1	
Ukupno zaduživanje preduzeća u inostranstvu	18,7	20,8	22,6	26,2	28,6	29,3	31,7	38,6	40,5	38,1	36,2	36,6	36,6	
Direktno zaduživanje preduzeća u inostranstvu i bankarski krediti preduzećima iz domaćeg sistema	37,7	41,2	43,2	48,3	51,7	52,6	57,4	66,2	70,2	67,6	65,8	67,0	68,3	

Izvor: FREN.

7. Monetarni tokovi i politika

Tabela T7-8. Stok kredita na kraju godine u odnosu na BDP za odabrane zemlje

		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hrvatska	iz domaćeg bankarskog sektora	46,75	49,14	52,25	56,80	64,51	67,62	68,71
	Cross-border	16,61	18,68	19,58	19,73	25,93	33,94	38,20
	Ukupno	63,36	67,82	71,83	76,53	90,44	101,56	106,91
Rumunija	iz domaćeg bankarskog sektora	10,36	13,25	15,96	19,08	24,75	32,68	40,36
	Cross-border	10,93	9,6	9,4	9,66	12,18	15,13	15,44
	Ukupno	21,29	22,85	25,36	28,74	36,93	47,81	55,8
Bugarska	iz domaćeg bankarskog sektora	19,78	27,47	36,38	43,74	47,35	67,21	74,83
	Cross-border	14,64	11,81	15,98	18,22	28,12	34,11	33,22
	Ukupno	34,42	39,28	52,36	61,96	75,47	101,32	108,05
Mađarska	iz domaćeg bankarskog sektora	35,45	43,24	46,45	62,77	56,92	63,65	72,56
	Cross-border	9,91	10,32	10,55	10,22	12,11	14,64	14,32
	Ukupno	45,36	53,56	57	72,99	69,03	78,29	86,88
Slovenija	iz domaćeg bankarskog sektora	38,76	41,41	48	56,37	66,23	78,76	85,6
	Cross-border	25,44	26,33	28,38	27,29	32,08	24,75	23,31
	Ukupno	64,2	67,74	76,38	83,66	98,31	103,51	108,91
Slovačka	iz domaćeg bankarskog sektora	39,23	31,60	30,71	53,50	39,61	43,40	45,72
	Cross-border	23,35	20,13	15,71	13,29	14,84	13,03	10,54
	Ukupno	62,58	51,73	46,42	66,80	54,45	56,43	56,26
Česka	iz domaćeg bankarskog sektora	30,13	31,30	32,50	37,17	41,86	48,74	53,57
	Cross-border	14,92	15,82	16,77	14,31	15,40	14,75	11,90
	Ukupno	45,04	47,12	49,27	51,47	57,25	63,49	65,47
Estonija	iz domaćeg bankarskog sektora				62,30	71,08	84,93	95,00
	Cross-border				17,62	17,38	25,55	23,89
	Ukupno				79,92	88,46	110,48	118,89
Srbija	iz domaćeg bankarskog sektora					27,70	35,20	42,00
	Cross-border					17,10	26,20	38,60
	Ukupno					44,80	61,40	80,60

Izvor: Staff Reports IMF za odabrane zemlje.

Centralna banka: bilans i monetarna politika

U Q1 beleži se značajan pad primarnog novca ...

... usled velikog pada neto sopstvenih rezervi NBS

Nivo *primarnog novca* u Q1 zabeležio je pad od 15,6% od početnog H (u Q4 2009. rast od 8,7%, Tabela T7-8). U padu primarnog novca, najveće učešće imao je pad neto sopstvenih rezervi NBS, 15,3% od početnog H, pre svega kao posledica branjenja kursa NBS (intervencijama na međubankarskom tržištu). U odnosu na zabeležen pad neto sopstvenih rezervi, pad neto domaće aktive (NDA) od 0,3%, imao je neznatan uticaj na smanjenje primarnog novca. Smanjenje REPO plasmana poslovnih banaka od 4,9% od početnog H, i pad dinarskog depozita države (u Q1 iznosi 2,7% od početnog H) delovali su pozitivno na rast NDA, ali nedovoljno da nadoknade smanjenje ostale neto domaće aktive u iznosu od 7,9% od početnog H.

Tabela T7-9. Srbija: NBS – otkup deviza i sterilizacija, 2007–2010

	2007				2008				2009				2010	
	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	Jun	Sep.	Dec.	Mar.	
TOK														
Neto sopstvene rezerve NBS ²⁾	15.066	46.140	60.267	97.636	4.695	19.115	53.946	27.211	-5.590	-12.043	29.771	64.094	-37.703	
Neto sopstvene rezerve NBS (u milionima evra)	188	577	756	58	237	706	312	59	-128	319	668	668	-378	
Neto domaća aktiva (NDA)	-46.278	-57.938	-72.100	-72.440	-39.752	-13.347	-64.514	122.232	43.117	-54.266	-118.637	-126.108	-712	
Dinarski krediti države ³⁾	-710	-735	-735	-5.639	267	618	0	81	-308	-310	-310	398	5	
Dinarski depoziti države ⁴⁾	-30.939	-56.749	-44.985	-10.107	-28.396	-4.1088	-36.706	8.638	-17.155	-8.376	3.021	-40.135	6.554	
od čega: lokalna samouprava	-6.768	-13.485	-11.923	-516	-8.329	-7.405	-5.073	-909	-4.415	-2.026	2.199	2.130	1.450	
Repo operacije i trajna prodaja hartija NBS ⁵⁾	-16.675	-2.094	-34.961	-67.950	-11.243	8.014	-28.597	127.517	-8.455	-29.024	-69.849	-61.506	12.105	
Ostala (domaća) aktiva, neto ⁶⁾	2.046	1.639	8.581	11.250	-390	19.109	789	-14.004	-17.199	-16.556	-51.499	-24.865	-19.376	
Primarni novac	-31.212	-11.798	-11.833	-25.196	-35.057	5.768	10.568	149.443	-48.707	66.309	-88.866	-62.014	-38.415	
od čega: gotovina u opticaju	-9.792	-3.395	-3.088	8.488	-6.613	-7.454	-5.388	13.007	-11.856	9.009	-7.193	5.566	-9.663	
od čega: slobodne rezerve	-13.061	-3.309	-4.293	20.605	-39.840	-22.293	-39.483	1.602	41.330	41.330	-51043	-14227	-33665	
PORAST														
Neto sopstvene rezerve ²⁾	11,2	34,5	45,0	72,9	3,5	14,3	40,3	20,3	-1,8	-3,9	9,6	20,8	-15,3	
Neto domaća aktiva (NDA)	-34,6	-43,3	-53,8	-54,1	-29,7	-10,0	-48,2	91,3	-14,0	-17,6	-38,4	-40,9	-0,3	
Dinarski depoziti države ⁴⁾	-22,1	-42,4	-33,6	-7,5	-21,2	-30,7	-27,4	6,4	-5,6	-2,7	10	-13,0	2,7	
Repo operacije i trajna prodaja hartija NBS ⁵⁾	-12,5	-1,6	-26,1	-50,7	-8,4	6,0	-21,4	95,2	-2,7	-9,4	-22,6	-19,9	4,9	
Ostala (domaća) aktiva, neto ⁶⁾	1,5	1,2	6,4	8,4	-0,3	14,3	0,6	-10,5	-5,6	-5,4	-16,7	-8,1	-7,9	
Primarni novac	-23,3	-8,8	-8,8	18,8	-26,2	4,3	-7,9	111,6	-15,8	-21,5	-28,8	-20,1	-15,6	
od čega: gotovina u opticaju	-7,3	-2,5	-2,3	6,3	-4,9	-5,6	-4,0	9,7	-3,8	-2,9	-2,3	1,8	-3,9	
od čega: slobodne rezerve	-9,8	-2,5	-4,7	15,4	-29,7	-16,6	-29,5	1,2	-13,4	-13,5	-16,5	-16,5	-13,7	

Izvor: Tabela P-14 u Analitičkom prilogu.

1) U „država“ uključeni su svi nivoi vlasti: republički nivo i nivo lokalne samouprave.

2) Definicija neto sopstvenih rezervi NBS data je u odjeljku 8 „Monetarni tokovi i politika“, Okvir 4, QM br. 5.

3) Ova kategorija uključuje Blagajničke zapise NBS (BZ), i repo operacije.

4) Ostala domaća aktiva neto uključuje: domaće kredite (neto potraživanja od banaka, isključujući BZ i repo transakcije; neto potraživanja od privrede) zajedno s ostalom aktivom (kapital i rezerve; i stavke u bilansu: ostala aktiva i ostala pasiva) i korigovana je za kursne razlike.

5) „Početnim H“ označava se stanje primarnog novca (H) na početku odnosne godine, tj. kraju prethodne.

Tabela T7-10. Stope obavezne rezerve banaka kod NBS¹⁾, mart 2006–mart 2010

Stopa na: (u %)	03/2006	04/2006	05/2006	11/2006	12/2006	10/2007	10/2008	12/2008	03/2010
DINARSKU OSNOVICU ⁷⁾	18	18	18	15	10	10	10	10	5
od čega:						5	5	5	
dinarski depoziti oročeni na preko 1 meseca				60	60				
sredstva na nerezidentnim računima									
sa rokom dospeća do 2 godine:									
sredstva na nerezidentnim računima				40	40				
sa rokom dospeća preko 2 godine:									
DEVIZNU OSNOVICU ⁵⁾⁽²⁾⁽⁷⁾	40	40	40	40	45	45	45	45	25
od čega:				60	60	60			
zaduženje banaka u inostranstvu									
sa rokom dospeća do 2 godine ²⁾ :									
od čega:									
novo zaduženje banaka u inostranstvu								0	
nakon septembra 2008 ⁴⁾⁽⁵⁾									
NOVU DEVIZNU ŠTEDNJU ³⁾	40	40	40	40	40	40	40	40	25
SUBORDINIRANI KAPITAL ⁵⁾	20	20	20	20	20	20	20	20	
od čega:								0	
novo zaduženje banaka u inostranstvu									
nakon septembra 2008 ⁴⁾⁽⁵⁾									

Izvor: NBS.

1) Primjenjuje se na prosečno dnevno knjigovodstveno stanje osnovice u poslednjem kalendarskom mesecu. Važi od 17. u narednom mesecu. Banka je obavezna da u obračunskom periodu održava prosečno dnevno stanje izdvojene rezerve u visini obračunate rezerve.

2) Do aprila 2006. i od decembra 2006. godine, zaduženje banaka u inostranstvu je jedinstveno tretirano bez obzira na ročnost. Stoga ova podkategorija nema vrednosti zaključno s martom 2006. i od decembra 2006. odnosno jedinstvena devizna osnovica primjenjuje se na sve prilive iz inostranstva po osnovu zaduženja poslovnih banaka.

3) Prema važećoj regulativi do decembra 2005. godine – obaveze poslovnih banaka da izdvajaju sredstva kod NBS po osnovu prikupljene nove devizne štednje stanovništva (štedni ulozi položeni posle 30.06.2001) bile su regulisane posebnom odlukom NBS. Regulativa postaje jedinstvena od trenutka izjednačavanja stope obavezne rezerve na sva devizna sredstva poslovnih banaka.

4) Od oktobra 2008. godine nova zaduženja banaka u inostranstvu oslobođena su izdvajanja obavezne rezerve sve do isteka tih zaduženja, dok za stara važe ranije stope.

5) Od 17. decembra 2008. za osnovicu za obračun devizne rezerve uzima se visina obaveza na dan 30. 9. 2008. ova odredba primjenjuje se ograničeno od 17.12.2008. do 17. 01. 2010.

6) Od 17. maja 2008. godine 10% obračunate devizne rezerve drži se u dinarima, od 17. novembra 2008. godine 20% obračunate devizne rezerve drži se u dinarima, od 17. decembra 2008. godine 40% obračunate devizne rezerve drži se u dinarima, od 18. jula 2009. godine 30% obavezne rezerve drži se u dinarima, od 18. oktobra 2009. godine 25% obavezne rezerve drži se u dinarima, od 18. novembra 2009. godine 20% obavezne rezerve drži se u dinarima.

7) Od 18. marta 2010. godine primjenjuje se nova Odluka NBS o promeni stope obavezne rezerve na deviznu i dinarsku osnovicu, kojom će se stope smanjivati u toku prelaznog perioda do februara 2011. godine od kada Odluka počinje u potpunosti da se primjenjuje.

Napomene:

Prema važećim propisima u obaveznu rezervu banaka kod NBS ulaze:

- u dinarsku osnovicu: dinarski depoziti (uključujući i državu), dinarski krediti (uključujući i državu), hartije od vrednosti i druge dinarske obaveze.
- u deviznu osnovicu: devizni depoziti (uključujući i državu), dinarski depoziti indeksirani na stranu valutu, devizni krediti (uključujući i državu), subordinirani kapital, hartije od vrednosti, druge devizne obaveze i druga devizna sredstva primljena iz inostranstva po poslovima koje banka obavlja u ime i za račun trećih lica.

Iz dinarske i devizne osnovice isključuju se: iznos obaveza prema NBS; do decembra 2005. godine – iznos obaveza po deviznoj štednji položenoj kod banaka posle 30. 06. 2001; iznos nastali u vezi sa regulisanjem duga po staroj deviznoj štednji, i iznos u vezi sa reprogramiranim dugom prema poveriocima Pariskog i Londonskog kluba. Osnovica se umanjuje za iznose dugoročnih stambenih kredita osiguranih kod Nacionalne korporacije za osiguranje stambenih kredita.

**Neto sopstvene rezerve opale su u Q1 ...
... usled intervencija NBS na međubankarskom deviznom tržištu ...
NBS dodatno smanjila referentnu kamatnu stopu ...
... i promenama odluke o obaveznoj rezervi i kreditnom limitu
otpočela program deevroizacije u srpskoj privredi**

Stanje neto sopstvenih rezervi NBS smanjeno je u Q1 za 378 miliona evra (u Q4 2009 povećanje od 349 miliona, Tabela T7-10) i pored kredita koji su pristizali od međunarodnih finansijskih institucija. Uzrok pada neto sopstvenih rezervi nalazi se u intenziviranim intervencijama NBS na međubankarskom deviznom tržištu, na kojem je tokom Q1 prodala 631,5 miliona evra (u Q4 2009 prodato 100 miliona evra, Tabela T7-11), kako bi sprečila prevelike oscilacije kursa dinara. Kao i u toku prethodne godine, NBS je nastavila sa smanjivanjem referentne kamatne stope koja je na kraju Q1 iznosila 9% – nakon čega su usledile korekcije u aprilu na 8,5% i maju na 8%. Iako se tokom 2009. godine REPO stok povećavao i pored kontinuiranog obaranja referentne kamatne stope, poslednje promene u njihovom stanju svedoče o mogućoj promeni u politici plasiranja viška likvidnosti bankarskog sektora. Još jedna u setu mera za smanjenje evroizracije⁴ u Srbiji bila je odluka NBS kojom je u maju povećan kreditni limiti za lica koja se zadužuju u dinarima sa 30% (bez stambenog kredita) i 50% (uključujući stambene kredite) na 40% odnosno 60% pod uslovom da 80% duga bude u dinarima. Ovom merom, NBS nastavlja da stimuliše zaduživanje u dinarima, uz istovremeno podsticanje nove serije povoljnih dinarskih potrošačkih kredita.

4) NBS je početkom marta usvojila novu Odluku o obaveznoj rezervi banaka. U skladu s dogovorom koji je postignut sa MMF-om, NBS će u narednih godinu dana smanjiti stopu obavezne rezerve na deviznu osnovicu sa 45% na 25%, dok će se stopa obavezne rezerve na dinarsku osnovicu smanjiti sa 10% na 5%.

7. Monetarni tokovi i politika

Tabela T7-11. Struktura deviznih rezervi Srbije: stanja i tokovi, 2007–2010

	2007				2008				2009				2010
	Mar.	Jun.	Sep.	Dec.	Mar.	Jun.	Sep.	Dec.	Mar.	Jun.	Sep.	Dec.	Mar.
u milionima evra, stanja													
Neto strana aktiva Srbije	5.413	6.130	6.347	7.116	7.246	6.768	7.000	5.451	5.305	5.211	5.569	5.940	5.609
Poslovne banke, neto	-3.213	-2.918	-2.998	-2.379	-2.147	-2.163	-2.557	-2.562	-2.670	-2.824	-3.125	-3.519	-3.667
Bruto rezerve	693	712	690	1.403	1.070	1.017	1.087	1.385	978	936	1.380	1.694	1.750
Obaveze	-3.906	-3.630	-3.688	-3.782	-3.218	-3.180	-3.644	-3.947	-3.648	-3.761	-4.505	-5.213	-5.417
Narodna banka Srbije, neto	8.626	9.048	9.345	9.495	9.394	8.931	9.557	8.013	7.975	8.036	8.694	9.459	9.275
Bruto rezerve	8.819	9.246	9.535	9.662	9.577	9.129	9.727	8.180	8.155	8.913	9.551	10.657	10.522
Obaveze	-193	-198	-190	-168	-183	-198	-170	-167	-180	-877	-857	-1.198	-1.246
MMF	6	1	3	4	3	1	1	-9	-14	-769	-756	-1.113	-1.160
Ostale obaveze	-200	-199	-193	-171	-186	-199	-171	-159	-166	-108	-101	-85	-87
STRUKTURA NETO REZERVI NBS													
1. Narodna banka Srbije, neto	8.626	9.048	9.345	9.495	9.394	8.931	9.557	8.013	7.975	8.036	8.694	9.459	9.275
1.1 Depoziti poslovnih banaka	-3.358	-3.478	-3.584	-3.409	-3.411	-3.166	-3.343	-2.191	-2.136	-2.284	-2.471	-2.916	-3.031
1.2 Depoziti države	-1.247	-1.160	-1.172	-1.034	-874	-478	-457	-459	-536	-521	-542	-513	-593
1.3 NBS sopstvene rezerve	4.021	4.410	4.589	5.051	5.109	5.287	5.757	5.362	5.303	5.231	5.681	6.030	5.652
(1.3 = 1 - 1.1 - 1.2)													
u milionima evra, kumulativni od početka godine													
Neto strana aktiva Srbije	249	967	1.183	1.952	131	-348	-116	-1.665	-146	-239	118	489	-332
Poslovne banke, neto	-24	270	190	809	232	216	-178	-183	-108	-263	-564	-957	-148
Bruto rezerve	-14	5	-17	695	-333	-386	-316	-18	-407	-449	-5	309	56
Obaveze	-10	266	207	114	564	601	138	-165	299	186	-558	-1.266	-204
Narodna banka Srbije, neto	274	696	993	1.143	-101	-563	62	-1.482	-38	23	682	1.446	-183
Bruto rezerve	-233	194	483	610	-86	-534	65	-1.482	-25	733	1.371	2.477	-135
Obaveze	507	502	510	532	-15	-30	-2	1	-13	-710	-690	-1.031	-49
MMF	187	182	184	185	0	-2	-3	-12	-5	-761	-747	-1.104	-47
Ostale obaveze	320	320	327	348	-15	-28	1	13	-7	51	58	74	-2
STRUKTURA NETO REZERVI NBS													
1. Narodna banka Srbije, neto	274	696	993	1.143	-101	-563	62	-1.482	-38	23	682	1.446	-183
1.1 Depoziti poslovnih banaka	-148	-269	-374	-200	-2	243	66	1.219	55	-93	-280	-725	-115
1.2 Depoziti države	63	149	137	275	161	557	578	575	-76	-61	-82	-54	-80
1.3 NBS sopstvene rezerve	188	577	756	1.218	58	237	706	312	-59	-131	319	668	-378
(1.3 = 1 - 1.1 - 1.2)													0

Izvor: NBS.

Napomena:

Devizne obaveze NBS tretiraju se različito u monetarnom pregledu i u bilansu NBS. U ovu kategoriju u monetarnom pregledu uključeni su krediti od MMF-a i ostale obaveze prema inostranstvu, dok su u bilansu NBS, pored navedenih stavki, obuhvaćeni i devizni depoziti poslovnih banaka (sredstva obavezne rezerve i ostali devizni depoziti).

Tabela T7-12. Neto mesečna trgovina devizama NBS – banke i menjači, nov.2006–mart 2009

	Na međubankarskom deviznom tržištu (NBS- poslovne banke)	Od menjača	Ukupno	Ukupno po kvartalima
(-, neto prodaja deviza od strane NBS)				
		u milionima evra		
Prosečna mesečna trgovina jan.-okt. 2006.	-64	151	87	
Novembar 2006.	260	131	391	
Decembar 2006.	154	86	240	
Januar 2007.	-412	42	-370	
Februar 2007.	-14,8	86	72	-238 u Q1 2007.
Mart 2007	-54,1	114	60	
April 2007.	0	137	137	
Maj 2007.	-75,9	160,1	84	+288 u Q2 2007.
Jun 2007.	-19	85,7	67	
Jul 2007.	-22	93,9	72	
Avgust 2007.	-23	106	83	+195 u Q3 2007.
Septembar 2007.	-20	60	40	
Oktobar 2007.	-4	72	68	
Novembar 2007.	-20	76	56	+212 u Q4 2007.
Decembar 2007.	-40	128	88	
Januar 2008.	-57	63	6	
Februar 2008.	-129	39,6	-89	-168 u Q1 2008.
Mart 2008.	-105	20,6	-84	
April 2008.	-64	31,2	-33	
Maj 2008.	-38	54,3	16	+29 u Q2 2008.
Juni 2008.	0	45,3	45	
Jul 2008.	0	26,8	27	
Avgust 2008.	3	33	36	+88 u Q3 2008.
Septembar 2008.	0	24,7	25	
Oktobar 2008.	-269	55	-214	
Novembar 2008.	-357	16,9	-340	-746 u Q4 2008.
Decembar 2008.	-288	96,3	-192	
Januar 2009.	-381,3	23,6	358	
Februar 2009.	-175,1	12,6	-163	-513 u Q1 2009.
Mart 2009.	0,0	7,6	7,6	
April 2009.	0,0	17,8	17,8	
Maj 2009.	0,0	12,2	12,2	+46 u Q2 2009.
Jun 2009.	0,0	16,6	16,6	
Jul 2009.	0,0	7,5	7,5	
Avgust 2009.	0,0	5,7	5,7	+18,2 u Q3 2009.
Septembar 2009.	0,0	5,0	5,0	
Oktobar 2009.	0,0	4,0	4,0	
Novembar 2009.	0,0	4,8	4,8	- 80,9 u Q4 2009.
Decembar 2009.	-100,5	10,8	-89,7	
Januar 2010.	-245,5	0,0	-245,5	
Februar 2010.	-196,0	0,0	-196,0	-631,5 u Q1 2010.
Mart 2010.	-190,0	0,0	-190,0	

Izvor: NBS.

8. Finansijska tržišta

Od januara do maja 2010. godine, indeksi Beogradske berze ostvarili su rast vrednosti između 10,6% – koliko je porastao BELEX15, i 5,4% – koliko je ostvario SRX EUR. Indeksi svih berzi u regionu, osim Zagrebačke, zabeležili su pad vrednosti u istom periodu. Tokom Q1 2010. došlo je do smanjenja aktivnosti na Beogradskoj berzi, mereno i dinarskom vrednošću ostvarenog prometa i brojem obavljenih transakcija. Narodna banka Srbije nastavila je sa politikom snižavanja referentne stope, koja je tokom Q1 snižena 50bp – na 9%, u aprilu i maju još dodatnih 100bp, tako da je važeća stopa NBS 8%. Uprkos sniženju nominalne repo stope, realni prinosi, mereni u odnosu na stopu inflacije, porasli su tokom Q1 zbog usporavanja inflacije. Nominalni prinosi, korigovani za očekivano kretanje kursa evro/dinar, nastavili su da se smanjuju do početka marta zbog mera NBS, ali i depresijacije domaće valute – da bi od marta rasli pre svega zbog lagane apresijacije dinara. Ukupna emisija Trezorskih zapisa RS povećala se 150% u odnosu na Q4 2009. godine, a prinosi su nastavili da se smanjuju. Obim i promet na tržištu obveznica SDŠ nastavili su trend pada, kao i prinosi po svim ročnostima, osim A2010. koja skoro dospeva.

U Q1 2010. dolazi do smanjenja aktivnosti na Beogradskoj berzi, mereno i vrednošću i brojem obavljenih transakcija

Aktivnost na Beogradskoj berzi smanjena je u Q1 2010. u odnosu na poslednji kvartal prethodne godine (Grafikon T8-1). Dinarska vrednost prometa smanjena je za 82,2% i iznosila je oko četiri milijarde,isto kao u Q3 2009. godine. Razlog za ovako veliki relativni pad vrednosti prometa leži u stvari u netipično velikoj vrednosti prometa u prethodnom kvartalu uzrokovanoj kupovinom Apatinske pivare za oko 16,4 milijarde dinara od strane „CVC kapital partners“. Zahvaljujući ovoj jednoj blok transakciji vrednost prometa u prethodnom kvartalu porasla je na oko 23,1 milijarde dinara, što nije posledica trenda rasta aktivnosti. Ukoliko iz analize isključimo vrednost ove transakcije – relativan pad vrednosti prometa iznosi 38,9%. U odnosu na Q1 2009. aktivnost merena vrednošću prometa nije puno promenjena –tada je ostvareno prometa vrednosti 4,2 milijarde dinara.

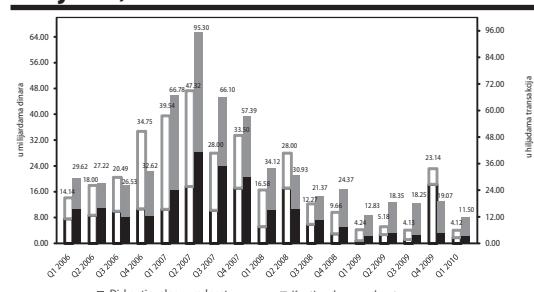
Ako posmatramo broj obavljenih transakcija aktivnost je, sa oko 11,5 hiljada transakcija u Q1 2010. godine, smanjena u odnosu na prethodni kvartal za 39,7%. Posmatrano u odnosu na Q1 2009. godine broj transakcija smanjio se za 10,4%.

Za pad vrednosti prometa na tržištu akcija u Q1 odgovoran je kontinualni segment trgovanja

Indeksi Beogradske berze zabeležili su u Q1 blagi pad vrednosti, osim BELEX15 koji je blago porastao

Struktura aktivnosti trgovanja pokazuje da je kontinualni segment tržišta zaslužniji za smanjenje vrednosti prometa. U odnosu na Q4 2010. godine vrednost na kontinualnom segmentu smanjena je za 52,3%, dok je na diskontinualnom tržištu¹ vrednost smanjena za 5,5%. Što se tiče broja obavljenih transakcija, na kontinualnom i diskontinualnom segmentu tržišta obavljeno je 42,9%, odnosno 30,4% manje transakcija.

Grafikon T8-1. Obim i struktura trgovanja akcijama, 2006–2010

Izvor: www.belex.co.rs.

Legenda: FIT – Učešće stranih investitora u ukupnom prometu, FIS – strani investitori na tržištu akcija, Fib – strani investitori na tržištu obveznica.

Tokom Q1 indeksi Beogradske berze ostvarili su male promene vrednosti (Grafikon T8-2). Indeks BELEX15² porastao je 3,2%, dok su indeksi BELEXline³ i SRX⁴ EUR zabeležili mali gubitak vrednosti i to 0,4% i 2% respektivno. Indeksi berzi u regionu zabeležili su u istom periodu uglavnom pad vrednosti. Najveći pad od 7,9% zabeležio je banjalučki BIRS indeks. Crnogorski indeks MOSTE, sarajevski SASX-10, makedonski MBI-10 i bugarski SOFIX izgubili su tokom Q1 5,4%, 2,9%, 1,5% i 1,4% respektivno. S druge strane hrvatski Crobex i crnogorski NEX20 porasli su 2,3% odnosno 6,9%.

1 Vrednost prometa na diskontinualnom segmentu tržišta u Q4 2009. godine umanjena je za vrednost blok transakcije preuzimanja Apatinske pivare.

2 Indeks najlikvidnijih akcija Beogradske berze.

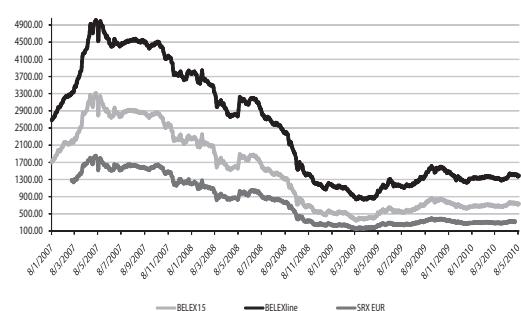
3 Opšti indeks akcija Beogradske berze.

4 Indeks osam najlikvidnijih akcija Beogradske berze koji izračunava Bečka berza (Wiener Börse).

Od januara do maja 2010. indeksi Beogradske i Zagrebačke berze su porasli, dok su ostala tržišta u regionu zabeležila gubitak vrednosti

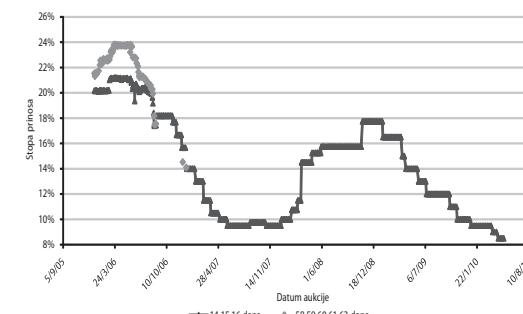
Od početka 2010. godine beogradski indeksi su beležili rast vrednosti sve do sredine februara, kada indeksi dostižu maksimume u Q1. Od sredine februara pa do kraja marta indeksi su zabeležili gubitak vrednosti i dostigli 25. marta svoje minimalne vrednosti u Q1. Od tada dolazi do ponovnog rasta vrednosti indeksa koji tokom aprila dostižu i prestaju maksimalne vrednosti zabeležene u Q1. Posmatrano od početka 2010. godine pa do kraja prve dekade maja – svi indeksi Beogradske berze ostvarili su rast i to BELEX15 za 10,6%, BELEXline za 6% i SRX EUR za 5,4%. U istom periodu na berzama u regionu, osim na Zagrebačkoj berzi, zabeležen je pad vrednosti indeksa. Najviše je izgubio crnogorski MOSTE, 15,3%, dok su BIRS, MBI-10, SASX-10, SOFIX i NEX20 izgubili 9%, 7,5%, 6,9%, 4,3% i 2,8% respektivno. Zagrebački Crobex je pak porastao za 5,3%.

Grafikon T8-2. BELEXfm, BELEX15 i SRX EUR indeksi, 2007–2010

Izvor: www.belex.co.rs, www.wienerborse.at

Grafikon T8-3. Repo prinosi, 2006 – 2010 (po ročnosti)

Izvor: NBS.

NBS je u Q1 2009. snizila referentnu stopu za 50bp na 9%, a tokom aprila i maja još 100bp na 8%

Tokom Q1 2010. godine NBS je nastavila sa politikom sniženja referentne kamatne stope koju je započela u Q1 2009. (Grafikon T8-3) kao meru borbe protiv efekata globalne finansijske krize na domaću privredu. Početkom Q1 stopa na 2w repo iznosila je 9,5%, da bi je monetarni odbor NBS krajem marta smanjio za 50bp – na 9%. NBS je i početkom Q2 nastavila istu politiku i već sredinom aprila smanjila stopu za novih 50bp na 8,5%, da bi nakon mesec dana usledilo novih 50bp sniženja na 8%. Krajam 2007. kada je NBS krenula u ciklus povećanja referentne stope u borbi sa inflacijom, stopa na 2w repo je iznosila 9,5%, tako da se NBS ovim ciklusom sniženja referentne kamatne stope spustila 150bp ispod tog nivoa.

Realni prinosi na repo operacije, korigovani za očekivano kretanje kursa evro/dinar, smanjivali su se do početka marta, da bi zbog blage apresijacije dinara do početka maja porasli i ponovo postali pozitivni

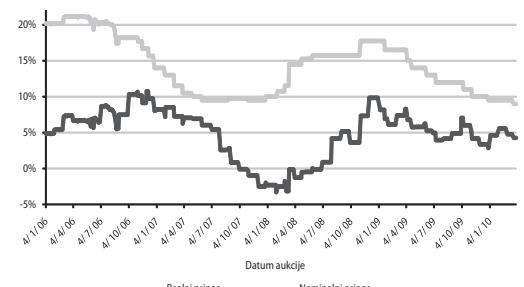
Sniženje referentne stope NBS u kombinaciji sa depresijom domaće valute uticalo je na smanjenje realnih prinosa na 2w repo operacije, merenih kao nominalni prinosi, korigovani za očekivano kretanje kursa evro/dinar (promena kursa iz prethodna tri meseca⁵) u Q1 (Grafikon T8-5). Početkom Q1 ovako računati realni prinosi iznosili su oko -5,5%, da bi do početka marta zbog snažne depresije dinara pali na oko -14,3%. Kako je kurs tokom marta bio relativno stabilan, uz blagu apresijaciju, krajem Q1 ovako računati prinosi su porasli na -5,9%. Dinar je nastavio da apresira i tokom aprila i početkom maja, pa su realni prinosi na 2w repo operacije postali pozitivni i u prvoj nedelji maja iznosili su oko 6,4%.

Realni prinosi na repo operacije, mereni u odnosu na inflaciju, porasli su u Q1

Što se tiče realnih prinosa, merenih u odnosu na stopu inflacije – i oni su u Q1 2009. porasli, uprkos tome što je NBS smanjila nominalne prinose. (Grafikon T8-4). Krajam 2009. godine ovi prinosi iznosili su oko 2,9%, ali je stopa inflacije u Q1 zabeležila pad u odnosu na Q4 2009, pa su se realni prinosi na 2w repo do početka marta uvećali na 5,6%. Tokom marta došlo je i do blagog povećanja stope inflacije i NBS je snizila nominalnu repo stopu za 50bp, pa su se realni prinosi smanjili na 4,3%.

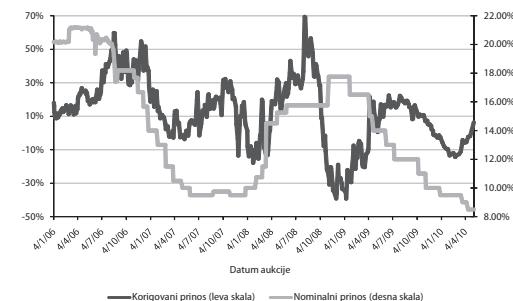
⁵ Obrazloženje takvog pristupa računanju realnih stopa prinosa detaljno je razmatrano u tekstu Udovički, K. i Đoković, V., „Devizni kurs i politika NBS u Srbiji 2002-2006“ iz QM-a br. 5.

Grafikon T8-4. Realni (u odnosu na inflaciju (HCPI)) i nominalni REPO prinosi, 2006–2010

Izvor: NBS.

Grafikon T8-5. REPO prinosi korigovani za očekivano kretanje kursa i nominalni prinosi, 2006–2010

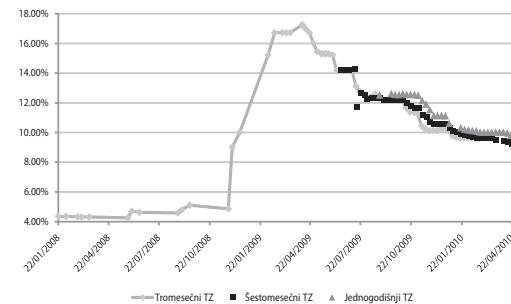

Izvor: NBS.

U Q1 se nastavlja smanjenje prinosa na Trezorske zapise RS, ali znatno sporijim tempom

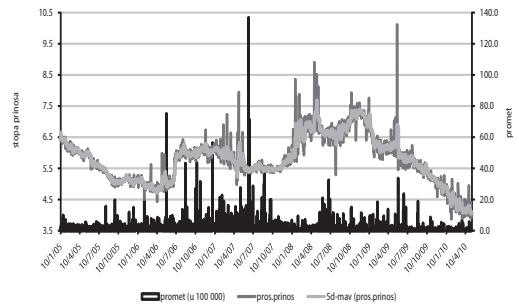
Smanjenje prinosa na Trezorske zapise RS koje je počelo u Q2 2009. nastavilo se do kraja 2009., a zabeleženo je i u Q1 2010. godine (Grafikon T8-6). Prinosi na TZ smanjili su se tokom kvartala između 18bp i 60bp⁶, zavisno od ročnosti. Početkom Q1 na aukcijama tromesečnih TZ ostvaren je prinos od 9,8% – da bi do kraja Q4 prinos pao na oko 9,6%. Slično je bilo i sa šestomesečnim TZ čiji prinos se kretao u rasponu od 10,1% do 9,5%. Trezorski zapisi ročnosti jedne godine, koji su prvi put investitorima ponuđeni u Q3 2009. ostvarili su na početku Q1 2010. godine prinos od 10,3%, da bi tokom tog kvartala pali na 10%. Ukupna nominalna vrednost emisija u Q4 za tromesečne, šestomesečne i jednogodišnje TZ iznosila je 65 milijardi dinara, što je za 1,5 puta više nego u prethodnom kvartalu. Najviše je emitovano šestomesečnih TZ u vrednosti od 31 milijardu dinara.

Grafikon T8-6. Stope prinosa na tržištu trezorskih zapisa, 2006–2010

Izvor: Ministarstvo finansija RS.

Grafikon T8-7. Prosečan prinos na obveznice SDŠ

Izvor: www.belex.co.rs.

1) Na grafikonu su prikazane prosečne vrednosti, kada se izuzeme abnormali prinosi od 42% na obveznici A2006 10. marta 2006.

Napomena: Grafikon je dobijen kao ponderisani prosek prinosa na hartije A2006 do A2016. Kao ponderi su korišćene vrednosti prometa na svakoj od hartija.

Obim i promet na tržištu obveznica SDŠ nastavili su da se smanjuju i u Q1 2010.

Smanjivanje ukupnog obima i prometa na tržištu obveznica stare devizne štednje koje je započelo u Q2 2009. nastavilo se i tokom Q1 2010. godine (Grafikon T8-7). Ostvareni obim iznosio je oko 8,8 miliona evra, a promet oko 7,6 miliona evra, što je za 17,6% odnosno 15,8% manje nego u prethodnom kvartalu. Ovaj nivo aktivnosti na tržištu obveznica SDŠ predstavlja istorijski najnižu vrednost od 2005. godine.

U Q1 2010. na tržištu SDŠ zabeležen je pad prosečnih prinosa osim za obveznicu najskorijeg dospeća, A2010

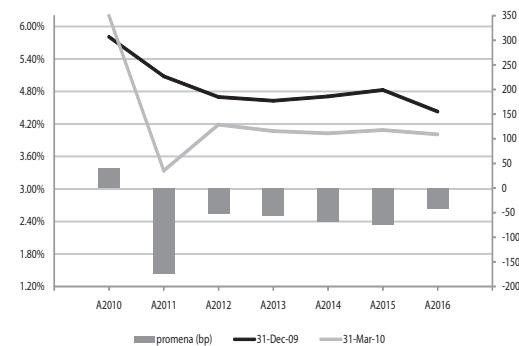
Prosečni prinosi na obveznice svih ročnosti osim serije A2010, čiji prinos je ostao na približno istom nivou, nastavili su trend pada i u Q1 2010. godine (Grafikon T8-8). U Q1 je došlo do pomeranja krive prinosa nadole, tj. prinosi su, zavisno od ročnosti obveznice, pali između 42bp i 174bp. Najveći pad prinosa od 174bp zabeležila je obveznica A2011. Na kraju Q1 u segmentu A2012 – A2016 kriva je praktično ravna uz blagu inverziju. Najniži prinos, 3,34%, na kraju

6 Tokom Q4 2009. godine, prinosi na TZ pali su između 180bp i 200bp, tako da je smanjenje u Q1 znatno slabijeg tempa.

kvartala imala je obveznica A2011. Pretpostavka je da investitori koji drže A2010 zbog njenog skorog dospeća verovatno prelaze u A2011, kao najблиžu moguću alternativu po duraciji, što je dovelo do rasta njene cene i pada prinosa.

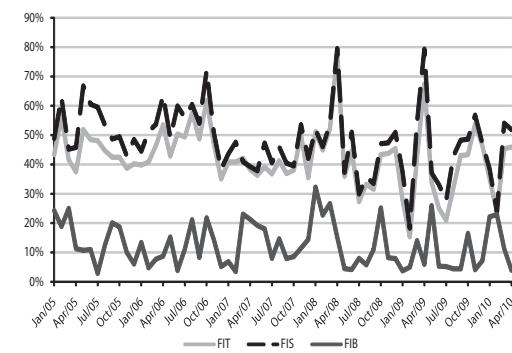
Kriva prosečnih prinosa na obveznice SDŠ je invertovana na kraju Q1, a u segmentu A2012-A2016 je praktično ravna

Grafikon T8-8. Promena krive prinosa na obveznice SDŠ

Izvor: www.belex.co.rs.

Grafikon T8-9. Stope učešća stranih investitora u prometu na Beogradskoj berzi, 2005–2010

Izvor: www.belex.co.rs.

Legenda: FIT – učešće stranih investitora u ukupnom prometu, FIS – strani investitori na tržištu akcija, FIB – strani investitori na tržištu obveznica.

Učešće stranih investitora u prometu na tržištu obveznica u Q1 2010. se smanjivalo, dostižući u aprilu najnižu vrednost od januara 2009. dok je trend na tržištu akcija bio suprotan

Relativno učešće stranih investitora u prometu na tržištu obveznica (kriva FIB, Grafikon T8-8) smanjilo se tokom Q1 sa 22,1% u januaru na 11,3% u martu, da bi u aprilu palo na 3,9%, što je najniža vrednost od januara 2009. godine. Na tržištu akcija (kriva FIS, Grafikon T8-8) učešće stranih investitora u prometu je bilo poraslo sa 38,4% u januaru na 54,1% u martu. U aprilu je učešće na tržištu akcija sa 51,2% ostalo skoro nepromenjeno. Trend učešća stranih investitora u ukupnom prometu na Beogradskoj berzi pratio je kretanje na tržištu akcija. Učešće je sa 35,1% u januaru – poraslo u martu na 45,4%, i stagniralo u aprilu sa 45,9%.

9. Međunarodno okruženje

Međunarodni monetarni fond korigovao je globalnu stopu rasta nagore, jer se oporavak odvija brže nego što se očekivalo. Kao i u prošlom kvartalu, među zemljama u razvoju, Kina je šampion rasta, dok su na začelju zemlje Istočne Evrope. Države, čije su cene obveznica nagle opale tokom krize u Grčkoj, trebalo bi odmah da započnu reforme radi kontrole budućih fiskalnih deficit-a. Evropska unija i Međunarodni monetarni fond postigli su dogovor oko istorijskog paketa u vrednosti od 750 milijardi evra kako bi obezbedili sigurnost zemaljama koje se mogu suočiti sa teškoćama otplate državnog duga. Takođe, ugovoren je paket mera za pomoć Grčkoj u vrednosti od 110 milijardi evra. Cena zlata postigla je istorijski rekord, zbog strepnji od inflacije i porasta valutnog rizika.

Svet

Međunarodni monetarni fond korigovao je prognozu svetske stope rasta u 2010. godini za 0,5 procenatnih poena na – 4,25%. Oporavak se odvija brže nego što se očekivalo, pre svega zbog usaglašenih ekspanzivnih monetarnih i fiskalnih politika u većini zemalja. Kako privredni rast i dalje zavisi od ovih mera, njihovo ukidanje je za sada neizvesno. Iako zemlje iz krize izlaze različitim tempom, nedvosmisleno je da Kina prednjači. Od razvijenih zemalja SAD imaju brži rast nego Evropa i Japan, dok se region Istočne Evrope suočava s najvećim poteškoćama među zemljama u razvoju. Očekuje se rast razvijenih zemalja od 2,25%, a zemalja u razvoju od 6,25% u 2010. godini. Prema očekivanjima, zemlje Istočne Evrope trebalo bi da ostvare rast od 2,8%¹.

Tabela T9-1. Svet: privredni rast i inflacija, 2007-2010¹

	Realni BDP							Inflacija		
	Realni rast (%)			Realni rast, (%)				Troškovi života u odnosu na prethodnu godinu (%)	Q4 2009	Q1 2010
	2007	2008	2009	Q2 2009	Q3 2009	Q4 2009	Q1 2010			
SAD	2,2	1,3	-2,4	-0,7	2,8	5,7	3,2	-1,6	1,4	2,4
Kanada	2,5	0,6	-2,6	-0,9	0,1	1,2	..	-0,9	0,8	1,6
Japan	2,1	-0,4	-5,2	1,3	0,0	1,1	1,2	-2,2	-2,0	-1,2
Kina	11,4	9,0	8,7	7,9	9,1	10,7	13,1	-1,3	-0,4	2,2
Eurozona	2,7	0,7	-3,9	-0,1	0,4	0,1	0,2	-0,4	0,4	1,1
Nemačka	2,5	1,0	-4,9	0,4	0,7	0,0	0,2	-0,2	0,4	0,8
Francuska	1,9	0,7	-2,2	0,3	0,2	0,6	0,1	-0,4	0,4	1,3
Velika Britanija	3,1	0,7	-4,8	-0,7	-0,2	0,1	0,2	1,5	2,1	3,3
Italija	1,7	-0,9	-4,7	-0,5	0,6	-0,2	0,5	0,1	0,7	1,3
Ruska Federacija	8,1	5,6	-7,9	-10,9	-8,9	1,9	2,9	11,4	9,2	7,2
Bugarska	6,1	6,0	-5,0	-4,9	-5,4	-4,8	-4,0	0,8	0,9	2,0
Rumunija	6,0	7,1	-7,1	-8,7	-7,1	-6,6	-2,5	5,0	4,6	4,6
Mađarska	1,3	0,6	-6,3	-6,8	-7,1	-5,3	0,9	5,0	5,2	6,1
Hrvatska	5,6	2,4	-5,8	-6,3	-5,8	-4,5	..	1,3	1,6	1,0
Makedonija	5,9	4,9	-0,7	-1,4	-1,8	1,2	..	-1,4	-1,6	0,5
BiH	6,0	5,9	-3,4	..	..	..	..	-1,4	0,0	1,0
Srbija	7,1	5,4	-3,0	-4,2	-2,3	-1,6	0,9	7,9	5,9	4,4

Izvor: Eurostat, OECD, National Bank of Bulgaria, National Bank of Romania, National bank of Republic Macedonia, Russtat, Državni Zavod za Statistiku Republike Hrvatske, National Statistical Institute of Bulgaria, State Statistical Office of Republic of Macedonia, National Bureau of Statistics of China.

1) Za SAD stopa rasta BDP-a je desezonirana analizovana, za druge zemlje OECD-a desezonirana u odnosu na prošli kvartal, a za ostale zemlje kvartalna međugodišnja.

Kriza u Grčkoj još nije rešena. Rastuća neizvesnost od širenja krize na Portugal i Španiju, zajedno sa skorašnjim nemirima u Grčkoj, povećalo je napetost među investitorima, što je za posledicu imalo veoma oštar pad evra. Zbog toga je usvojen paket mera u vrednosti od 750 milijardi evra, ali je neizvesno da li će to biti dovoljno da se smanji strah investitora.

Ekspanzivna fiskalna politika u razvijenim zemljama dovela je do porasta budžetskog deficit-a na oko 9% BDP-a. Prognozira se da će u 2014. godini javni dug na nivou te grupe zemalja porasti na preko 100% BDP-a, što je rast od oko 34 procenatna poena u odnosu na nivo pre Velike

1) Iako Srbija pripada ovom regionu, za nju su relevantnije za poređenje zemlje iz neposrednog okruženja (v. Okvir 1 odeljak 3: "Privredna aktivnost" ovog izdanja QM-a). Više stope rasta regiona Centralne i Istočne Evrope od okruženja su u najvećoj meri posledica rasta u Poljskoj i Turskoj.

recesije². Zemlje u kojima su premije na rizik obveznica visoke, trebalo bi da odmah započnu smanjenje državnih troškova. Većina ostalih razvijenih zemalja će se verovatno suočiti sa dosta restriktivnom politikom u 2011. godini, zbog čega je poželjno da sačine srednjoročan plan fiskalne reforme.

Evrozona

Nakon stagnacije u poslednjem kvartalu 2009., stopa rasta BDP-a iznosila je 0,2% q/q u Q1. 2010. godine. U Francuskoj i Španiji rast je iznosio 0,1% q/q, dok je u Nemačkoj bio 0,2% q/q, a u Italiji nešto viši – 0,5% q/q. Detaljniji podaci neće biti raspoloživi do početka juna, ali je sigurno da je industrijski sektor značajno doprineo rastu. Industrijska proizvodnja je u Q1 imala najviši rast (4% q/q) od početka devedesetih. Globalna tražnja se oporavlja, dok je evro dosta oslabio, što zajedno utiče na jačanje industrijske proizvodnje.

U sektoru građevinarstva evrozone je verovatno došlo do kontrakcije, usled lošeg vremena, posebno u Nemačkoj. Zato se očekuje da će u sledećem kvartalu rast biti podstaknut ovim sektorom, kad se radovi nastave. Domaća tražnja je još slaba, a stope iskorišćenosti kapaciteta, iako su u oporavku, ipak nisu daleko od najnižeg nivoa koji je zabeležen tokom recesije. Verovatno je da je rast investicija i dalje nizak. Očekuje se dalji rast BDP-a u sledećim kvartalima, ali će oporavak biti postepen.

Italija je, nakon pada od 0,3% q/q u Q4, iznenadila sa rastom od 0,5% u Q1. Iako je krajem prošle godine kontrakcija bila prisutna među svim komponentama rasta BDP-a, prepostavka je da su izvoz i porast zaliha doprineli pozitivnom rastu na iznenađujućem nivou. Prema anketama, izvozne firme predviđaju povećane isporuke. Takođe, izvoz u zemlje koje nisu članice EU postaje sve značajniji. U prva dva meseca 2010. rast izvoza u Kinu je čak 32,7%. Firme koje su orijentisane na tržišta Kine, Indije i Brazila, igrače odlučujuću ulogu u rastu izvoza i opšte ekonomski aktivnosti u Italiji. Ukoliko italijanske firme zauzmu čvrste pozicije na ovim tržištima, lakše će se ostvariti srednjoročna stabilnost, a za sada se samo trećina izvoza plasira u zemlje u razvoju. Konkurenčija će biti jaka, jer se i druge članice evrozone bore za navedena tržišta – pogotovu Nemačka.

Iako se Italija često pominje, zajedno sa Grčkom, u kontekstu problema državnog duga, budžetski deficit u toj zemlji iznosi samo 5,3% BDP-a, što je ispod proseka na nivou evrozone, ali je ukupni procenat javnog duga u odnosu na BDP veoma visok – 115,8%. I pored dosta restriktivne fiskalne politike, tokom krize u Grčkoj značajno je porasla kamata na italijanske obveznice, usled bojazni da, ukoliko dođe do kreditnog „grča“ i smanjenja tražnje za državnim obveznicama evrozone, Italija može imati ozbiljne probleme sa otplatom javnog duga.

Ukupna inflacija u evrozoni je u Q1 iznosila 1,1%. Tokom marta je došlo do povećanja inflacije na mesečnom nivou, usled niske baze cena hrane i goriva, kao i skoka nafte u martu. Bazna inflacija, koja čini oko 70% ukupne inflacije – na silaznoj je putanji zbog ekonomskih prilika. Očekuje se da će u narednim mesecima uticaj neiskorišćenih kapaciteta nastaviti da negativno utiče na baznu inflaciju, kao da će doći i do daljeg pada stope rasta troškova rada, koji su glavni činilac bazne inflacije. Prognoza ukupne inflacije za 2010. je 1,4%, što je dosta ispod targeta ECB-a od 2%, tako da se ne očekuje povećanje referentne kamatne stope pre druge polovine 2011. godine.

U drugoj fazi ekonomskog oporavka tržište rada bi trebalo da ojača, i time dalje podstakne proizvodnju putem veće lične potrošnje. Nezaposlenost se, međutim, u Q1 još ne smanjuje, već se povećava. Stopa nezaposlenosti je u martu povećana na 10,1%, iako industrijska proizvodnja beleži značajan rast. U ovom ekonomskom ciklusu, situacija je složenija jer su proizvodači još nesigurni u pogledu zapošljavanja, a kriza evra samo pogoršava poslovnu klimu.

Tokom Q1 izvoz je rastao na godišnjem nivou 13%, dok je uvoz imao niži rast – 9%, ali to nije bilo dovoljno da se ostvari suficit u tom periodu. Trgovinski deficit je iznosio dve milijarde evra,

² Ovaj termin se koristi za recesiju koja je počela nakon kolapsa Lehman Brothers-a. Pošto je to najveća recesija posle Velike depresije, ekonomisti su je nazvali Velika recesija.

9. Međunarodno okruženje

što je bolji rezultat nego u Q4 2009, kada je deficit iznosio 11,5 milijardi evra. Tokom prva dva meseca 2010, izvoz u Kinu je porastao na godišnjem nivou čak 46%, dok su i izvoz (-2%) i uvoz (-12%) u Sjedinjene Američke Države imali negativne stope rasta. Kina postaje sve značajniji trgovinski partner razvijenim zemljama, jer je nakon krize povećala uvoz iz te grupe zemalja.

Posle nekoliko meseci pregovora, finalizovan je paket mera za pomoć Grčkoj u vrednosti od 110 milijardi evra. Time je Grčka obezbedila finansiranje državne potrošnje za sledeće tri godine. Nakon toga su se Evropska unija i MMF dogovorili o istorijskom paketu finansijskih mera radi ublažavanja krize na tržištu državnih obveznika. Ukupni paket iznosiće 750 milijardi evra, od čega će 440³ milijardi obezbediti članice evrozone, 60 milijardi Fond za hitne situacije EU⁴ i 250 milijardi MMF. Evropska centralna banka (ECB) najavila je da će započeti kupovinu obveznica država članica evrozone, da bi obezbedila likvidnost i dubinu finansijskih tržišta. Takođe, obnovljene su repo operacije na tri i šest meseci, koje su ukinute nakon što je recesija završena. FED je ponovo otvorio *swap* linije sa drugim centralnim bankama, da bi se osigurao dovoljan priliv dolara, i sprečio pad evra usled panike.

Suma od 440 milijardi nije raspoloživa odmah, već će se specijalno telo⁵, po potrebi zaduživati kod članica evrozone i onda ta sredstva pozajmljivati zemljama koje zatraže pomoć. Na taj način se izbegla pravna klauzula koja sprečava da neka članica evrozone preuzme odgovornost za javni dug druge članice. Potrebno je da ovaj mehanizam ratifikuju parlamenti zemalja članica.

Smanjenja budžetske potrošnje bi u ovoj godini trebalo da iznose oko 40 milijardi evra, ili oko 0,4% BDP-a evrozone, dok su za 2011. planirana smanjenja od oko osam milijardi evra ili 0,9% BDP-a. Investitoru su zabrinuti da bi najnovije mere štednje mogле imati veoma negativan uticaj na rast u Evropi. Međutim, prema analizi Merrill Lynch-a⁶, iako su prvo bitne mere štednje dodatno povećane za 0,5 procenatna poena BDP-a evrozone, tokom produbljivanja krize u Grčkoj, prognoza je da rast ne bi trebalo da bude oštro korigovan nadole. Pre najnovijih mera štednje, rast je u 2010. bio korigovan sa 1,7% na 1,4%. Pošto je kurs evra imao pad veći nego što se očekivalo, analitičari Merrill Lynch-a predviđaju da će to podstići izvoz evrozone, i manje-više anulirati negativne efekte dodatnih mera štednje u proteklih šest nedelja, u kojima je kriza kulminirala. Glavni rizik nisu mera štednje već pojava kreditnog „grča“ sličnog onom koji se dogodio nakon bankrotstva Lehman Brothers-a.

Sjedinjene Američke Države

Rast BDP-a je, prema prvim rezultatima, u Q1 iznosio 3,2%⁷. Već treći kvartal zaredom, rast u SAD je pozitivan, takav trend će se verovatno nastaviti, ali na nešto nižem nivou. BNP Paribas predviđa da će godišnji rast u 2010. biti u rasponu 2–3%. Iako ankete privrednika i poboljšani uslovi na tržištu rada upućuju na snažniji rast, neke komponente tražnje će imati slabiji doprinos, pre svega državna potrošnja i investicije u infrastrukturu. Iako je rast u Q1 bio niži nego u Q4 2009, struktura komponenti koje su doprinele rastu je povoljnija. Rast se više bazirao na finalnoj tražnji nego na povećanju nivoa zaliha. Izvoz je imao niži rast od uvoza, što takođe upućuje na poboljšanje uslova na domaćem tržištu.

Realna potrošnja je porasla, jer su domaćinstva smanjila stopu štednje. Državna potrošnja se smanjila drugi kvartal zaredom, zato što povećanje troškova na federalnom nivou nije moglo da nadomesti pad rashoda na nivou država. Ulaganje u stambene objekte imalo je osetan pad, što upućuje na nedostatak solidnog oporavka na tom tržištu i povećava šanse da oporavak ne bude u obliku slova V.

Ukupna inflacija je u Q1 iznosila 2,3%, sa tendencijom smanjivanja, jer je u aprilu na mesečnom nivou zabeležena blaga deflacija. Bazna inflacija je u Q1 iznosila 1,3%, što je ispod neformalnog

³ European stabilisation mechanism.

⁴ EU emergency fund.

⁵ Special purpose vehicle.

⁶ „How much of austerity?“, 17 maj 2010, Bank of America Merrill Lynch.

⁷ Desezonirana anualizovana kvartalna stopa rasta.

targeta, tako da FED može da nastavi sa akomodativnom politikom bez straha da će ona izazvati inflaciju u kratkom roku. Referentna kamatna stopa nije promenjena.

Situacija na tržištu rada se očigledno poboljšava, što potkrepljuje broj nepoljoprivrednih radnih mesta koji je u aprilu je povećan za 290.000, dok su podaci za mart i februar revidirani nagore za 121.000. Prosečna radna nedelja je porasla sa 34 na 34,1 sati. Obično nakon povećanja broja radnih sati u nedelji poslodavci unajmljuju nove radnike. Takođe, povećan broj radnih sati predstavlja dodatni prihod za zaposlene, a to povećava potrošnju. Treba naglasiti da je pozitivno i to što je većina novoformiranih radnih mesta locirana u privatnom sektoru – 231.000, a u javnom samo 59.000, što znači da realni sektor počinje da „vuče“ oporavak. Povećanje stope nezaposlenosti sa 9,7% na 9,9%, izgleda kao negativna informacija, ali je zapravo sasvim suprotno. Do povećanja stope je došlo zbog povratka neaktivnih na tržište rada, što je takođe signal oporavka. Stopa participacije je povećana za 0,3 procenatna poena, tj. na 65,2%.

Trgovinski deficit je u Q1 iznosio 153,4 milijardi dolara, što je povećanje od 23,7% na godišnjem nivou. Iako je izvoz imao dosta niži rast nego u Q4 2009. godine, može se zaključiti da se ne radi o značajnom usporavanju već je volatilnost serije visoka. Ankete upućuju na nastavak rasta izvoznih narudžbi. Napokon je u periodu mart 2009–mart 2010. došlo do smanjenja trgovinskog deficitisa Kinom, sa 263 miljarde na 228 milijardi. Izvoz u Kinu rastao je više nego ukupni izvoz, a uvoz iz Kine rastao je niže nego ukupni uvoz. Takođe, ineteresantno je da izvoz u zemlje u razvoju raste brže nego izvoz u razvijene zemlje. Pogotovu je slab izvoz u Evropu. Na godišnjem nivou, izvoz u Evropu je porastao 2,4% a ukupni izvoz 20,1%. Na slab rast uticala je slaba tražnja iz Evrope i snažan evro, tako da sada izvoz u Evropu čini samo oko 13% ukupnog izvoza. Sve je važnija trgovina sa zemljama u razvoju, što upućuje na to da možda počinje rebalans svetske potrošnje od razvijenih zemalja ka „tržištima u povoju“, što je prema MMF-u neophodna promena da bi se iz recesije izašlo brzim tempom i izbeglo „duplo dno“.

Istočna Evropa i okruženje

Bugarska

U Bugarskoj je bruto domaći proizvod pao 4% u Q1 na godišnjem nivou, što je niže od rezultata u Q4 koji je iznosio 5,4%. Ekonomisti su predviđali kontrakciju od 3%. Domaća tražnja je najviše doprinela kontrakciji, jer je lična potrošnja imala pad od 6,8%. Poboljšanje je primetno u fiksnim investicijama koje su zabeležile pad od 15,8%, što je znatno manje nego u Q4 kada je negativni rast iznosio 26,9%. Uvoz je rastao brže nego izvoz. Bugarska vlada je korigovala svoje prognoze za rast u tekućoj godini na 1% (sa 0,3%), za razliku od centralne banke koja prognozirala rast od 0,5%.

Pozitivno je to što je u decembru 2009. Bugarska izašla iz deflacji, tako da je u aprilu inflacija na godišnjem nivou iznosila 2%. U istom mesecu, inflacija na mesečnom nivou je iznosila 1,1%, što je dosta više nego u prethodnim mesecima. Da bi Bugarska ispunila uslove iz Maastrichta za ulazak u evrozonu, inflacija ne sme biti viša od proseka tri zemlje evrozone koje imaju najnižu inflaciju preko 1,5 procenatnih poena. Centralna banka je podigla referentnu stopu na 0,18% sa istorijskog minimuma od 0,17%. Vlada prognozira inflaciju u 2010. godini od 2,2%, dok je centralna banka projektuje u opsegu 1,5–2,5%.

Bugarska je prošle godine imala kontrakciju od 5%, a mere smanjenja državne potrošnje utiču negativno na domaću tražnju, pa se očekuje da će stopa rasta u 2010. biti blizu nule ili blago negativna. Rešenje za to se vidi u eksternoj tražnji, pa bi rast izvoza podstakao oporavak. Devalvacija bi mogla da učini izvoz konkurentnijim, ali lev je trenutno fiksiran za evro, i smanjenje vrednosti domaće valute nije poželjna opcija, pošto je deo predizborne kampanje premijera Borisova bio ulazak Bugarske u evrozonu. Takođe, oko 60% kredita privredi je denominirano u evrima, pa bi jedan deo preduzeća postao nesolventan nakon ozbiljnije devalvacije.

Rumunija

Stopa rasta BDP-a je u Q1 bila negativna (-2,5%), ali ipak bolja od predviđenih -3,4%. I pored toga, MMF je korigovao stopu rasta za Rumuniju nadole. Očekuje se nulti rast u 2010. godini. Pošto su objavljeni samo *flash* podaci, koji često nisu precizni, ni zaključivanje o strukturi BDP-a u Q1 ne bi bilo pouzdano.

Ukupna godišnja inflacija je krajem Q1 bila na nivou od 4,2%, što je najniži nivo u prethodne tri godine. Nakon rasta inflacije u januaru, došlo je do smanjenja stope rasta na mesečnom nivou na 0,2%. Blagi rast na mesečnom nivou u aprilu je pre svega uzrokovan porastom cena hrane. Centralna banka je smanjila referentnu stopu za 25bp – na 6,25%, kako bi podstakla rast i likvidnost privrede u periodu dezinflacije. Centralna banka predviđa ukupnu inflaciju u 2010. od 3,5%, ali se zato krajem 2011. godine očekuje sniženje inflacije na 2,7%.

Vlada se obavezala da smanji budžetski deficit sa 7,4% na 5,9% putem otpuštanja 100.000 zaposlenih u javnim službama i zamrzavanja nadnica. Očekuje se povećanje stope nezaposlenosti na 9%, a time i pad lične potrošnje. Kako su u Q1 zabeleženi smanjenje aktivnosti u maloprodaji i pad kreditne aktivnosti, očekuje se negativna stopa rasta i u Q2.

Rumunija je imala poteškoća oko realizacije ugovorenog plana sa MMF-om, jer su politička neslaganja sprecila izglasavanje budžeta u parlamentu. To se desilo tek posle predsedničkih izbora, ali su glavna prepreka ostvarenju dogovorenih mera sa MMF-om sindikati čiji su članovi zaposleni u javnim službama. Sindikati vrše pritisak na vladu da poveća plate zaposlenih u državnom sektoru, ali je Rumunija nakon krize uvećala budžetski deficit, tako da je vladajućoj koaliciji teško da, istovremeno, ispunji zahteve MMF-a i da sačuva podršku glasačkog tela.

Azija

Kina

Kineski bruto domaći proizvod je u Q1 porastao za 11,9% u odnosu na isti kvartal 2009. godine. Rezultat je viši od rasta u Q4 od 10,7%, i iznad očekivanja (11,5%). To je najviši kvartalni rast u prethodne dve godine. Glavni pokretač rasta bila je domaća tražnja, što je promena u odnosu na raniji period. Nominalni rast maloprodaje iznosio je 17,9%, znatno više nego u Q4 (15,4%). Ulaganje u infrastrukturu imalo je rast od čak 26,4%, jer država podstiče i finansira ovu vrstu projekata. Uvoz je imao dosta viši rast od izvoza, pa neto izvoz sve manje doprinosi rastu. Posmatrano na godišnjem nivou, uvoz je u Q1 porastao 64,6% a izvoz „samo“ 28,7%. Nominalni trgovinski suficit je zbog toga u odnosu na Q1 2009. godine manji za čak 76,7%.

Kako obuzdati eksplozivan rast nekretnina – trenutno je glavna tema u Kini. Sve upućuje na to da se na tržištu nekretnina formirao „balon“ koji može imati veoma negativne posledice na makroekonomsku ravnotežu ukoliko se merama ekonomске politike ne ograniči rast cena nekretnina. Zato neki zapadni ekonomisti špekulišu da postoji verovatnoća da Kineska centralna banka uskoro podigne referentnu kamatnu stopu. Kako je Kina neka vrsta motora svetske ekonomije nakon „Velike recesije“, naglo zatezanje monetarne politike u Kini bi ozbiljno usporilo svetski rast. To bi povećalo šansu da ova recesija ima „duplo dno“. Vremensko poklapanje podizanja referentne stope u Kini sa krizom u evrozoni bi možda rezultiralo sinergetskim efektom koji bi ugrozio globalni privredni oporavak, i uslovio povratak na negativni rast.

Japan

Japan je u Q1 ostvario rast BDP-a na kvartalnom nivou od 1,2% q/q. Industrijska proizvodnja je u istom periodu imala rast od 6,7%, zbog povećanja izvoza, pre svega u zemlje Istočne Azije. U martu je izvoz u Kinu bio za 50% viši nego u istom mesecu 2009. godine. U sektoru industrije povećan je nivo zaliha, a usled skoka profitabilnosti velike kompanije počinju ulaganje u kapitalne investicije.

Osim prerađivačkog sektora, rast je ostvario i tercijarni sektor (1,1% q/q), zbog povećanja lične potrošnje. Na godišnjem nivou lična potrošnja je povećana za 2,8% tokom Q1. Mere vlade, koje su podsticale kupovinu ekoloških proizvoda i automobila sa niskom emisijom štetnih gasova, gube na snazi. Tokom prethodnih meseci primećen je rast kupovine i ostalih vrsta proizvoda, što upućuje na to da jačaju ekonomska očekivanja domaćinstava.

Kako deflacioni pritisci jenjavaju, to takođe pozitivno utiče na privredni rast. Očekuje se stopa rasta od 2,7% u 2010. i 2% u 2011. godini, što je dosta više od potencijalne stope rasta u Japanu od 0,8%. Mada će se nivo iskorišćenih kapaciteta povećavati, ostaje da se vidi da li će Japan najzad izaći iz perioda u kome dugo postoji problem deflacji.

Valute i robe

Cena nafte je imala rastući trend i pored toga što je dolar jačao u Q1, jer su investitori počeli da kupuju naftu kako se ne bi izlagali valutnom riziku. Mišljenje investitora se, međutim, promenilo u prvoj nedelji maja, tokom kulminacije krize u Grčkoj, kada je cena nafte imala korekciju od preko 25%, tako da sada iznosi oko 70 dolara. Rizik od „kreditnog grča“ u Evropi se povećao, a njegove posledice bi mogle da budu ozbiljne po globalnu stopu rasta, pa time i po cenu nafte. Interesantno je da su investitori u ranijem periodu kupovali naftu da bi se štitili od pada dolara, ali su njihove cene u Q1 počele da budu pozitivno korelisane, što upućuje na promenu u motivu ulaganja investitora.

Zlato je imalo visok skok cene i približilo se nivou od 1250 dolara, što je istorijski maksimum, ali je nakon toga došlo do smanjenja ispod 1200 dolara. Zlato postaje ulaganje sa aurom „sigurne luke“, jer u periodu kada je valutni rizik visok i raste strah od inflacije zbog „napumpanih“ bilansa stanja centralnih banaka razvijenih zemalja, dragoceni metali imaju funkciju instrumenta za hedžing.

OSVRTI

Osvrt 1. Komparativna analiza alternativnih predloga poreskih reformi

Milojko Arsić*, Nikola Altiparmakov**

U studiji „Poreska reforma u Srbiji: pogled unapred“, predložene su reforme kojima se značajno menja struktura poreskog sistema u pravcu smanjenja fiskalnog opterećenja rada i povećanja fiskalnog opterećenja potrošnje. Predloženo je smanjenje fiskalnog opterećenja zarada preko smanjenja stopa doprinos, a gubici javnih prihoda koji bi nastali usled toga nadoknadili bi se povećanjem opšte, a možda i snižene stope PDV. Istovremeno sa prethodnim reformama sprovela bi se i reforma poreza na dohodak – tako što bi se postojeći mešoviti model oporezivanja zamenio proporcionalnim porezom na dohodak ili nekom jednostavnijom formom dualnog ili sintetičkog poreza na dohodak. Procenjeno je da reforma poreza na dohodak treba da bude prihodno neutralna ili da donese dodatne prihode od oko 0,5% BDP-a, u zavisnosti od efekata ostalih poreskih reformi i reformi javne potrošnje. Studija sadrži i predlog reforme poreza na imovinu kao i predlog unapređenja oporezivanja dobiti preduzeća.

Ubrzo nakon objavljuvanja navedenog koncepta reformi iznet je niz alternativnih predloga, od kojih naročitu težinu ima predlog potpredsednika Vlade Mlađana Dinkića zato što takođe sadrži relativno značajno smanjenje fiskalnog opterećenja rada – ali ne putem smanjenja doprinosu već putem smanjenja poreza na zarade.

Smanjenje javnih prihoda nadoknadilo bi se prebacivanjem skoro svih proizvoda sa snižene na opštu stopu PDV – izuzeto bi bilo samo nekoliko egzistencijalnih proizvoda koji bi se oporezovali po nultoj stopi. Predlog potpredsednika Dinkića ima određene sličnosti, ali i razlike u odnosu na predlog sadržan u pomenutoj Studiji.

Predložene poreske reforme mogu se ocenjivati sa stanovišta njihovog uticaja na makroekonomsku stabilnost, privredni rast i zapošljavanje. Navedeni kriterijumi nisu međosobno nezavisni jer je, na primer, makroekonomska stabilnost važna determinanta dugoročno održivog rasta privrede, te stoga svi predlozi koji ugrožavaju makroekonomsku stabilnost ugrožavaju i privredni rast.

Realizacija reformi sadržanih u Studiji uticala bi i na druge makroekonomske agregate kao što su izvoz i uvoz, ali to nije predmet ovog Osvrta.

Uticaj alternativnih poreskih reformi na makroekonomsku stabilnost

Poreske reforme, pod ostalim nepromenjenim uslovima, direktno utiču na fiskalni deficit, a preko fiskalnog deficita utiču na makroekonomsku stabilnost. Reforme koje povećavaju fiskalni deficit ugrožavaju makroekonomsku stabilnost, dok reforme koje smanjuju fiskalni deficit učvršćuju makroekonomsku stabilnost. Reforme koje ne menjaju učešće javnih prihoda u BDP-u prihodno su neutralne, i one ne utiču na fiskalni deficit i makroekonomsku stabilnost. Stoga se različiti predlozi reformi mogu ocenjivati sa stanovišta njihovog uticaja na fiskalni deficit.

U studiji „Poreska politika u Srbiji: pogled unapred“ postavljen je uslov da reforma poreskog sistema u Srbiji treba da bude prihodno neutralna ili da generiše dodatne prihode u iznosu od 0,5 do 1% BDP-a (u zavisnosti od rezultata reformi javnih rashoda). Stoga bi primena poreskih reformi koje se predlažu u Studiji, pod ostalim nepromenjenim uslovima, pozitivno uticala na makroekonomsku stabilnost. U Tabeli 1 date su dve kombinacije reformi kojima se ostvaruje relativno značajno fiskalno rasterećenje rada, a koje su približno prihodno neutralne.

Tabela 1. Prihodni efekti reformi predloženih u studiji „Poreska politika u Srbiji: pogled unapred“

	Predložena mera	Prihodni efekat, % BDP-a	Predložena mera	Prihodni efekat, % BDP-a
Smanjenje doprinosu	Smanjenje doprinosu za 1/5	-1,85	Smanjenje doprinosu za 1/5	-1,85
Povećanje PDV	Povećanje PDV stope sa 18 na 20% i snižene stope sa 8 na 10%	1,35	Povećanje opšte stope PDV sa 18 na 20% i prebacivanje neegzistencijalnih proizvoda 1) sa 8% na 20%	0,9 0,5
Reforma poreza na dohodak građana	Neoporezivi iznos 10.000 dinara, poreska stopa 15%	0,55	Neoporezivi iznos 10.000 dinara, poreska stopa 15%	0,55
Neto prihodni efekat, % BDP-a		0,05		0,1

1) Navedeni efekti ostvarili bi se prebacivanjem sledećih neegzistencijalnih proizvoda sa niže (8%) na opštu stopu PDV (20%): kompjuteri, hoteli, novine, ulaznice za kulturu, prirodnog gasa i veštačko duživo.

Prema predlogu potpredsednika Dinkića, fiskalno rasterećenje rada ostvarilo bi se povećanjem neoporezivog dela zarade na 16,5 hiljada dinara, kao i smanjenjem stope poreza na zarade sa 12% na 10%. Primenom ove mere izgubili bi se fiskalni prihodi u iznosu od 1,3% BDP-a. Kao kompenzacija za izgubljene prihode predloženo je prebacivanje svih proizvoda, osim egzistencijalnih, koji se sada oporezuju po stopi od 8% na višu stopu od 18%, dok bi se za osnovne egzistencijalne proizvode (hleb, mleko i srođni proizvodi), i novine – uvela nulta poreska stopa. Predložena reforma PDV donela bi značajne dodatne prihode u iznosu od oko 1,4% BDP-a.

* Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu i FREN.

** USAID Projekat prodške ekonomskom razvoju Srbije.

Prema tome, poreska reforma koju je predložio potpredsednik Dinkić takođe bi bila prihodno neutralna i stoga održiva sa fiskalnog i makroekonomskog stanovišta. Ocenjuje se, međutim, da postoji određeni rizik da se pri eventualnoj implementaciji predloga potpredsednika Dinkića o prebacivanju skoro svih proizvoda sa niže na opštu stopu PDV – proširi lista proizvoda koji će biti oporezovani po nultoj stopi ili – da se ipak neki proizvodi i dalje oporezuju po nižoj stopi od 8%. Pretходna procena se zasniva na očekivanju da će javnost biti izrazito protiv značajnog povećanja poreza i time i cena za proizvode kao što su: lekovi sa pozitivne liste, udžbenici, meso, voće i povrće, komunalne usluge i dr. Ukoliko bi izostalo prebacivanje navedenih proizvoda na opštu poresku stopu, prihodni efekti od PDV reforme bili bi manji, pa bi ukupna reforma koju je predložio potpredsednik Dinkić imala negativne efekte na makroekonomsku stabilnost.

U uvodnom delu ovog Osvrta navedeno je da mnogi predlozi poreskih reformi sadrže ideju da se neki od postojećih poreza, najčešće porezi i doprinosi na zarade smanje, a da se drugi porezi ne povećaju. U vezi s tim postavlja se pitanje – *da li su u Srbiji fiskalno i makroekonomski održive poreske reforme, koje bi dovele do značajnog smanjenja poreskih prihoda u odnosu na BDP (npr. za 1 procenatni poen BDP-a), a koje bi se kompenzovalo smanjenjem javnih rashoda za isti procenat?* Ovu alternativu je neophodno detaljnije razmotriti jer ona ima značajnu podršku dela stručne javnosti i privrednika. Održivost poreske reforme koja bi dovila do smanjenja poreskih prihoda u odnosu na BDP može se oceniti njenim poređenjem sa prihodno neutralnom reformom.

Sprovođenje prihodno neutralne poreske reforme, zbog postojanja strukturnog fiskalnog deficit-a, zahteva smanjenje učešća *konsolidovane* javne potrošnje u BDP-u, u narednih četiri do pet godina, za najmanje 3 procenatna poena. Ukoliko se to ne bi dogodilo – javni dug Srbije bi nastavio da se ubzano kreće ka neodrživom nivou. Da bi se učešće javne potrošnje u BDP-u smanjilo za najmanje 3 procenatna poena, a da se pri tome stvori prostor za povećanje javnih investicija i rashoda za kamate, neophodno je da se učešće *tekuće* javne potrošnje u BDP-u u nekoliko narednih godina smanji za 5–6 procenatnih poena. Navedeno smanjenje učešća tekuće javne potrošnje u BDP-u zahteva da izdaci za plate i penzije rastu duplo sporije od realnog rasta BDP-a u narednih četiri do pet godina. Osim toga, neophodno je da se učešće svih ostalih pozicija u okviru tekuće potrošnje (rashodi za kupovinu roba i usluga, subvencije, budžetske pozajmice i dr.) značajno smanji u odnosu na BDP.

Ukoliko bi poreske reforme dovele do smanjenja javnih prihoda – održiva fiskalna politika bi zahtevala da se

rashodi dodatno smanje za iznos izgubljenih prihoda u odnosu na prihodno neutralnu reformu. Tako, recimo, ako bi se izgubili javni prihodi u iznosu od jednog procenatnog poena BDP-a, bilo bi neophodno da se učešće konsolidovane javne potrošnje u BDP-u smanji za preko 4 procenatna poena BDP-a, dok bi se tekuća potrošnja smanjila za 6–7% BDP-a. Da bi se to dogodilo neophodno je još oštije smanjenje svih komponenti tekuće potrošnje, nego u slučaju prihodno neutralne reforme.

Dodatno, smanjenje javne potrošnje, iako na prvi pogled poželjno, moglo bi da smanji obim i kvalitet usluga javnog sektora. Smanjenje obima i kvaliteta usluga javnog sektora moglo bi da ugrozi socijalnu stabilnost, a i privredni rast. Ukoliko se navedeno smanjenje javne potrošnje ne bi realizovalo (što je verovatno) rezultat bi bio visok fiskalni deficit i ubrzani rast javnog duga. Visoka zaduženost države negativno bi uticala na kreditni rejting zemlje, nivo stranih investicija i dr., što bi negativno uticalo na privredni rast.

Rezimirajući prethodno sledi da su u Srbiji u nekoliko narednih godina makroekonomski održive jedino poreske reforme kojima se učešće javnih prihoda u BDP-u ne menja, ili koje dovode do umerenog povećanja državnih prihoda. Poreske reforme koje bi dovele do značajnijeg gubitka poreskih prihoda u odnosu na BDP, imale bi za posledicu smanjenje dostupnosti i kvaliteta javnih usluga ili, što je verovatnije, do povećanja javnog duga ka neodrživom nivou.

Uticaj alternativnih poreskih reformi na privredni rast i zapošljavanje

Poreske reforme utiču na zapošljavanje i privredni rast ukoliko menjaju relativne cene faktora proizvodnje (npr. radne snage) i ukoliko utiču na makroekonomsku stabilnost. Oba predloga za reformu poreskog sistema (studija „Poreska politika u Srbiji: pogled unapred“ i predlog potpredsednika Dinkića) sadrže značajno smanjenje fiskalnog opterećenja rada. Ali da bi fiskalno rasterećenje rada pozitivno uticalo na privredni rast – neophodno je da se značajan deo fiskalnog rasterećenja zadrži u preduzećima, tj. da se većim delom ne upotrebi za povećanje neto zarada. Kako će se fiskalno rasterećenje rada raspodeliti između zaposlenih i poslodavaca zavisi od stanja na tržištu rada, snage sindikata, ali i ponašanja države koja se pojavljuje u svojstvu regulatora, ali i najvećeg poslodavca. Imajući u vidu visoku stopu nezaposlenosti u Srbiji i relativno slabe sindikate u privatnom sektoru privrede – očekuje se da bi značajan deo fiskalnog rasterećenja ostao na raspolaganju preduzećima.

Raspodela fiskalnog rasterećenja zavisiće u velikoj meri i od ponašanja države koja u svojstvu regulatora odre-

đuje minimalnu zaradu, ali i kao poslodavac određuje plate za oko 600 hiljada zaposlenih. Odgovorna politika Vlade podrazumevala bi da plate u javnom sektoru, koje se finansiraju fiskalnim prihodima (oko 450 hiljada zaposlenih), u narednim godinama rastu znatno sporije od BDP-a, kako bi se njihovo učešće u BDP-u smanjilo na oko 8%. Država bi takođe trebalo da obezbedi da plate u javnim preduzećima (oko 150 hiljada zaposlenih), koje su sada veće od plata u privatnom sektoru privrede, u budućnosti rastu u skladu s produktivnošću, ali i sa kretanjem plata u privatnom sektoru, što podrazumeva da ne zavise od promena poreske politike.

Rezimirajući prethodno sledi da bi odgovorna politika države obezbedila – da se relativno značajan deo fiskalnog rasterećenja zadrži u preduzećima i da se upotrebi za nove investicije i zapošljavanje. Postavlja se, međutim, pitanje: da li bi efekti fiskalnog rasterećenja bili makroekonomski relevantni, odnosno da li bi značajno uticali na rast privrede i povećanje zaposlenosti? Ukoliko bi fiskalno rasterećenje rada iznosilo oko 2% BDP-a i ako bi se podelilo između radnika i preduzeća u srazmeri 50% prema 50%, tada bi preduzećima na raspolaganju ostalo oko 1% BDP-a (oko 300 miliona evra) za investicije. Povećanje PDV bi se, pre ili kasnije, prebacilo na potrošače tako da bi krajnji rezultat predloženih reformi bilo smanjenje domaće potrošnje i povećanje domaće štednje. Povećanje domaće štednje, koja je u Srbiji već decenijama znatno niža od investicija, predstavlja nužan uslov za dugoročno održiv rast privrede. Primenom predloga potpredsednika Dinkića – takođe bi se značajno smanjili troškovi rada, ali bi to smanjenje bilo za gotovo 30% manje od onog koje bi se postiglo smanjenjem doprinosa za jednu petinu.

Prethodno je pokazano da predložene reforme ne bi uticale na rast fiskalnog deficit-a, i da ne bi ugrozile makroekonomsku stabilnost Srbije. Brojna ekonometrijska istraživanja potvrdila su da makroekonomska stabilnost predstavlja jednu od važnih determinanti privrednog rasta. Niska i predvidiva inflacija, izostanak naglih i velikih promena kursa i dr., povoljno utiču na rast privrede. Suprotno, visoka i varijabilna inflacija i nagle promene kursa povećavaju troškove i rizike poslovanja, što negativno utiče na rast privrede.

Očekuje se da smanjenje cena rada utiče na povećanje tražnje za radnom snagom. Povećanje tražnje za radnom snagom delimično bi se finansiralo iz povećanja domaće štednje do koga bi došlo usled poreske reforme, dok bi se drugim delom finansiralo iz drugih izvora. Ako prepostavimo da se doprinosi smanje za 20%, a da se polovina tog smanjenja prelje na smanjenje troškova rada, tada bi se troškovi rada za prosečnu platu smanjili za oko 3%. Budući da vrednost koeficijenta elastičnosti

tražnje za radnom snagom tipično¹ iznosi oko 0,5 – sledi da bi smanjenje troškova radne snage za 3% imalo za posledicu povećanje tražnje za radnom snagom za 1,5%, to jest za oko 30.000 radnika. Po predlogu potpredsednika Dinkića povećanje tražnje za radnom snagom bilo bi manje za oko jednu trećinu zbog manjeg fiskalnog rasterećenja zarada.

Sadašnje fiskalno opterećenje zarada u Srbiji je relativno ravnomerno za sve nivoe zarada. Realizacija predloženih reformi podrazumeva povećanje progresivnosti u oporezivanju zarada. Stepen povećanja progresivnosti je veći ukoliko su neoporezivi deo zarada i poreska stopa veći. Tako bi se najviši stepen progresivnosti, među analiziranim scenarijima, ostvario pri scenariju poreza na zarade od 20% i neoporezivog cenzusa od 16.500 dinara. Preostala dva scenarija, predlog da porez na zarade iznosi 15% i neoporezivi cenzus 10.000 dinara, odnosno predlog potpredsednika Dinkića da se porez na zarade smanji na 10% i neoporezivi cenzus poveća na 16.500 dinara – rezultovali bi manjim stepenom progresivnosti.

Tabela 2. Fiskalno opterećenje zarada – na 100 dinara neto zarade

Visina zarade	Trenutno stanje stopa poreza na zarade 12% neoporezivi cenzus 6.500	Predlozi reformi iz studije „Poreska politika u Srbiji: pogled unapred“		Predlog potpredsednika Dinkića Porez na zarade 10% neoporezivi cenzus 16.500 dinara
		Smanjenje doprinosa za 20%, porez na zarade na 20% neoporezivi cenzus 16.500 dinara	Smanjenje doprinosa za 20%, porez na zarade 15%, neoporezivi cenzus 10.000 dinara	
50% prosečne zarade (minimalac)	61	44,9	49,1	49,8
75% prosečne zarade	63,3	53,5	53,1	54,1
100% prosečne zarade	64,5	58,2	55,2	56,4
150% prosečne zarade	65,7	63,1	57,3	58,7
250% prosečne zarade	66,7	67,3	59	60,6
350% prosečne zarade	67,1	69,2	59,8	61,4
500% prosečne zarade	67,4	70,6	60,4	62

Povećanje progresivnosti u oporezivanju zarada implicira da će se troškovi rada najviše smanjiti za grupu slabije plaćenih radnika, dok će smanjenje troškova rada za bolje plaćene radnike biti manje. Štaviše, u slučaju primene predloga koji implicira najveći i rast progresivnosti (poreska stopa 20%, neoporezivi cenzus od 16.500 dinara) – fiskalno opterećenje visokih zarada bi se delimično povećalo u odnosu na trenutno stanje. Promene u strukturi fiskalnog opterećenja rada kojima bi se najviše smanjili troškovi rada slabije plaćenih radnika, u skladu su sa strukturom nezaposlenosti u Srbiji – jer je najveća stopa nezaposlenosti u segmentu slabije plaćenih radnika.

¹ Videti npr.:Hong-Ghi Min (2007), „Estimation Of Labor Demand Elasticity For The RMSM-LP: Revised Minimum Standard Model For Labor And Poverty Model“, *International Business & Economics Research Journal*, Vol. 6 – Number 7.

Zaključak

Zbog visokog strukturnog deficitta sa kojim se Srbija suočava, ocenjuje se da svi predlozi održivih poreskih reformi treba da budu prihodno neutralni ili da donose određene dodatne prihode. Eventualni dodatni gubitak poreskih prihoda gotovo izvesno bi ugrozio fiskalnu održivost i makroekonomsku stabilnost zemlje. Poreske reforme izložene u studiji „Poreska politika u Srbiji: pogled unapred“ dizajnirane su tako da donesu isti ili nešto veći nivo fiskalnih prihoda u odnosu na BDP, stoga one doprinose učvršćenju makroekonomske stabilnosti. Poreske reforme koje je predložio potpredsednik Dinkić, ukoliko bi bile sprovedene striktno u skladu sa predlogom, takođe bi bile prihodno neutralne. Među-

tim, ocenjuje se da u ovom slučaju postoji realna opasnost da se zbog političkog otpora javnosti odustane od prebacivanja skoro svih proizvoda na opštu stopu PDV. I predlozi autora Studije i predlog potpredsednika Dinkića doveli bi do smanjenja prosečnog fiskalnog opterećenja rada, kao i do povećanja stepena progresivnosti u oporezivanju zarada. Očekivani rezultat je povećanje domaće štednje i investicija i rast zaposlenosti. Da bi reforme dale pozitivne rezultate neophodno je da se fiskalno rasteraćenje rada ne iskoristi za povećanje plata u javnim preduzećima, obrazovanju, zdravstvu i državnoj upravi ili za povećanje minimalne zarade. Povećanje plata u državnom sektoru i rast minimalne zarade treba da odražavaju ekonomske fundamente, a ne da budu rezultat poreske reforme.

Osvrt 2. Politička ekonomija smanjenja broja zaposlenih u lokalnim samoupravama

Sonja Avlijaš*

Srbiju je globalna ekonomska kriza pogodila upravo u periodu kada je nastojala da poveća nivo fiskalne decentralizacije, koja se smatra jednom od suštinskih reformi na putu Srbije ka EU. Podsetimo da se Srbija od početka krize suočava sa ozbiljnim fiskalnim pristiscima na svim nivoima vlasti a smanjenje rashoda javnog sektora identifikovano je kao jedan od najvažnijih mehanizama prilagođavanja krizi. Budući da su vlasti Srbije krenule u smanjenje javne potrošnje smanjenjem broja zaposlenih u lokalnoj upravi i transfera lokalnim samoupravama (između ostalog), ove mere su donekle usporile proces fiskalne decentralizacije, kojim se na lokalne vlasti prenose dodatne nadležnosti. Imajući to u vidu, u ovom Osvrtu nastojimo da osvetlimo neke kompromise između ekonomske i političke ciljeva reformskih procesa u Srbiji.

Revidirani stand baj aranžman sa MMF-om poziva na dodatne, strože mere za smanjenje javne potrošnje, koje bi uključivale nominalno zamrzavanje plata državnih službenika (uključujući i zaposlenih u javnim preduzećima) tokom cele 2010., nastavak nominalnog zamrzavanja penzija tokom cele 2010., zamrzavanje zapošljavanja u javnom sektoru (uz veoma ograničene izuzetke), smanjenje broja zaposlenih u javnoj upravi, smanjenje transfera lokalnim vlastima i velika smanjenja diskrecionih rashoda svih korisnika budžeta.

* Kvartalni monitor, FREN.

Osvrt je zasnovan na radu pod nazivom: „Political Economy of Local Level Public Sector Employment: A Case Study of Serbia“ („Politička ekonomija zaposlenosti u javnom sektoru na lokalnom nivou: studija slučaja Srbije“), koji je autorka zajedno sa Milicom Uvalić (Univerzitet u Perudi) predstavila na regionalnoj istraživačkoj konferenciji London School of Economics u Zagrebu u maju 2010. godine.

Racionalizacija broja zaposlenih u javnoj upravi sprovedena je usvajanjem zakona kojim se ograničava broj zaposlenih u republičkim i lokalnim organima u decembru 2009. Prema Zakonu o određivanju maksimalnog broja zaposlenih u lokalnoj administraciji, ukupan maksimalan broj zaposlenih na neodređeno vreme u lokalnoj administraciji ne može biti veći od četiri zaposlena na 1000 stanovnika¹, što znači da se očekuje da ukupan broj zaposlenih u lokalnim upravama finansiranim iz lokalnih budžeta bude smanjen na 32.000². S druge strane, smanjenje transfera je prema postojećem zakonodavnom okviru jednostavno nezakonito.

U pogledu fiskalne decentralizacije, Srbija može da se pohvali značajnim premda nedovršenim zakonskim okvirom, kojim se prepoznaje značaj decentralizacije i promovišu njena načela. Potrebno je, međutim, više političke volje kako bi se obezbedilo potpuno sprovođenje postojećeg zakonskog okvira i podsticale dalje reforme, prvenstveno u pogledu davanja veće autonomije lokalnim samoupravama u upravljanju javnim prihodima.

Tokom prethodnih nekoliko godina usvojen je veći broj zakona kojima su povećane nadležnosti lokalnih samouprava, naročito u poređenju sa njihovim nadležnostima devedesetih godina prošlog veka. Zakon o finansiranju lokalne samouprave (u daljem tekstu: Zakon o finansiranju LSU), koji je usvojen 2006, jedan je od najvažnijih zakonskih akata i njime se regulišu izvori finansiranja lokalnih vlasti. Ovim Zakonom se utvrđuju vrste prihoda koje predstavljaju izvorne prihode lokalnih samouprava (od kojih je najvažniji porez na imovinu), kao i iznosi i kriterijumi na osnovu kojih se utvrđuje visina transfera iz centralnog budžeta.

Po usvajanju Zakona o finansiranju LSU, sve opštine

¹ Prema poslednjem popisu, Srbija ima ukupno 7.498.011 stanovnika.

² U Zakonu je stoga predviđeno da se broj zaposlenih smanji za 10% do 30% u 110 opština sa viškom zaposlenih.

su dobile rok od dve godine da preuzmu ubiranje sopstvenih prihoda (poreza na imovinu, naknade za komunalne usluge, itd.) od republičkih vlasti, što je obuhvatalo i obrazovanje lokalnih jedinica poreske uprave. Sve opštine u Srbiji su 1. januara 2009. preuzele ovu funkciju, od koje se očekivalo da poboljša osnov za prikupljanje lokalnih poreza kao i da poveća prihode od lokalnih poreza. Pre usvajanja ovog Zakona, porez na imovinu je lokalnim samoupravama prosleđivala republička Poreska uprava, koja ga je prikupljala u ime LSU.

Fiskalni pritisci značajno utiču na prihode LSU od početka ekonomske krize. U okviru stend baj aranžmana sa MMF-om, transferi LSU su smanjeni za 15 milijardi dinara (oko 150 miliona evra) 2009, a sa tom praksom je nastavljeno i 2010. Kao što smo već napomenuli, republičke vlasti su na taj način kršile Zakon o finansiranju LSU iz 2006, dok su kriterijumi za smanjenje transfera lokalnim samoupravama ostali nejasni. Premda je jasno da je Ministarstvo finansija moralo da prekrši Zakon kako bi održalo makroekonomsku i fiskalnu stabilnost zemlje, lokalnim samoupravama je postupak po kojem primaju transfere od centralnih vlasti i dalje ostao nepoznat. Takvi netransparentni postupci Ministarstva finansija prete da ugroze ionako krhki postupak usvajanja i sprovođenja zakonskog okvira koji treba da normira učešće opština u procesu fiskalne decentralizacije. Osim toga, Komisija za finansiranje LSU, (ustanovljena Zakonom o finansiranju LSU iz 2006) koja bi trebalo da štiti interes lokalnih samouprava, nema nikakvog praktičnog uticaja u vreme ekonomske krize i fiskalnih pritisaka, i tek treba da se izbori za svoju zakonsku ulogu.

Štaviše, dosledno se krši i član 3. Zakona o finansiranju LSU iz 2006. prema kojem je Republika dužna da pri svakom prenošenju ili poveravanju novih poslova jedinici lokalne samouprave obezbedi odgovarajuća sredstva. Primer takve povrede usledio je posle usvajanja Zakona o teritorijalnoj organizaciji RS 2007. kojim se broj gradova u Srbiji povećao sa četiri na 24, čime su povećane i nadležnosti onih lokalnih samouprava koje su dobile status gradova. Jedna od nadležnosti koju su ovi novoustanovljeni gradovi preuzeli odnosi se na formiranje komunalne policije, posle usvajanja Zakona o komunalnoj policiji u julu 2009. Stupanjem na snagu tog Zakona u januaru 2010, ova 24 grada morala su da obrazuju komunalnu policiju koja treba da rešava komunalne probleme kao što su nezakonito parkiranje, odlaganje smeća, itd. Iako su ti gradovi preuzeli ovu obavezu, republičke vlasti im nisu obezbedile dodatna sredstva, te su te samouprave morale da finansiraju komunalnu policiju iz sopstvenih prihoda.

Neki od preliminarnih nalaza istraživanja, koje FREN upravo sprovodi za potrebe projekta MEGA USAID-a u okviru kojeg se ocenjuju opšti obrasci zapošljavanja u lokalnom javnom sektoru širom Srbije, dodatno potvrđuju da je ovaj izbor mera fiskalne štednje otežao proces fiskalne decentralizacije. Do sada su prikupljeni podaci o trenutnoj situaciji u većini opština, kao i informacije o rezultatima (ili planiranim rezultatima) regulative o smanjenju broja zaposlenih. Uzorak je obuhvatao sedam opština³ širom Republike Srbije, koje se između sebe razlikuju po socio-ekonomskim karakteristikama i veličini, kao i po stepenu zavisnosti od transfera sa republičkog nivoa.

Premda su neke od analiziranih opština već dovršile postupak smanjenja uprave, druge ga i dalje odlažu, jer ne mogu da utvrde transparentne kriterijume na osnovu kojih bi svoje zaposlene proglašile viškom. Takođe se bore i da pronađu sredstva za otpremnine, na koje ih obavezuje Zakon o radu iz 2005. a koje ne obezbeđuju republičke vlasti. Ovo je dovelo lokalne samouprave, koje su u uzorku istraživanja, u absurdni položaj: moraju da se pridržavaju strogog zakonodavstva o radu a da istovremeno proglašavaju zaposlene viškom na osnovu nejasnih kriterijuma koji su u suprotnosti sa zakonom.

Nalazi istraživanja takođe pokazuju da je otpuštanje viška zaposlenih u nekim slučajevima lokalne samouprave više koštalo u kratkom roku nego da su ih zadrzale, što predstavlja posebno opterećenje u vremenima ozbiljnih fiskalnih pritisaka. Na primer, da bi postupile u skladu sa novim zakonodavstvom o broju zaposlenih, neke opštine su odabrale da otpuste čistačice. Međutim, budući da održavanje higijene predstavlja fiksni trošak, opštine su morale da zaposle privatnu agenciju za usluge održavanja higijene umesto njih, koja je bila obavezna da preuzme čistačice otpuštene kao višak radne snage iz uprave. Premda se sada usluge održavanja higijene finansiraju iz različitih stavki budžeta, te usluge ne koštaju opštine manje od ukupne mase zarada čistačica, tako da ovaj potez nije doveo ni do kakvih ušteda u javnim rashodima. Istovremeno su morale da isplate otpremninu svim čistačicama koje su proglašene viškom zaposlenih, a otpremnina je u većini slučajeva bila jednak na njihovim godišnjim platama i ozbiljno opteretila opštinske budžete.

U većini opština, javnu upravu su prvo napustili stariji zaposleni koji su mogli da iskoriste pravo na prevremenu penziju uz dobijanje otpremnine. Time su ti rashodi jednostavno prebačeni na republički nivo u obliku penzija. Neki radnici su se po odlasku iz javne uprave privigli Nacionalnoj službi za zapošljavanje, što je imalo isti

³ Kragujevac, Kovačica, Leskovac, Smederevska Palanka, Sombor, Zrenjanin i Užice.

efekat na rashode na republičkom nivou. Stoga je jasno da su postojeća smanjenja zaposlenih u javnoj upravi za državni budžet potpuno neodrživa, osim ako nisu pronađena pokušajima stvaranja zaposlenja u privatnom sektoru, jer samo dovode do prebacivanja korisnika državnog budžeta sa jedne „slavine“ na drugu.

Budući da Zakon o određivanju maksimalnog broja zaposlenih u lokalnoj administraciji ne reguliše zapošljavanje u javnim preduzećima, jedini instrument za smanjenje njihovih rashoda bio je zamrzavanje mase zarada u 2009. koji treba da ostane na snazi bar do septembra 2010. Istovremeno, subvencionisanje ovih preduzeća iz lokalnih budžeta je nastavljeno, pa čak i povećano zbog rasta tržišnih cena nafte i ostalih inputa, iako se te subvencije ne troše neposredno na zarade.

Značajni dokazi su prikupljeni tokom rada na terenu kojima se potvrđuje pretpostavka da najavljeni smanjenja broja zaposlenih u javnoj upravi neće dovesti do značajnog smanjenja troškova zarada, naročito u većim lokalnim samoupravama. Na primer, opštine koje su Zakonom o teritorijalnoj organizaciji iz 2007. dobile status gradova – obavezne su da obrazuju kabinet gradaonačelnika kao i gradsko veće i, pored toga, da finansiraju njihove zarade od 2008. Na to su usledile žalbe pojedinih lokalnih samouprava Ministarstvu finansija s argumentom da su u pitanju funkcioneri i da ne treba da budu uključeni u ukupan broj zaposlenih u javnoj upravi. Žalbe su usvojene, pa te zarade nisu obuhvaćene ukupnom masom zarada čiji je limit odredilo Ministarstvo. Dodajmo tome da je sada gradovima dozvoljeno da zapošljavaju dodatne radnike koji će biti pripadnici komunalne policije, dok god su u mogućnosti da ih finansiraju iz sopstvenih prihoda. Novooobrazovane lokalne poreske uprave takođe omogućavaju dodatno zapošljavanje radnika.

Glavni nalazi pomenutog istraživanja ukazuju da su lokalne samouprave našle načina da pokriju trenutne rashode na zaposlene, dok su smanjenja transfera i fiskalnih prihoda ozbiljno ugrozila njihovu sposobnost ulaganja u lokalni privredni razvoj. Posle godina tokom kojih su lokalne samouprave uspele da svoje nadležnosti prošire sa jednostavnog administriranja zarada i fiksnih operativnih troškova na ulaganje u razvoj lokalne zajednice, one su sada ponovo svedene na jednostavno administriranje fiksnih troškova i pažljivo upravljanje tekućim rashodima. Premda su im transferi smanjeni, privlačenje kapitala putem nekog oblika kofinansiranja ili izdavanja kreditnih garancija otežano je činjenicom da nemaju pravo vlasništva nad javnom imovinom koju koriste (očekuje se da će ovo pitanje biti regulisano usvajanjem novog Zakona o javnoj imovini). Do sada su jedino komercijalne banke bile spremne da zaobilaze

ova pravila i one opštinama pozajmljuju prilično skup kapital u poređenju sa ostalim izvorima sredstava koje bi lokalne samouprave mogле da koriste da su usvojeni odgovarajući zakoni.

Konačno, imajući u vidu da nezaposlenost predstavlja ogroman i dugoročan problem ekonomije Srbije, predviđeno zamrzavanje i smanjenje zaposlenosti u javnom sektoru će samo dodatno produbiti strukturne probleme domaće privrede. Politika zapošljavanja treba da zadošće značajnije mesto i bude u potpunosti integrisana u opštu strategiju privrednog razvoja. Posebnu pažnju treba obratiti na politiku, programe i mere za unapređenje rada za platu u privatnom sektoru. Aktivne mere tržišta rada, kao što su obuke, savetovanje nezaposlenih, podrška samozapošljavanju ili organizovanje javnih rada, potpuno su marginalizovane. One čine tek hiljaditu deo BDP-a, a u budžetu nije čak ni predviđen nominalni rast tih sredstava u 2009. u odnosu na 2008. (Arandarenko, 2009). S ovim merama su povezane i reforme celokupnog sistema poreza i doprinosa. Neophodno je sprovesti dodatne radikalne reforme kako bi se smanjili troškovi rada preduzeća i ona postala konkurentnija, podsticale strane investicije i olakšala formalizacija neformalne ekonomije.

Konačno, pošto višak zaposlenih na lokalnom nivou uglavnom preovlađuje među indirektnim korisnicima budžeta, kao što su lokalne ustanove i javna komunalna preduzeća, a u manjoj meri u lokalnim javnim upravama, smanjenje broja zaposlenih očigledno treba primeniti na ceo javni sektor, a ne ograničiti ga samo na upravu. Usredsređivanje napora isključivo na smanjenje zaposlenih u javnoj upravi moglo bi da dovede do pogrešnog podsticanja lokalnih samouprava da radnike javne uprave premeštaju u druge ustanove koje posredno zavise od državnih budžeta.

Da zaključimo, ispostavilo se da su neki napor usmereni na fiskalnu decentralizaciju poslednjih nekoliko godina bili nedovoljni. Premda je donet sveobuhvatan skup zakona kojima je povećana autonomija lokalnih samouprava u pogledu javnih finansijskih, njihova primena često nije davala očekivane rezultate. To se naročito odnosi na razdoblje od početka ekonomске krize tokom kojeg se i dalje krše odredbe Zakona o finansiranju lokalne samouprave iz 2006. koji regulišu transfere lokalnim samoupravama kako bi se ispunili zahtevi iz stend baj aranžmana sa MMF-om. Istovremeno predstoji usvajanje niza novih zakona, kao što su Zakon o javnoj imovini, Zakon o javnom dugu, Zakon o komunalnim aktivnostima, itd. koji su potrebni radi sprovođenja daljih reformi koje bi olakšale pristup lokalnih samouprava privatnom kapitalu. Ovi zakoni bi lokalnim samoupravama dali mogućnost da traže alternativne načine

finansiranja lokalnog privrednog razvoja i privlačenja investicija, preko javno-privatnih partnerstava, izdavanja opštinskih obveznica i drugih vrsta partnerstava sa privatnim sektorom.

Literatura:

Arandarenko, Mihail (2009), „Zaposlenost između tranzicije i ekonomske krize“ u: *Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza*, redaktori B.Cerovic i M.Kovacevic, NDE i EFB.

Arandarenko, Mihail (2010), „Rad nema ko da brani“, *Econom:east*, 14. februar.

Zakon o finansiranju lokalne samouprave 2006, *Službeni glasnik* 62/06, Vlada Republike Srbije.

Zakon o određivanju maksimalnog broja zaposlenih u lokalnoj administraciji 2009, *Službeni glasnik* 104/09, Vlada Republike Srbije.

Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije, *Službeni glasnik* 2007, 129/07, Vlada Republike Srbije.

Republika Srbija, Ministarstvo finansija (2009), *Memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu, sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu*, Beograd, juni.

Uvalić, Milica (2010), *Serbia's Transition – Towards a Better Future*, Palgrave Macmillan, u pripremi.

Osvrt 3. Prvi srpski mikrosimulacioni model poreza i socijalnih davanja – SRMOD

Jelena Žarković-Rakić*

Kada je svetska ekonomska kriza krajem 2008. godine zahvatila srpsku privrodu, ali i zemlje u regionu, kreatori ekonomske politike su započeli razmatranje nekoliko stabilizacionih i stimulativnih mera. U većini zemalja primenjena je slična strategija: mere koje su bile isplanirane davno pre početka krize, u vidu smanjenja poreza na dohodak građana i doprinosa za obavezano socijalno osiguranje, ublažavanja administrativnih procedura kao i najave velikih infrastrukturnih projekata, predstavljene su kao instrumenti upravo kreirani radi izlaska iz krize (Arandarenko and Golicin 2009, s. 74). Stiče se utisak, međutim, da su česte izmene predloga i odustajanje od prethodno usvojenih rešenja ponekad zbumnjivali javnost. Recimo, u Srbiji se prvobitno govorilo o povećanju poreza na dodatu vrednost kao putu za smanjivanje fiskalnog deficitu u 2009. godini, onda se jedno vreme razmišljalo o uvođenju solidarnog poreza na više dohotke, da bi se na kraju privredne vlasti odlučile da fiskalno prilagođavanje uglavnom zasnuju na uvođenju nekih manjih *ad hoc* poreza na potrošnju i na smanjenju javne potrošnje kroz zamrzavanje, odnosno privremeno smanjivanje natprosečnih plata u javnom sektoru. Iako se Vlada najverovatnije odlučila za drugo rešenje na osnovu određenih makroekonomskih kalkulacija, čini se da su neka od jednakovo važnih pitanja ostala bez odgovora. Na primer, nisu vršene procene da li bi raspoloživi dohodak domaćinstva bio više pogoden usled rasta poreza na dodatu vrednost ili usled uvođenja tzv. solidarnog poreza; koje kategorije stanovništva bi bile tačno pogodene i u kojoj

meri i da li bi dobici, mereni dodatnim poreskim prihodima, pretegli nad gubicima? S tim u vezi, dovodi se u pitanje trenutni kapacitet kreatora fiskalne politike da ocene, pored budžetskih efekata alternativnih rešenja u domenu poreske i politike socijalnih davanja, i efekte ovih izmena na *raspodelu, nejednakost, siromaštvo i socijalnu isključenost*.

U Evropskoj uniji razvijeni su sofisticirani modeli kojima se ocenjuje uticaj poreske politike i politike socijalnih davanja na blagostanje porodica, ne samo u proseku, nego i za svako pojedinačno domaćinstvo. Razvoj ovih modela započeo je u Velikoj Britaniji krajem šezdesetih godina profesor Sir Anthony Atkinson, zahvaljujući čijoj inicijativi je inicijalni TAXMOD prerastao u EUROMOD, koji je postao zajednički modelski okvir iz koga su do 2004. godine izvedeni specifični nacionalni moduli za sve „stare“ članice Evropske unije. Posle ističnog proširenja, EUROMOD je nastavio da se širi, i za većinu novih članica su već razvijeni njihovi posebni moduli. Jednostavnija verzija ovog modela univerzalno se koristi u svim zemljama OECD-a pod imenom *Tax-benefit model*. Osim toga, EUROMOD je iskorišćen i kao platforma za kreiranje odgovarajućih mikrosimulacionih modela za Južnoafričku Republiku i pet zemalja Latinske Amerike.

EUROMOD predstavlja mikrosimulacioni model poreske i politike socijalnih davanja za Evropsku uniju. On omogućuje istraživanje efekata pomenutih politika na dohodak, siromaštvo, nejednakost, socijalno uključivanje i podsticanje na rad. S obzirom na to da je kreiran nezavisno od pojedinačnih teorijskih pravaca razmišljanja, ovaj model omogućuje korisnicima da u istraživanju primene pristupe koje sami odaberu. Zbog upotrebe u većini zemalja Evropske unije, ovaj model

* Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu i FREN.

ujedno predstavlja i okvir za komparativna istraživanja, zasnovana na zajedničkoj bazi podataka (a može se reći i znanja) u vezi sa poreskim strukturama i sistemima socijalne pomoći koji se vode na nivoima pojedinačnih država članica Unije.

EUROMOD, kao i drugi mikrosimulacioni modeli, zasniva se na mikropodacima o domaćinstvima koja se smatraju reprezentativnim predstavnicima stanovništva koje je predmet interesovanja. Koristeći elemente dohotka iz mikrobaze podataka (kao što su zarade, dohoci od kapitala, poljoprivrede) i kombinujući ih sa simuliranim vrednostima poreza i socijalnih naknada, model vrši proračun raspoloživog dohotka za svako domaćinstvo (videti tabelu 1).¹ S tim u vezi, osnovni rezultat EUROMOD-a sastoji se u informaciji o *promenama u raspoloživom dohotku domaćinstva* nakon uvođenja reformi u domenu poreza, doprinosa ili, recimo, kriterijuma za kvalifikovanje za socijalnu pomoć. Kao analitički instrument, model dozvoljava izvođenje „laboratorijskih eksperimenata“, s obzirom na to da efekti reformi u domenu poreske i politike socijalnih davanja mogu analizirati i *pre njihove stvarne implementacije*.

Tabela 1. Osnovni koncepti dohotka u EUROMOD-u

Tržišni dohodak (dohodak od zaposlenja i samozaposlenja, dohodak od nepokretnosti, dohodak od kapitala, privatne penzije, privatni transferi)

- + **Socijalne naknade** (javne penzije, naknade iz domena finansijske podrške porodica sa decom, naknade za slučaj nezaposlenosti, naknade iz domena socijalne zaštite, naknade za stanovanje)
- Dalje grupisane u:
  - Javne penzije
  - Naknade koje ne zavise od imovinske situacije pojedinca/porodice
  - Naknade koje zavise od imovinske situacije pojedinca/porodice
- **Doprinosi za socijalno osiguranje** (na teret zaposlenog, na teret samozaposlenog)
- **Kategorije poreza na dohodak građana** (na centralnom, lokalnom nivou, i drugi direktni porezi)

= Raspoloživi dohodak

Izvor: Paulus (2009).

U drugoj polovini 2009. godine, tim istraživača u okviru Fonda za razvoj ekonomskе nauke (FREN) započeo je rad na prvom srpskom mikrosimulacionom modelu poreske i politike socijalnih davanja (SRMOD) baziranom na platformi EUROMOD-a.² Uz podršku istraživača sa Eseks Univerziteta³, početkom marta ove godine završen je rad na SRMOD-u što je učinilo Srbiju prвom evropskom zemljom van Unije koja je dobila mikrosimulacioni *tax & benefit* model baziran na platformi EUROMOD-a. Trenutno, mikrobaza podataka na kojoj SRMOD počiva jeste Anketa o životnom standardu

1 Sve kalkulacije se izvode uz pretpostavku odsustva poreske evazije i pretpostavku da socijalnu pomoć primaju sva domaćinstva/pojedinci koji su za nju kvalifikovani – što može da ima za posledicu precenjenost poreza i socijalnih naknada. V. šire: Sutherland (2001).

2 Rad na razvoju SRMOD-a omogućen je zahvaljujući finansijskoj podršci Fonda za otvoreno društvo. Ovim putem se zahvaljujemo Fondu, kao i predavačima i saradnicima Eseks Univerziteta i European Center for Social Welfare and Research iz Beća.

3 Mikrosimulaciona jedinica koja radi na održavanju i daljem razvoju EUROMOD-a smeštena je u okviru Institute for Social and Economic Research (ISER) Eseks Univerziteta. V. šire: <http://www.iser.essex.ac.uk/research/euromod>

(*Living Standards Measurement Survey, LSMS*) koju je 2007. spreveo Republički zavod za statistiku uz podršku Svetske banke. FREN-ov tim istraživača, uz konsultacije sa kolegama iz Eseksa, odlučio se za odabir ove baze podatka iz razloga što je ona sadržala detaljne informacije o različitim izvorima prihoda, ali i plaćenih poreza i dobijenih socijalnih naknada. To je omogućilo da se mikrovalidacija (poređenje simuliranih i stvarnih vrednosti socijalnih naknada na nivou domaćinstva) izvrši sa većom preciznošću i s tim u vezi pruži pouzdanija ocena podudaranja modela sa stvarnim sistemom poreske i politike socijalnih davanja. Inače, sistem pravila u vezi sa ovim politikama je takođe iz 2007. godine. S obzirom na to da su u toku pripreme na sprovođenju Ankete o prihodima i uslovima života (*EU-SILC: European Union Statistics on Income and Living Conditions*) i u Srbiji, planovi su da u budućnosti ova mikrobaza podataka zameni trenutnu bazu formiranu na osnovu Ankete o životnom standardu. Izmena baze bila bi praćena unošenjem novih pravila poreske i politike socijalnih davanja u Srbiji.

Izgradnjom SRMOD-a dobijen je moćan instrument za analizu efekata postojećih i/ili planiranih rešenja u domenu politika poreza i socijalnih davanja. Mogućnost da se testira više alternativnih scenarija u pogledu mera fiskalne i socijalne politike, izuzetno je važna za Srbiju. Nedavno najavljeni reformi poreske politike (Arsić i dr., 2010), primera radi, sadrži nekoliko predloga u vezi sa izmenama poreza na dohodak građana. Svaki od ovih predloga bi mogao biti testiran u okviru SRMOD-a kako bi se procenili efekti pojedinačnih rešenja na horizontalnu i vertikalnu pravičnost u oporezivanju, zatim stopu siromaštva, nejednakost u raspodeli dohotka, ali i uticaj predloženih mera na iznos prikupljenih poreskih prihoda.⁴ Na taj način bi kreatori fiskalne politike imali na raspolaganju veći broj kriterijuma za ocenu poželjnosti jednog u odnosu na drugi poreski režim.

Trenutno, FREN-ov tim istraživača, koji je angažovala Svetska banka, radi na testiranju efekata predloga novog zakona o socijalnoj zaštiti koji bi trebalo da bude usvojen u drugoj polovini godine. Novi zakon donosi izmene u pogledu uslova za kvalifikovanje za socijalnu pomoć a namera je da se posebno pomogne ruralnom delu populacije, kao i porodicama sa većim brojem članova. Promenjen je i način obračuna iznosa socijalne pomoći, po ugledu na skalu ekvivalencije OECD-a, čime se uvažavaju različite potrebe domaćinstva u zavisnosti od broja odraslih članova i dece. Da li će primena novog zakona doprineti padu stope siromaštva, posebno među ruralnom populacijom i mnogočlanim porodicama, da li će ublažiti nejednakost u raspodeli dohotka i za koliko

4 Jedan od predloga je već testiran u radu Žarković-Rakić i Randželović (2010).

će morati da se povećaju izdavanja iz budžeta za ovaj program – samo su neka od pitanja koja će biti testirana kroz SRMOD.

Osim ovih trenutno gorućih pitanja, posebne prednosti korišćenja EUROMOD-a (pa samim tim i SRMOD-a) nalaze se i u domenu istraživanja problema koja imaju jednaku težinu kao gorepomenuta. Recimo, EUROMOD ima poseban potencijal za ocenu i uporedno istraživanje (evropskih) poreskih politika i socijalnih davanja usmerenih ka zaštiti dece od *socijalne isključenosti i siromaštva*. Takođe, najnovija usavršavanja modela učinila su ga odličnim instrumentom za ocenu uticaja poreske politike i politike socijalnih davanja na *podsticaje vezane za ponudu rada pojedinaca*. Najzad, EUROMOD pruža mogućnost izračunavanja varijacija u ukupnom dohotku domaćinstava nastalih usled promene u statusu zaposlenosti jednog ili više članova domaćinstva.

Iako postoje i drugi mikrosimulacioni modeli koji bi donekle zadovoljili potrebe kreatora politika i akademiske zajednice u Srbiji, kao na primer *tax-benefit* model OECD-a, specifične karakteristike EUROMOD-a daju mu dodatnu vrednost u odnosu na postojeće slične modele. Njegova fleksibilnost omogućuje novim korisnicima da sami menjaju parametre fiskalnih i politika socijalnih davanja i kreiraju potpuno nove politike kada je to potrebno. Istovremeno, pruža mogućnost samostalnog izvođenja simulacija bez previše oslanjanja na pomoć sa strane i uz minimalnu pomoć stručnjaka iz domena informacionih tehnologija. Štaviše, da bi se osigurala njegova održivost i dugoročna upotreba, EUROMOD pruža korisnicima mogućnost da kontinuirano ažuriraju model i dodaju nove podatke o porezima i socijalnim davanjima.

Razvoj SRMOD-a omogućuje i ekspanziju naučnih radova i primarnih istraživanja u oblastima fiskalne

ekonomije, ekonomije javnog sektora, ekonomije rada, socijalne politike, nejednakosti i siromaštva. Kroz rad na primeni SRMOD-a namera je i da se kreira specifična ekomska akademsko-istraživačka zajednica, tesno povezana sa istraživačima iz Evropske unije. Dalji rad na prezentaciji mogućnosti i rezultata SRMOD-a trebalo bi da informiše političare, novinare i predstavnike civilnog društva, a preko njih i najširu javnost, o neophodnosti vođenja socijalno odgovorne poreske politike koja u svom fokusu ima borbu protiv siromaštva i zalaganje za socijalno uključivanje.

Literatura

1. Arandarenko, M. and Golicin, P., (2009), „Social and Labour Market Impact Analysis of Policy Responses of the Western Balkans Countries to the Global Economic Crisis“, u: Praščević, A., Cerović, B. and Jakšić, M. (ed.), tematski zbornik sa međunarodne konferencije *Economic Policy and Global Recession*, Volume 1, 71–81
2. Arsić, M., Altiparmakov, N., Randelović S., Bućić, A., Vasiljević, D. i Levitas, T. (2010), Poreska politika u Srbiji: pogled unapred, USAID i FREN.
3. Žarković-Rakić, J. and Randelović, S., (2010), *Introduction of Flat Tax in Serbia: What does Microsimulation tells us*, rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji EBES 2010, Istanbul. Turska.
4. Paulus, A., (2009), „The Effects of Taxes and Benefits on Income Distribution in the Enlarged EU“, u: Orsolya, L. and Sutherland, H. (eds.), *Tax and Benefit Policies in the Enlarged Europe: Assessing the Impact with Microsimulation Models*, Ashgate
5. Sutherland, H., (2001), *EUROMOD: An Integrated European Benefit-Tax Model, Final Report*. EUROMOD Working Paper EM9/01.

POD LUPOM

Mapiranje rasta Srbije*

Lazar Šestović**

Veliki gradovi postaju još veći, a oni su bili i biće ključni pokretači privrednog rasta u Srbiji. Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac, četiri najveća grada u Srbiji, doprineli su povećanju dodate vrednosti u privredi oko 60% u periodu od 2001. do 2008. godine. Na ova četiri najveća grada otpadalo je oko dve trećine privredne aktivnosti u 2008. Prostorni razmeštaj došlih stranih direktnih investicija, procesa privatizacije i lokacija izvozno orijentisanih sektora ukazuju na njihovu značajnu koncentraciju. Najveći gradovi su privukli spoljne direktnе investicije i privatizaciju premda je blizina ključnih tranzitnih puteva, kao što je Koridor 10, takođe važna prilikom izbora mesta u koje će se ulagati. Izvoz je koncentrisan u nekoliko mesta, u zavisnosti od vrste proizvodnje, a blizina velikih izvoznih tržišta doprinela je koncentraciji izvoza blizu granica EU (prevashodno Mađarske koja je tranzitna zemlja ka ostalim članicama EU) i Bosne i Hercegovine, drugog najvažnijeg izvoznog tržišta za Srbiju. Prostorno neravnomeran rast prouzrokovao je razlike u životnom standardu. Visine zarada nisu igrale važnu ulogu, kao što su migracije stanovništva igrale u smanjenju razlika u ekonomskom razvoju između regiona. Životni standard je najniži u južnoj Srbiji koja u ovom periodu beleži prosečne negativne stope ekonomskog rasta, kao i najveću nezaposlenost i siromaštvo. U poslednjem delu izveštaja razmatramo neke moguće opcije koje kreatori politike mogu da primene kao odgovor na prostorno neujednačen rast.

1. Kontekst: motivacija za ovaj rad

1.a. Ključni nalazi Izveštaja o razvoju u svetu za 2009.

Autori Izveštaja o razvoju u svetu (World Development Report, WDR) za 2009. godinu Svetske banke pod nazivom „Preoblikovanje ekonomske geografije“ tvrde da sve veći gradovi, migracije i trgovina predstavljaju osnovne katalizatore napretka u razvijenom svetu tokom poslednjih dva veka. Naime, analiza rasta najrazvijenijih zemalja Severne Amerike, Zapadne Evrope i Jugoistočne Azije pokazuje da sve veći gradovi, sve pokretljiviji ljudi i sve specijalizovaniji proizvodi predstavljaju sastavni deo razvoja. Najbrže su se razvijale zemlje koje su podržavale promene u sledećim trima dimenzijama ekonomske geografije: (1) veće gustine, koju vidimo u rastu gradova i koncentraciji privredne aktivnosti; (2) manjim razdaljinama, kako se radnici i preduzeća sele bliže gustini, što dovodi do koncentracije faktora proizvodnje, i (3) manjim podelama kako zemlje smanjuju ekonomske barijere za trgovinu i saobraćaj i ulaze na svetska tržišta čime iskorišćavaju njihovu veličinu i specijalizaciju. Te promene su takođe vidljive i u tržišnim privredama u Istočnoj i Južnoj Aziji i Istočnoj Evropi koje trenutno beleže najbrži rast. U Izveštaju se zaključuje da će takve transformacije biti od suštinskog značaja za ekonomski uspeh drugih zemalja u razvoju i da državna politika treba da ih ohrabruje.

Stoga je osnovna poruka autora WDR da privredni rast možda mora da bude geografski neravnomeran. Pokušaj obezbeđivanja ravnomerne privredne aktivnosti u celoj zemlji jednak je njenom obeshrabrivanju. Razvoj, međutim, i dalje može da nudi šansu svima, jer čak i ljudi koji otpočinju život daleko od ekonomskih prilika – mogu da imaju koristi od sve veće koncentracije bogatstva u nekim drugim mestima ili regionima u njihovoj zemlji. U stvari, to bi trebalo da bude jedan od prioriteta vlada – kako da obezbede da svi građani imaju koristi od ekonomskog rasta.

Ekonomska integracija više i manje razvijenih regiona predstavlja najbolji način da se obezbede koristi i od neravnomernog rasta i od inkluzivnog razvoja. To bi trebalo da predstavlja ključni izazov za kreatore politike: kako da

* Ovaj rad pripremio je Lazar Šestović uz značajan doprinos g. Somika Lala, višeg ekonomiste u Odeljenju za finansijska, ekonomska i urbana pitanja (FEU) Svetske banke, i podršku g. Vladana Božanića (konsultanta) u prikupljanju, analizi i predstavljanju podataka.

** Ekonomista Svetske banke.

integrišu sve regione u zemlji. Jedna od mogućnosti je da podstiču migracije u okviru zemlje kako bi se smanjila razdaljina između ljudi u manje razvijenim regionima i mesta koja nude privredne mogućnosti. U Izveštaju se takođe zaključuje da prostorno ciljane intervencije imaju ograničenog uspeha u širenju učešća u rastu. Države imaju mnogo moćnije instrumente za integraciju od podsticajnih politika usmerenih na određena mesta. Tako na primer, države mogu da grade institucije koje objedinjuju sva mesta i infrastrukturu koja neka mesta povezuje sa drugima. Autori Izveštaja WDR zapravo pozivaju kreatore politike da u svoja razmatranja uključe sve instrumente integracije – institucije koje objedinjuju, infrastrukturu koja povezuje i intervencije koje su ciljane i razmisle o tome na koji instrument će se najviše osloniti. Oni takođe pokazuju kako treba koristiti tri dimenzije, gustinu, razdaljinu i podelu za prilagođavanje upotrebe ovih instrumenata radi rešavanja izazova integracije.

Ostale zemlje u tranziciji slede ovaj obrazac geografski koncentrisanog privrednog razvoja. Nedavni rad o novim državama članicama EU (u okviru izveštaja Svetske banke „EU-10, Redovni ekonomski izveštaj“, februar 2009) pokazuje da postoji značajna koncentracija privredne aktivnosti oko glavnih gradova ovih zemalja ili još jednog ili dva grada (što je slučaj u većim zemljama, kao, na primer, u Poljskoj). U ovom Izveštaju data je ekomska topografija Centralne i Istočne Evrope koja ukazuje na to da ova oblast nije „ravna“. Naprotiv, ona pokazuje da u praktično svakoj od tih zemalja postoji jedan ili dva „vrha“ i nekoliko „brda“ koji ukazuju na mesta sa većom ekonomskom gustom (merenom BDP-om po kvadratnom kilometru). U ovom Izveštaju se takođe pokazuje da šest zemalja, Letonija, Estonija, Mađarska, Slovačka, Bugarska i Rumunija, imaju najneravnomerniju prostornu disperziju BDP-a po glavi stanovnika. Takođe, privrede koje su najbrže rasle u EU u periodu od 2001. do 2005. godine, tj. najuspešnije istočnoevropske privrede, jesu iste one koje su doživele najveće povećanje prostorne nejednakosti.

***

Ovaj rad nastao je kao rezultat velikog interesovanja kreatora politike i šire javnosti u Srbiji za nalaze predočene u Izveštaju WDR za 2009. Srbija je imala uspešnu epizodu ekonomskog rasta od 2000. do 2008, ali postoji opšta percepcija da se prostorne razlike povećavaju. Stoga ćemo u prvom delu ovog rada pokušati da razmotrimo geografske odlike rasta, u drugom uticaj nekih činilaca u oblikovanju geografije rasta u Srbiji, dok ćemo u trećem delu analizirati uticaj geografski koncentrisanog rasta na životni standard u Srbiji i pristup socijalnim uslugama. Na kraju ovog rada, u zaključnim razmatranjima, dajemo pregled mogućih opcija koje država ima na raspolaganju kako bi rešavala pitanja prostorno neravnomernog rasta.

1.b. Srbija: kontekst

Srbija¹ je relativno mala zemlja. Sa teritorijom od oko 77,5 hiljada kvadratnih kilometara i 7,4 miliona stanovnika, Srbija po veličini odgovara oko 1,8% teritorije Evropske unije, dok je njen stanovništvo jednako 1,5% stanovništva EU. Bruto domaći proizvod Srbije, koji je 2008. iznosio 50 milijardi dolara, bio je ekvivalentan oko 0,3% agregatnog BDP-a EU. U odnosu na region Evrope i Centralne Azije (ECA) (tj. grupu bivših socijalističkih zemalja), stanovništvo Srbije čini 1,5% celokupnog stanovništva tog regiona, a njen BDP 1,1% ukupnog regionalnog BDP-a. Po veličini teritorije Srbija je slična Češkoj a po broju stanovnika Bugarskoj. Prema svom Ustavu, Srbija je podeljena na 165 opština, od kojih 17 čine Grad Beograd, pet grad Niš, a dve grad Novi Sad. Opštine i gradovi su grupisani u 24 upravna okruga i Beograd, prestonicu države.²

U Srbiji se i dalje odvija kretanje stanovništva iz ruralnih u urbana područja. Prema poslednjem popisu (iz 2002), 56% stanovništva je živilo u urbanim sredinama, što predstavlja značajno povećanje u odnosu na period pre tranzicije. Tako je 1981. oko 46% stanovništva živilo u urbanim područjima, dok je neposredno posle Drugog svetskog rata manje od 20% stanovništva živilo u urbanim sredinama. Ovo ukazuje na značajno pomeranje stanovništva iz sela u manje i veće gradove. Kao rezultat toga, 41,3% stanovnika Srbije³ (2007. godine) živilo je u mestu u kojem se nije rodilo. Oko 30% svih migranata se preselilo posle 1990, dok se većina njih preselila tokom masovne industrijalizacije zemlje posle Drugog svetskog rata.

Srbija je imala epizodu relativno snažnog rasta u periodu od 2000. do 2008. tokom kojeg je prosečna godišnja stopa rasta iznosila 5,6% (bruto dodate vrednosti⁴). Tranzicija u Srbiji otpočela je krajem 2000. posle višegodišnje političke

¹ Svi podaci korišćeni u ovom radu odnose se na Srbiju bez Kosova i Metohije.

² U nekim analizama koristimo podatak o 145 jedinica lokalne samouprave, što je broj opština i gradova kao jedincia lokalne samouprave izuzimajući gradske opštine iz analize.

³ Prema Anketi o životnom standardu, 2008.

⁴ Sve procene veličine i rasta privrede zasnovane su na podacima o bruto dodatnoj vrednosti. Za analizu realnog rasta na lokalnom nivou koristili smo nacionalne deflatore BDP-a za opštine, s obzirom na to da nisu dostupni pokazatelji cena na subnacionalnom nivou.

i ekonomске krize i ratnih sukoba praćenih lošim upravljanjem privredom i međunarodnim trgovinskim sankcijama. Srbija je od tada beležila rast osam godina zaredom. Taj rast bio je zasnovan na relativno uspešnom sproveđenju programa stabilizacije i pokretanja širokog spektra strukturnih reformi. Stoga je obim privredne aktivnosti realno bio preko 50% veća 2008. u odnosu na 2000. godinu, dok je nivo životnog standarda značajno porastao baziran na velikom realnom rastu plata, koje su realno više nego utrostručene od 2000.

Opšta je percepcija, međutim, da taj razvoj nije bio geografski ravnomeran i da je produbio postojeće ekonomski razlike između regionala. Cilj ovog rada je da istraži geografiju nedavnog rasta u Srbiji i da pokuša da pruži odgovore na neka od sledećih pitanja: Da li zaista dolazi do sve veće koncentracije privrednih aktivnosti? Koji su činioći uticali na koncentraciju rasta? Koji su bili obrasci migracija u Srbiji? Koju su ulogu obrasci trgovine igrali u oblikovanju geografije srpske privrede? I, kako su svi ovi događaji uticali na životni standard (uključujući zarade, nezaposlenost i siromaštvo) u različitim delovima zemlje?

Okvir 1. Izvori finansiranja i nadležnosti lokalnih samouprava

Finansiranje opština. – Od reformi sprovedenih 2007. godine, Srbija ima stabilan i transparentan sistem fiskalnih odnosa između različitih nivoa vlasti koji se u značajnoj meri usredsređuje na ujednačavanje prihoda opština. Opštine ubiraju prihode iz četiri osnovna izvora: (1) lokalnih poreza (tj. poreza nametnutih po lokalno utvrđenim stopama), (2) poreza koje deli sa centralnim vlastima, (3) nemenskih transfera sa drugih nivoa vlasti, i (4) nemenskih transfera sa viših nivoa vlasti. Transferi sa drugih nivoa vlasti dele se na dve osnovne kategorije – nemenske i nemenske. Nemenski transferi treba da obezbede opštu podršku prihodima. Drugim rečima, sredstva se ne izdvajaju za neku određenu funkciju i prvenstveno se koriste da obezbede normalno pružanje usluga na lokalnom nivou i da smanje razlike u prihodima između opština. Cilj ovih transfera je da podignu prihode svih opština po glavi stanovnika na 90% nacionalnog proseka. Iznos sredstava za nemenske transfere (ukupno za sve opštine) utvrđen je na 1,7% BDP-a. Postoji još jedan mehanizam za ujednačavanje prihoda: sistem „bratskog“ deljenja prihoda povrh opšteg transfera (koji se ponekad naziva Robin Hood metodom). Tako se iznos nemenskih transfera svih lokalnih samouprava čiji ukupni prihodi po glavi stanovnika premašuju 150% nacionalnog proseka umanjuje za 40% iznosa iznad limita; ta sredstva se uplaćuju u zajedničku kasu i raspodeljuju ostalim samoupravama. Raspodela ovih sredstava zasniva se na složenoj formuli koja uzima u obzir broj škola, bolnica, itd. Takođe postoje i dve vrste nemenskih transfera, vezanih za određene funkcije. Prva grupa – takozvani funkcionalni transferi – koristi se za finansiranje izdataka u okviru određenih funkcija, koje su definisane na opštem nivou kao „briga o deci“ ili „osnovnoobrazovanje“. Druga grupa – takozvani nemenski transfer u užem smislu – omogućava resornim ministarstvima da finansijski podržavaju lokalne vlasti i „određene izvorene i poverene poslove“.

Opštinske nadležnosti. – Premda su lokalne samouprave ovlašćene da vrše širok dijapazon poslova, njihove primarne nadležnosti trenutno se uglavnom svode na pružanje urbanih infrastrukturnih usluga. To uključuje (a) vodosnabdevanje i kanalizaciju u urbanim sredinama, (b) daljinsko grejanje (c) sakupljanje i odlaganje otpada, (d) čišćenje ulica i (e) javni prevoz (uglavnom u većim sredinama). Opštine su takođe zadužene i za izgradnju i održavanje ulica i prigradskih puteva. Nadležnosti opština u socijalnim sektorima (zdravstvu, obrazovanju i socijalnoj zaštiti) donedavno su bile relativno ograničene, ali su sve veće poslednjih nekoliko godina. Lokalne samouprave u Srbiji imaju samo neke od nadležnosti u pogledu izdataka koji u drugim zemljama iziskuju finansiranje preko ubiranja poreza (ili transfera prihoda od poreza sa drugih nivoa vlasti). S druge strane, za očekivati je da se većina opštinskih nadležnosti vezanih za rashode finansira iz naknada. One uključuju naknade za vodovodne i kanalizacione usluge, javni prevoz i parkiranje, odlaganje čvrstog otpada i prostorni razvoj. U stvari, opštine po sadašnjem sistemu često koriste transfere kao zamenu za naknade. Na primer, oko jedna četvrtina rashoda Beograda odlazi na subvencije komunalnim preduzećima.

Premda je došlo do značajnog smanjenja razlika u prihodima po glavi stanovnika između lokalnih samouprava, i dalje postoje izazovi u pogledu pravičnosti. Odnos između prihoda po glavi stanovnika najbogatijih i najsiromašnijih opština i dalje je visok i iznosi 5,6 (iako je manji nego 2006. kada je iznosio 9,2), a neka nova rešenja potisu prethodno postignute rezultate. Tako je Ustavom iz 2006. u velikoj meri povećan transfer Izvršnom veću Vojvodine koji je teško opravdati, barem u pogledu pravičnosti. Vojvođanske opštine su inače relativno bogate u poređenju sa ostatkom zemlje, a povrh toga dobijaju dodata sredstva od pokrajinskih vlasti. Vojvodina tako ima donekle atipičnu ulogu u strukturi lokalne samouprave – ona predstavlja međunivo vlasti koji ima nadležnosti nad samo jednim delom nacionalne teritorije a dodatnim sredstvima koja su joj na raspolaganju na neki način podržava dalje produbljivanje regionalnih razlika.

2. Geografija privrednog rasta Srbije

Razumevanje geografskih odlika privrednog rasta neke zemlje, uključujući i Srbije, jeste važno i moglo bi značajno da utiče na vođenje javnih politika u cilju olakšavanja njenog daljeg razvoja. Razumevanje postojeće „topografije“ srpske privrede i činilaca koji su podstakli razvoj tokom prethodnog perioda rasta će pomoći donosiocima odluka da uvedu neke mere i smernice, na primer u oblasti poreske politike, transfera između nivoa vlasti, mreže socijalne zaštite, ulaganja u infrastrukturu, itd. Sledi kratka analiza geografije rasta (opština i gradova koji su najbrže rasli i najviše doprineli rastu zemlje), kao i pregled koncentracije privrednih aktivnosti uopšte i njihove koncentracije po sektorima na osnovu podataka na opštinskom nivou.

2.a. Prostorna koncentracija rasta

Najveći gradovi Srbije bili su glavni pokretači rasta zemlje između 2001. i 2008. godine: za dve trećine rasta Srbije su najzaslužnija četiri najnaseljenija grada (Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac)¹. Većina rasta u Srbiji potekla je iz Beograda, čiji je godišnji realni prosečni rast iznosio 10,1% između 2001. i 2008. (v. Tabelu br.L1-2).² Zbog ovih visokih stopa rasta, dodata vrednost na teritoriji grada Beograda je više nego udvostručena u odnosu na nivoe pre tranzicije (realna dodata vrednost u 2008. bila je 116% viša nego u 2000). Štaviše, Beograd je zaslužan za oko 43% rasta ostvarenog u Srbiji tokom prethodnih osam godina, između ostalog i zbog svoje veličine.

Stopa rasta drugog grada po veličini u Srbiji, Novog Sada, bila je nešto ispod nacionalnog proseka, i realno je iznosila 5,4% u proseku.³ Novi Sad je bio zaslužan za 13,4% rasta zemlje a dodata vrednost (u stalnim cenama) je u ovom gradu porasla za 53% od 2000. Treći grad koji je najviše doprineo rastu nacionalne ekonomije bio je Niš, koji je bio zaslužan za 2,6% rasta. Privreda ovog grada je realno povećana za 43% od početka tranzicije, ali treba napomenuti da je u poslednje dve godine došlo do realnog pada dodate vrednosti u ovom gradu. Četvrti najnaseljeniji grad u zemlji, Kragujevac, doprineo je rastu zemlje relativno malo, 1,4%, iako je zapravo udvostručio svoju dodatu vrednost u stalnim cenama. Ovaj mali procenat prouzrokovao je malim početnim udelom Kragujevca u privredi zemlje, posle značajnog pada tokom devedesetih godina prošlog veka koji je usledio zbog kolapsa velikih preduzeća u tom gradu, uključujući i proizvođača automobila Zastavu.⁴

Tabela L1-1. Doprinos rastu

Rang	Grad ili opština	Doprinos rastu u %	Rang po broju stanovnika
1	Beograd	42,7	1
2	Novi Sad	13,38	2
3	Niš	2,58	3
4	Požarevac	1,52	21
5	Kragujevac	1,43	4
6	Bačka Palanka	1,11	27
7	Šabac	0,95	11
8	Subotica	0,94	6
9	Vršac	0,81	32
10	Kraljevo	0,76	10

Izvor: Procene autora na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku (RZS).

Rast je bio geografski koncentrisan, a visoki rast jednih delova zemlje ide ruku pod ruku sa brzim propadanjem – više od jedne trećine svih opština imalo je tokom ovog perioda prosečnu negativnu stopu rasta. Kao što prikazuje Tabela L1-1 samo sedam od 145 gradova i opština imali su stope rasta iznad nacionalnog proseka. Od tih sedam gradova i opština sa najbržim rastom, samo je učešće Beograda u ukupnoj privredi Srbije premašivalo 2%. Druga mesta sa visokim stopama rasta relativno su mala, kako u pogledu veličine privrede tako i u pogledu broja stanovnika, i stoga nisu bitno doprinosila rastu zemlje u celini. Mnoge opštine su imale negativnu prosečnu stopu rasta u periodu od 2000. do 2008. Ukupno 64 grada i opština imali su negativnu prosečnu godišnju stopu rasta, a četiri opštine čak i dvocifrene negativne stope raste. Te četiri opštine koje su pretrpele najveći pad dodate vrednosti bile su Žitište, Vladičin Han, Kučovo i Novi Kneževac. Ove rasprostranjene negativne stope rasta ukazuju na dodatnu koncentraciju rasta i privrednih aktivnosti tokom tranzicije u Srbiji.

Rast privrede gledan na lokalnom nivou bio je nepostojan tokom posmatranog perioda. Nijedan jedini grad u Srbiji

¹ Ovde je takođe važno naglasiti da udeo samo tri grada Srbije u nacionalnoj privredi premašuje 2%.

² Beograd je samo u prvoj godini tranzicije zabeležio negativnu realnu stopu rasta dodate vrednosti, dok se ta stopa rasta svih ostalih godina kretala između 5,3 i 24,1%.

³ Isključujući pad proizvodnje 2008. godine, ovaj grad je godišnje beležio prosečan rast od oko 8%.

⁴ Četvrti grad po redu koji je najviše doprineo rastu nacionalne privrede jeste relativno mali grad Požarevac (sa stanovništvom u toj opštini od oko 75.000). Taj grad je doprineo rastu zemlje sa 1,5% zbog čega je predstavljao opštinu u Srbiji koja je zabeležila najbrži rast.

nije imao pozitivnu stopu rasta svake godine zaredom od 2001. (v. Grafikon L1-3). To ukazuje na relativno visoku nepostojanost rasta na lokalnom nivou (narocito u odnosu na pozitivne stope rasta nacionalne privrede tokom celog posmatranog perioda). Samo šest gradova i opština, a oni uključuju i one koji su najbrže rasli (s tim što se među njima nalazi samo jedan veliki grad, Beograd⁵) beležili su pozitivan rast tokom sedam od prethodnih osam godina. Zanimljivo, svih ovih šest gradova i opština zabeležilo je rast čak i 2008. godine, što znači da su imali negativan rast jedne godine tokom ranije faze tranzicije i da nisu bili pod značajnim uticajem krize (bar ne 2008. godine). Veliki broj opština (45 od 145 opština u Srbiji) beležio je realni pozitivni rast tokom pet godina u periodu od 2001. do 2008. Dve opštine u Srbiji su u posmatranom periodu zabeležile pozitivne stope rasta samo jedne godine, ali nijedno mesto nije imalo negativan rast svake godine od početka tranzicije. Mnoge male opštine imale su relativno snažan rast zahvaljujući uspesima jednog ili dva preduzeća koja u njima posluju. S obzirom na to da je rast bio skoncentrisan u ograničenom broju preduzeća, velike su šanse da će može doći do preokreta tog trenda rasta, što bi trebalo da izaziva zabrinutost. Stoga se može očekivati da će rast gledan na lokalnom nivou biti nepostojan i u predstojećem periodu.

Osim Beograda, najviši rast zabeležili su gradovi koji su bili najviše pogodjeni privrednim kolapsom devedesetih godina prošlog veka, a koji se sada oporavljaju. Kao što je već pomenuto, Beograd nije samo najveći grad. S prosečnom godišnjom stopom rasta od 10,1%, Beograd predstavlja jedno od mesta u Srbiji koje beleži najbrži rast. Ostala mesta sa brzim rastom uglavnom obuhvataju opštine u kojima su lokalna preduzeća najviše pogodjena međunarodnim sankcijama i ratovima tokom devedesetih (tj. bilo zato što su uglavnom bila orijentisana na izvoz pre krize, bilo zato što su oštećena tokom bombardovanja 1999, bilo zato što su bila duboko integrisana sa preduzećima u drugim jugoslovenskim republikama). U njih spadaju Požarevac, Kragujevac, Bačka Palanka i Kraljevo (v. Tabelu L1-2).⁶

Prosečne stope rasta ostalih najvećih gradova u Srbiji (tj. Novog Sada i Niša) bile bi mnogo više samo da ova dva grada nisu 2008. doživela realni pad dodata vrednosti. Ovi gradovi su verovatno usled početka uticaja globalne ekonomske krize pogodjeni više od drugih, što se odrazilo i na njihove stope rasta. Otuda, zbog značajno slabijih rezultata novosadskih preduzeća 2008. godine, kad je dodata vrednost ovog grada umanjena za 10,8%, njegov udeo u nacionalnoj ekonomiji pao je nešto ispod nivoa ranih dve hiljaditih. Treći grad po veličini, Niš, takođe se nalazio među deset mesta sa najbržim rastom u Srbiji: njegova prosečna stopa rasta iznosila je 5,2%. Da nije bilo realnog negativnog rasta u 2007. i 2008. godini, Niš bi zauzeo treće mesto po brzini rasta u Srbiji. Međutim, dve uzastopne godine pada su dovele do toga da ovaj grad bude rangiran mnogo slabije. Četvrti grad po veličini, Kragujevac, takođe je beležio značajne stope rasta, od oko 9,2% tokom prethodnih osam godina, što je u velikoj meri odražavalо efekat baze.

**Tabela L1-2. Gradovi i opštine sa najbržim rastom
(sa udelom većim od 1% u ukupnoj dodatoj vrednosti)**

Rang	Grad ili opština	Prosečna godišnja stopa rasta	Udeo u privredi 2008.
1	Požarevac	24,9	1,1
2	Beograd	10,1	50,8
3	Kragujevac	9,2	1,6
4	Bačka Palanka	8,1	1,1
5	Kraljevo	6,9	1,2
6	Šabac	6,9	1,1
7	Smederevo	6,3	1,3
8	Novi Sad	5,4	8,8
9	Niš	4,6	2,6
10	Čačak	3,6	1,2

Izvor: Procene autora na osnovu podataka RZS.

Dominacija Beograda kao glavnog pokretača srpske privrede još je izraženija kad se Beograd prikaže odvojeno, po opštinama koje ga čine i u poređenju sa drugim opštinama u Srbiji. Tabela L1-4 pokazuje da opštine koje čine Grad Beograd zauzimaju sedam od prvih deset mesta na rang listi opština sa najbržim rastom u Srbiji. Prosečne godišnje stope rasta svih sedam opština premašivale su 10%. Tri beogradске opštine sa najbržim rastom bile su Obrenovac, Novi Beograd i Lazarevac, sa stopama rasta od 27, 15,3 odnosno 14,8% u ovom periodu. Obrenovac i Lazarevac su najviše koristi imali od oporavka lokalnih preduzeća, dok su priliv stranih i domaćih investicija i otvaranje novih firmi u velikoj meri zaslužni za rast Novog Beograda.⁷

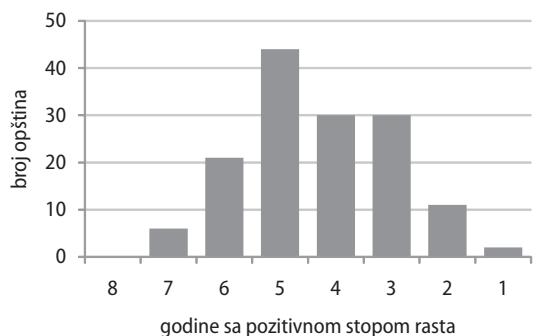
⁵ Druga dva grada koja su imala rast sedam godina u periodu od 2001. do 2008. bili su Požarevac i Kraljevo. Učešće i jednog i drugog u nacionalnoj ekonomiji je oko 1%.

⁶ Vlada Srbije klasificuje 17 opština kao „ekonomski devastirane“. U tim opštinama je privredna aktivnost opala više od 40%, a zaposlenost u proizvodnji više od 50% u odnosu na 1990. U ovih 17 „ekonomski devastiranih“ opština, koje obuhvataju 18 % teritorije zemlje, živi 20% stanovništva Srbije.

⁷ Za ovu analizu smo u obzir uzeli samo opštine čiji je udeo u ukupnoj privredi premašivao 1% kako bismo isključili nekoliko malih opština sa neznatnim učešćem u privredi države, iako su zabeležile izuzetno visoke stope rasta. Za ove izuzetno visoke stope rasta u ovim malim opštinama često je zaslužna uspešnost jednog jedinog lokalnog preduzeća.

Mapiranje rasta Srbije

Grafikon L1-3. Opštine po broju godina u kojima su beležile realan pozitivan rast

Tabela L1-4. Deset opština sa najbržim rastom (čiji je udeo u ukupnoj dodatoj vrednosti premašiva 1%)

Rang	Opština
1	Beograd - Obrenovac
2	Požarevac
3	Beograd - Novi Beograd
4	Beograd - Lazarevac
5	Beograd - Voždovac
6	Beograd - Čukarica
7	Kragujevac
8	Beograd - Stari Grad
9	Beograd - Zvezdara
10	Bačka Palanka

2.b. Prostorna koncentracija privrede

Zbog opisanih obrazaca rasta, privredna aktivnost je skoncentrisana oko tri najveća grada u Srbiji. Najveći deo dodate vrednosti u Srbiji je 2008. poticao iz područja oko Beograda, Novog Sada i Niša. Grad Beograd je dodatnoj vrednosti Srbije doprineo 50% u 2008., dok je doprinos Novog Sada bio 8,8% a Niša 2,6%. Važno je, međutim, naglasiti da je većina kompanija registrovana u većim gradovima, naročito u Beogradu, dok se njihove fabrike ili lokalne jedinice nalaze na velikom broju drugih lokacija (gde u stvari posluju, to jest zapošljavaju radnu snagu i koriste druge inpute). Stoga podaci ukazuju na bolje privredne performanse gradova u kojima su kompanije registrovane, bez obzira na to gde one zapravo posluju.⁸

Od ova tri najveća grada, samo je Beograd povećao udeo u ukupnoj privredi od početka tranzicije. Udeo regiona Beograda u ukupnoj privredi povećan je sa 36,4 na 50,8% između 2000. i 2008. Bilo je to drugo najveće povećanje u dela u ukupnoj privredi (posle relativno male opštine Požarevac, koja takođe predstavlja i opština koja je doživela najbrži rast, v. Tabelu L1-1, i čiji je udeo u nacionalnoj ekonomiji porastao sa 0,3 na 1,1%). Drugi najveći grad u Srbiji, Novi Sad, s prosečnom realnom stopom rasta od 5,4%, rastao je po stopi nešto nižoj od nacionalnog proseka, što je dovelo do malog smanjenja njegovog uleta u nacionalnoj privredi u odnosu na nivo pre tranzicije i koji je 2008. iznosio 8,8%. Premda je takođe bio jedan od deset mesta u Srbiji sa najbržim rastom, Niš, treći grad po veličini, imao je stopu rasta od 5,2% i bio ispod proseka zemlje u celini, a njegov udeo u nacionalnoj ekonomiji je blago opao u odnosu na početak tranzicije i 2008. godine je iznosio 2,6%.⁹

Tabela L1-5. Deset gradova sa najvećom dodatnom vrednošću po kvadratnom kilometru (u hiljadama dinara)

Rang	Grad	Dodata vrednost po km ²	Rang po broju stanovnika
1	Beograd	224.932	1
2	Novi Sad	179.594	2
3	Niš	61.620	3
4	Smederevo	39.312	13
5	Požarevac	32.681	21
6	Beočin	31.827	103
7	Stara Pazova	30.844	22
8	Bačka Palanka	27.755	27
9	Čačak	27.623	12
10	Kragujevac	27.540	4

Izvor: Procene autora na osnovu podataka RZS

Napomena: nacionalni prosek iznosi 16.160 dinara.

Ova tri vodeća grada su takođe i tri najproduktivnija grada, premda manje produktivna od drugih regionalnih prestonica u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Pregled podataka o dodatnoj vrednosti po kvadratnom kilometru, koji predstavljaju jedan od pokazatelja produktivnosti po površini (Tabela L1-5) – pokazuje da je dodata vrednost po jedinici površine Beograda 14 puta viša od nacionalnog proseka. Dodata vrednost po kvadratnom kilometru Novog Sada 11 je puta viša od nacionalnog proseka a dodata vrednost po jedinici površine Niša je skoro četiri puta viša od nacionalnog proseka. Pored toga, dobijamo slične rezultate i ako pogledamo dodatu vrednost po glavi stanovnika (naročito kada se isključe veoma mala mesta) – Beograd i Novi Sad ponovo prednjače po produktivnosti, dok Niš značajno pada na rang listi.

⁸ Naša analiza zasnovana je na bazi podataka Registra preduzeća RZS, koji nema informacija o lokalnim jedinicama. Ispostavilo se da ovo predstavlja ključno ograničenje u pogledu podataka.

⁹ Niš je imao najviši udeo u nacionalnoj ekonomiji 2006. godine (3,4%), ali je zatim zabeležio pad dodate vrednosti dve godine zaredom, što je dovelo do smanjenja njegovog uleta u nacionalnoj ekonomiji.

2.c. Prostorna koncentracija sektora

Preovlađujući privredni dispariteti odražavaju koncentraciju industrije i usluga u okviru Srbije. Za potrebe ovog izveštaja smo se naročito usredsredili na prostornu distribuciju preduzeća koja se bave poljoprivredom, industrijom i uslugama. Ona jasno pokazuje da je od ova tri sektora najmanje skoncentrisana poljoprivreda, koju odlikuje manja produktivnost, i da se firme registrovane za ovu vrstu privredne aktivnosti nalaze u svim regionima Srbije; na severnom delu Srbije se jedino primećuje veća koncentracija takvih preduzeća (što se povezuje sa geografskim odlikama terena u ovom delu zemlje). S druge strane, industrija i usluge, koje predstavljaju produktivnije sektore, više su skoncentrisane, a njihova koncentracija oko Beograda i Novog Sada je značajna. Industrijska preduzeća skoncentrisana su oko Novog Sada, Beograda i Subotice. Kod sektora usluga uočavamo još veću koncentraciju, a Beograd (i Novi Sad u određenoj meri) očigledno postaju središte ovog sektora; koncentracija ovog sektora je mnogo manja u drugim delovima zemlje.

Lokacija različitih sektora privrede prati predviđljive obrasce – poljoprivredna preduzeća su skoncentrisana blizu primarne proizvodnje (tj. u Vojvodini i zapadnoj Srbiji), dok se firme registrovane u sektoru usluga nalaze u gradovima sa visokokvalifikovanom radnom snagom i najkvalitetnijom infrastrukturom (a što je najvažnije, telekomunikacijama). Geografska distribucija industrije pak i dalje u velikoj meri odražava nasleđe politike iz ere socijalizma (tj. centralno planirane lokacije). Sektor usluga je realno zabeležio najviši rast u Beogradu a njegov udeo u dodatnoj vrednosti u Beogradu povećao se sa oko 60% u 2000. na 74% u 2008, što je znatno iznad nacionalnog proseka (udeo usluga u dodatnoj vrednosti na nacionalnom nivou iznosi oko 60%). Još jedna zanimljiva činjenica jeste to da je udeo malih radnji i preduzetnika u nacionalnoj dodatnoj vrednosti značajno porastao od 2000. godine (sa 9 na 13,5% u 2008), dok su u Beogradu veće firme bile nosioci rasta.

2.d. Prostorna koncentracija na tržištu rada

Ekomska koncentracija donela je i mogućnosti za zaposlenje. Kako su određeni gradovi i opštine brže rasli, tako je dolazilo i do značajnih razlika u potražnji za radnom snagom među određenim regionima/opštinama. Zvanični podaci o novim radnim mestima (podaci o slobodnim radnim mestima koje je evidentirala Nacionalna služba za zapošljavanje) smo koristili radi utvrđivanja potražnje za radnim mestima u opštinama i regionima. Ovi podaci pokazuju da je potražnja za radnom snagom tokom 2008. bila visoka u gradovima s najbržim rastom i njihovoј okolini: u Beogradu, Kragujevcu, Novom Sadu, Subotici i nekoliko manjih gradova i opština u zapadnoj i severnoj Srbiji. Nasuprot njima, grad Niš se izdvaja po tome što je u njemu 2008. bio oglašen veoma mali broj slobodnih radnih mesta (što je u skladu s pomenutom činjenicom da je privredna aktivnost u ovom gradu opadala i 2007. i 2008).

S druge strane, južna Srbija ima najlošije performanse tržišta rada, što je u skladu s niskim rastom koji je ostvaren, i budući da je ovo bio jedini deo Srbije koji je imao negativnu prosečnu stopu rasta tokom posmatranog perioda. Broj slobodnih radnih mesta u tom delu zemlje stagnira pa čak i opada iako je ovo jedini region u Srbiji čije se stanovništvo uvećava. Još jedan zanimljiv rezultat ove analize predstavlja činjenica da je samo oko 10% opština u Srbiji, uglavnom malih opština (osim Niša) zabeležilo manje slobodnih radnih mesta 2008. nego 2004, što predstavlja dobru vest.

Kvalitetna radna mesta su takođe skoncentrisana u većim gradovima. Kvalitet radnih mesta se poboljšao tokom tranzicije ka tržišnoj privredi, ali su ova kvalitetna slobodna radna mesta¹⁰ takođe skoncentrisana u velikim gradovima. Broj novih radnih mesta koja zahtevaju od V do VIII stepena stručne spreme premašuje 1.000 samo u nekoliko opština. Ove opštine se uglavnom nalaze blizu velikog saobraćajnog koridora sever-jug i obuhvataju najveće gradove (Suboticu, Novi Sad, Beograd i Niš, idući sa severa na jug). Na koncentraciju novih kvalitetnijih radnih mesta još bolje ukazuju promene u udelu svake opštine u ukupnom broju slobodnih radnih mesta za viši i visokoi stepen stručne između 2004. i 2008. godine. Analiza pokazuje da su visokokvalifikovana slobodna radna mesta skoncentrisana u Beogradu i Novom Sadu i njihovoј okolini. Kao što smo utvrdili, ovi gradovi takođe predstavljaju i ključne stvaraocе dodata vrednosti. Gradovi koji zauzimaju treće i četvrto mesto po brzini rasta u Srbiji, Niš i Kragujevac, pak, beleže pad udelu u slobodnim visokokvalifikovanim radnim mestima, što možda ukazuje na to da se razvoj preduzeća u tim gradovima zasniva na korišćenju radne snage sa nižim kvalifikacijama i da nude takva radna mesta.

¹⁰ Za potrebe ovog izveštaja pod višerazrednim radnim mestima podrazumevamo radna mesta koja zahtevaju višu ili visoku stručnu spremu.

3. Koncentracija kapitala i industrijska specijalizacija

Tokovi kapitala imaju tendenciju da pojačavaju postojeće geografske disparitete. Prema ekonomskim teorijama, i spoljne i domaće investicije ulivaju se u uspešne gradove i opštine, u kojima su skoncentrisani i privredna aktivnost i obrazovani radnici. Pored toga, takva mesta se uglavnom odlikuju najkvalitetnijom i najjeftinijom infrastrukturom koja omogućava premoščavanje prostorne udaljenosti. Konačno, takva mesta se takođe odlikuju koncentracijom potražnje za proizvodima i uslugama preduzeća za koje su zainteresovani domaći i strani investitori. I ovo je u skladu sa nalazima u Izveštaju WDR za 2009. u kojem je pokazano da efekat aglomeracije vodi ka trajnim regionalnim razlikama.

Na geografske obrasce nedavnog rasta Srbije, u velikoj su meri uticali proces privatizacije realnog sektora privrede, priliv stranih direktnih investicija (SDI), kao i obrasci izvozne potražnje. I obrnuto, koncentracija privrednog rasta podstakla je ubrzanje privatizacije i privlačenje stranih investitora u određenim mestima, što je zatim dovelo do većeg izvoza iz tih mesta. U sledećem odeljku ćemo se detaljnije pozabaviti geografskim obrascima privatizacije, prilivom SDI i njihovim uticajem na industrijsku i trgovinsku specijalizaciju, a time i rast.

3.a. Privatizacija

Proces privatizacije je geografski skoncentrisan, čime istovremeno i prati i ojačava postojeće obrasce rasta u zemlji. Privatizacija je predstavljala jedan od najznačajnijih događaja u ranoj fazi tranzicije u Srbiji. Budući da ona predstavlja transformaciju državnog vlasništva¹¹ u privatno, trebalo bi i da takođe sa sobom donosi nove tehnologije, nova tržišta i veću produktivnost. Premda su 1990. i 1997. zabeleženi neki manje opsežni pokušaji privatizacije, proces privatizacije je zaista započeo 2001. Tokom prvih osam godina tranzicije (2001–2008), privatizovano je oko 1.800 kompanija a kumulativni prihodi od njihove prodaje su premašili 2,2 milijarde evra¹². Kao ni rast privrede, ni ovaj proces nije bio prostorno neutralan: većina privatizovanih kompanija i prihoda od privatizacije locirani su u regionu oko Beograda i druga dva najveća grada, Novog Sada i Niša.

Preduzeća, čija je prodaja donela značajne prihode, ne nalaze se samo u najvećim gradovima, već i u nekoliko manjih opština (kao što su Vranje, Pančevo, Paraćin i Kruševac). To su opštine sa najprivlačnijim društvenim preduzećima, mada je važno naglasiti da su ove cifre zasnovane na kupoprodajnim ugovorima a ne na iznosima koji su zaista isplaćeni kao i da su neki ugovori raskinuti. Takođe, samo delić prodajne cene je bio izdvojen za lokalne zajednice u kojima se te kompanije nalaze. Stoga činjenica da se neko preduzeće nalazi u nekoj opštini ne mora neizostavno da znači da će prodaja tog preduzeća automatski dovesti do bržeg razvoja te opštine.

Veliki broj privatizovanih preduzeća u jednoj opštini ne podrazumeva automatski i velike prihode. U Srbiji postoji veliki broj opština sa značajnim brojem privatizovanih kompanija koje nisu značile i značajne prihode od njihove prodaje. Takve opštine se uglavnom nalaze na zapadu i severu Srbije, gde su prihodi od prodaje društvenih preduzeća bili relativno niski. Konačno, u šest opština nije postojalo nijedno društveno preduzeće koje bi moglo da se privatizuje. Pod pretpostavkom da su privatna preduzeća efikasnija, proces privatizacije je takođe mogao da podrži koncentraciju privredne aktivnosti u oblastima u kojima se privatizacija brže odvijala i u kojima je bila uspešnija.

3.b. Strane direktnе investicije

Kao i u slučaju privatizacije, nivo i struktura privredne aktivnosti po opštinama vezani su za priliv stranih direktnih investicija (SDI) koji je očigledno bio geografski skoncentrisan. U stvari, Beograd i Novi Sad su privukli najznačajnije količine SDI u periodu od 2001. do 2008. Sa 5,5 milijardi evra odnosno 3,6 milijardi evra investicija, na ova dva grada otpada 40 odnosno 25% ukupnog kumulativnog stoka SDI koji je Srbija privukla tokom prethodnih osam godina. Premda statistički podaci o SDI nisu ni potpuni ni sasvim pouzdani, indikativno je da je praktično dve trećine SDI bilo koncentrisano u dva najveća grada. Ove SDI su u velikoj meri činile takozvane brownfield investicije, tj. priliv stranog kapitala radi kupovine postojeće aktive u Srbiji, ali su ova dva grada takođe imala i veliki broj uspešnih greenfield investicija, gde su investitori ulagali u nova preduzeća. Treći grad po veličini, Niš, daleko je iza prva dva grada i zauzima treće mesto sa 700 miliona evra, a za njim sledi Vršac, sa 480 miliona evra SDI. I u Nišu i u Vršcu, SDI nisu obuhvatale greenfield investicije već su bile povezane sa uspešnom privatizacijom ili promenom vlasnika, a

¹¹ Ako se strogo pridržavamo domaćih definicija i zakonodavstva, bila je to transformacija društvenog kapitala u privatni.

¹² Ova razmatranja se odnose samo na privatizaciju društvenih preduzeća prodatih na aukcijama i tenderima Agencije za privatizaciju, a ne i na prodaju državnih ili javnih preduzeća na bilo kom nivou vlasti.

preduzeća su kupili strani kupci. Pregled strukture SDI po sektorima pokazuje da je Novi Sad prednjačio u pogledu investicija u industrijski sektor (1,4 milijardi evra), dok je Beograd uzeo lavovski deo ulaganja u finansijske usluge (2 milijarde evra), saobraćaj (1,9 milijardi evra) i trgovinu (700 miliona evra). Ovaj veliki ideo Beograda u ukupnim SDI u finansijske usluge – u velikoj meri prouzrokovao činjenicom da se sedišta svih ovih sektora nalaze u Beogradu (za razliku od proizvodnje). Osim toga, Beograd je privukao SDI u nekretnine vredne 700 miliona evra.

3.c. Infrastruktura

Međunarodni saobraćajni koridori su takođe doprineli oblikovanju ekonomske geografije Srbije. Dva najvažnija međunarodna saobraćajna koridora koja utiču na koncentraciju privrednih aktivnosti unutar Srbije su koridor sever-jug (Mađarska-BJRM koji nastavlja ka Grčkoj) i koridor istok-zapad (Hrvatska-Bugarska koji nastavlja ka Turskoj). Srbija je na tim koridorima izgradila mreže autoputeva i železničkih pruga, ali su one ili nezavršene ili i dalje relativno lošeg kvaliteta. S obzirom na to da ti koridori predstavljaju ključnu vezu Srbije sa njenim velikim izvozvnim tržištima, razumljivo je da su na njima nedavno otpočeli značajni građevinski radovi na novim deonicama i radovi na održavanju postojeće infrastrukture. Ovi ključni saobraćajni pravci nisu samo od geopolitičkog značaja za Srbiju, već predstavljaju i mogući izvor mnogo značajnije integracije privreda Srbije i drugih balkanskih zemalja u veća evropska i bliskoistočna tržišta.

I zaista, jedna od bitnih odlika procesa privatizacije bila je to što je taj proces u velikoj meri pratio glavne saobraćajne koridore. Pregled prihoda od privatizacije navodi na zaključak da su najbolji rezultati u privatizaciji ostvareni u regijama kroz koje prolaze ključni međunarodni saobraćajni koridori (severna-centralna-južna Srbija). Možda zato što su investitori u srpska društvena preduzeća bili zainteresovani da budu blizu ključnih saobraćajnih pravaca, kako bi smanjili troškove inputa i pristupa lokalnim tržištima, u skladu sa teorijom fon Tinena o premošćavanju prostorne udaljenosti. Pored toga, moguće je da su novi vlasnici bili prvenstveno zainteresovani za izvoz iz Srbije i stoga tražili lokacije koje omogućavaju niske troškove transporta proizvoda koje će izvoziti. Istočna Srbija, sa ograničenim saobraćajnim i trgovinskim vezama sa ostatkom Srbije i Bugarskom i Rumunijom u susedstvu, zabeležila je najlošije rezultate u pogledu privatizacije, kako u pogledu privatizovanih kompanija tako i u pogledu ostvarenih prihoda.

Razvoj saobraćajne infrastrukture je takođe podržao učešće regiona koji zaostaju u opštem rastu. Kao što smo već pomenuli, koncentracija javnog kapitala je takođe doprinela uobličavanju obrasca specijalizacije i rasta. Dobra infrastruktura nije od značaja samo za preduzeća orijentisana na izvoz jer im obezbeđuje jeftin i bezbedan pristup stranoj potražnji. Kao što su pokazali autori Izveštaja WDR, dobra infrastruktura predstavlja način da se koristi od rasta prošire po celoj zemlji. Privredna integracija više i manje razvijenih regiona predstavlja način da se ubiraju koristi i od neravnomernog rasta i od inkluzivnog razvoja. Srbija u proseku ima 0,43 kilometara puta po kvadratnom kilometru teritorije, a između 2000. i 2007. povećala je celokupnu putnu mrežu za 2,3%, isključujući magistralne puteve (v. Tabellu L1-6). Istovremeno je nešto više urađeno na poboljšanju postojeće mreže regionalnih i lokalnih puteva a mreža puteva sa kvalitetnijom površinom je povećana za 4,3% (ili 1000 kilometara). Gustina putne mreže najatraktivnijih gradova i gradova sa najvišim stopama rasta (kao što su Beograd i Kragujevac) značajno je viša od nacionalnog prosekha. Takođe, gustina putne mreže je niža od nacionalnog prosekha u samo dva najmanja grada od onih sa neto prilivom migranata (v. sledeći odeljak o internim migracijama).

Tabela L1-6. Dužina puteva, po kategoriji i kvalitetu, u km

	Sve vrste puteva		Nacionalni		Regionalni		Lokalni	
	Ukupno	Od čega kvalitetniji putevi	Ukupno	Od čega kvalitetniji putevi	Ukupno	Od čega kvalitetniji putevi	Ukupno	Od čega kvalitetniji putevi
Razlika u kilometrima	862	1009	3	163	47	221	812	625
Razlika u %	2,3	4,3	0,1	3,6	0,5	2,5	3,6	6,2

Izvor: RZS

I dalje postoje značajne razlike između opština u pogledu kvaliteta saobraćajne infrastrukture. Dvadeset opština koje beleže najsporiji rast u proseku su asfaltirale tek nešto više od pola puteva na svojoj teritoriji, u poređenju sa deset opština sa najbržim rastom u kojima je oko 90% puteva asfaltirano. Među najsiromašnijim opštinama ima i onih kao što su Trgovište i Bosilegrad u kojima je samo 10% puteva asfaltirano. Pravo pitanje se, međutim, ne odnosi samo na loš prosečan kvalitet puteva u nekim opštinama već na to da se treba usredsrediti na povezivanje onih mesta u

kojima su stvoren klasteri preduzeća. To će omogućiti i smanjenje troškova inputa (tj. sirovina) i troškova proizvoda koji se prodaju. Kao što Tabela L1-6 pokazuje, mreža puteva od nacionalnog značaja u Srbiji (tj. onih koji povezuju velike gradove i koji su od značaja za trgovinu) praktično se nije promenila od 2000. do 2008. Stoga bi ovo trebalo da predstavlja jedan od prioriteta kreatora politike.

Odluke o izgradnji mreže novih puteva i sanacije postojeće mreže koje se budu donosile ubuduće – moraće da budu „depolitizovane“. Potrebno je da rekonstrukcija postojeće a naročito izgradnja nove mreže puteva i autoputeva budu sprovedene na način koji smanjuje troškove poslovanja i trgovine preduzeća unutar granica Srbije i sa stranim tržištima. Stoga, kao što Labus i Milošević¹³ detaljno obrazlažu, mreža puteva i infrastruktura treba na opštiji način da povezuju mesta gde su stvoren klasteri preduzeća zahvaljujući rastućim prinosima. Štaviše, ovi autori s pravom sugerisu da izgradnja infrastrukture koja povezuje predstavlja najbolji način na koji vlasti mogu da potpomognu brži razvoj privrede. Oni stoga predlažu nekoliko prioriteta u pogledu izgradnje novih autoputeva sa osnovnom idejom povezivanja mesta gde inače posluju preduzeća sa većim prinosima. Što je najvažnije, bilo bi neophodno izgraditi veze sa postojećim i potencijalno ogromnim izvoznim tržištima, Bosnom i Hercegovinom i Rumunijom (pravac Vršac–Užice), i obezbediti pristup tržištima klasterima velikih preduzeća koja se stvaraju u centralnoj Srbiji (tj. pravac Užice–Pojate). Ove predloge, naravno, pominjemo kao ilustraciju, ali naša poruka je da treba obratiti više pažnje na lokaciju preduzeća i njihovu aglomeraciju i na načine njihovog međusobnog povezivanja¹⁴.

3. d. Obrasci spoljne trgovine i koncentracija rasta

Kao rezultat ovog zajedničkog procesa aglomeracije i integracije, izvoz – jedan od osnovnih pokretača rasta tokom prethodnih godina – na sličan način je koncentrisan oko nekoliko proizvoda i nekoliko mesta. Doprinos izvoza dobara i usluga realnom rastu BDP-a u proteklih pet godina je u proseku iznosio oko 40%. Prosečna realna stopa rasta izvoza je u ovom periodu iznosila 10,3%. Za povećanje izvoza najzaslužnija su četiri proizvoda: čelik¹⁵, obojeni metali, odeća i voće i povrće (koji čine 13%, 6,4%, 5,1% i 4,4% izvoza iz Srbije).

Geografska koncentracija izvoza obojenih metala je najveća, dok je koncentracija izvoza voća i povrća, a naročito odeće, manja. Većina izvoza ove grupe proizvoda potiče iz nekoliko manjih opština a u većini njih posluje samo po jedno veliko preduzeće (uključujući Bor, Majdanpek i Užice–Sevojno). I proizvodnja čelika je koncentrisana u jednom gradu, u Smederevu, u kojem se nalazi US Steel Serbia. Koncentracija izvoza odeće je manja, pošto se ona proizvodi u nekoliko centara širom zemlje. Treba napomenuti da južna Srbija (područje koje obuhvata Leskovac, Vranje i nekoliko drugih gradova), nekadašnji centar srpske industrije tekstila i odeće, sada ima najmanji udeo u ukupnom izvozu ovih dobara. Pirot, Valjevo i oblasti oko Novog Pazara sve više postaju centri koji izvoze odeću. Koncentracija izvoza voća i povrća je nešto manja i postoji nekoliko centara u zapadnoj Srbiji. Takođe je važno napomenuti da je Subotica jedina opština koja predstavlja značajnog izvoznika svih grupa dobara. To je verovatno u velikoj meri posledica činjenice da se Subotica nalazi na granici sa Mađarskom, tj. sa EU.

4. Uticaj na životni standard

Da ne postoje moćne kompenzacije sile, uključujući mrežu socijalne zaštite, neravnomeran rast bi drastično uticao na geografske razlike u životnom standardu širom teritorije Srbije. Tabela L1-7 pokazuje da je dodata vrednost po glavi stanovnika u najproduktivnjim gradovima i opštinama (kao što su Jagodina, Beograd, Novi Sad i Beočin) više nego dvostruko viša od nacionalnog proseka i, kao što smo napomenuli, ove razlike su postale još izraženije tokom prethodnih nekoliko godina. S obzirom na to da je sve ostalo istovetno, ovo je trebalo da dovede do povećanja dispariteta u životnom standardu.

I teorija i praksa evropskih zemalja (v. Pači i ostali) ukazuju na to da četiri činioca – kretanja zarada, kretanja činilaca proizvodnje (tj. kapitala i radne snage), razlike u cenama u različitim delovima zemlje i državna politika – mogu da deluju u suprotnim smerovima. Zarade mogu da koriguju nejednakosti u privrednom rastu i razvoju pošto mogu da opadaju (ili da sporije rastu) u područjima s visokom nezaposlenošću i sporim rastom. Ovo pak može da privuče investitore u ta područja čime se obezbeđuje osnov za njihov brži rast u budućnosti. Pokretljivost radne snage, s druge

¹³ Labus, Miroslav i Milošević, Siniša: *Competition and Growth Policies in Serbia within the New Economic Geography Framework*, mart 2010.

¹⁴ Osim toga, preduzeće Putevi Srbije već ima sofisticirane analitičke instrumente za pravljenje plana održavanja i izgradnje puteva koje treba iskoristiti.

¹⁵ U ovoj analizi nije uključena prostorna distribucija proizvodnje i izvoza čelika, pošto u Srbiji postoji samo jedna kompanija koja se bavi proizvodnjom čelika i ona se nalazi u Smederevu.

strane, može da poprimi oblik iseljavanja radnika iz privredno depresiranih regiona u regije s najvećim rastom i malom nezaposlenošću. Ovaj odliv radnika može da smanji pritisak na lokalno tržište rada s lošim performansama. Na rezultate takođe mogu da utiču i državne mere, bilo da je u pitanju prostorno neutralna politika (kao što su programi socijalne zaštite) ili politika neposredno usmerena na rešavanje regionalnih nejednakosti (poput budžetskih transfera depresiranim regionima u obliku transfera za ujednačavanje, ciljanih subvencija ili planovi javnih investicija koje će potpomoći razvoj manje razvijenih regiona). Razmotrićemo redom sve ove činioce.

Tabela L1-7. Dodata vrednost po glavi stanovnika u hiljadama dinara, 2008

Rang	Grad/opština	DV po glavi stanovnika	Indeks, nacionalni prosek =100
1	Jagodina	593.5	306.9
2	Beograd	450.5	232.9
3	Novi Sad	393.2	203.3
4	Beočin	377.0	194.9
5	Kladovo	286.2	148.0
6	Bačka Palanka	276.5	143.0
7	Vršac	274.7	142.0
8	Apatin	251.0	129.8
9	Kosjerić	243.9	126.1
10	Požarevac	209.9	108.5

Napomena: nacionalni prosek iznosi 193,4 hiljade dinara.

4.a. Zarade

I dok teorijska istraživanja i analize pokazuju da zarade treba da služe kao jedan od ključnih mehanizama za smanjenje razlika u privrednom razvoju između različitih regiona jer će manje razvijeni regioni sa najnižim zaradama privlačiti investicije, praksa evropskih zemalja i članica OECD ne potvrđuju u potpunosti te nalaze. Trebalo bi da su zarade niže i da sporije rastu u regionima u kojima privreda opada i u kojima postoji mala potražnja za radnom snagom nego u regionima sa većim rastom. To bi pak trebalo da dovede do priliva investicija jer bi investitori mogli da imaju veći prinos na kapital zbog jeftinije radne snage. Studije o novim zemljama članicama EU (Pači i ostali) ukazuju na to da se usklađivanje zarada ne odvija tako brzo i da postoji značajno kašnjenje; da je u svakom slučaju nedovoljno da bi neutralisao uticaj efekta aglomeracije koji privlači kapital u vodeće regije a time i smanjilo razlike između regiona u pogledu nezaposlenosti. To znači da su i strana i domaća ulaganja u novim državama članicima otišla u razvijenije regije, uprkos višim zaradama u njima, čime se potvrđuju nalazi u WDR da razvijeni regioni postaju još razvijeniji, što dovodi do produbljivanja razlika između regiona.

U slučaju Srbije, podaci pokazuju da usklađivanje zarada¹⁶ predstavlja reakciju na regionalne privredne rezultate. Od deset gradova i opština sa najsporijim rastom zarada, samo jedna opština nije imala prosečnu negativnu stopu rasta dodate vrednosti u periodu od 2002. do 2008. (v. Grafikon L2-2). Takođe, gradovi i opštine sa najsporijim rastom imali su ispodprosečne stope rasta zarada (osim dve male opštine, Kučeva i Nove Varoši).

S druge strane, pet od deset gradova sa najbržim rastom zabeležilo je rast zarada veći od nacionalnog proseka. Među njima je i Beograd koji je već opisan kao pokretač rasta srpske privrede. Ne samo da zarade u Beogradu rastu brže od proseka, već je i njihov nivo 15% viši od nacionalnog proseka. Drugi veliki grad sa velikim rastom, Kragujevac, takođe beleži natprosečne stope rasta zarada premda je njihov nivo i dalje ispod nacionalnog proseka. Naponsetku, postoje ogromne razlike u pogledu nivoa zarada između opština u Srbiji. Tako je prosečna zarada u Kosjeriću, koji ima najviše zarade u Srbiji – 3,4 puta veća nego u Sviljigu¹⁷, opštini sa najnižim zaradama. Inače, zarade u Beogradu su 2,3 puta više nego u Sviljigu.

Ovi podaci delom odražavaju koncentraciju bolje plaćenih radnih mesta na lokalnim tržištima rada koji brzo rastu. Rast zarada u Srbiji bio je veoma snažan od početka tranzicije¹⁸, i on je prvenstveno bio podstaknut rastom zarada za

¹⁶ Za analizu kretanja zarada koristimo podatke počev od 2002, jer je 2001. došlo do prekida u seriji zbog promene definicije neto i bruto zarada.

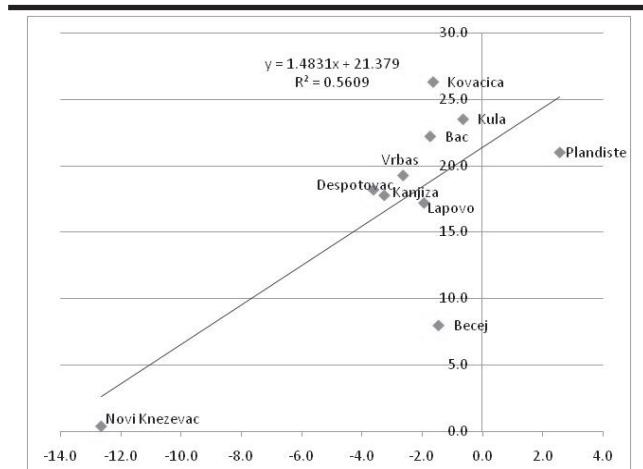
¹⁷ Kosjerić je veoma mala opština sa samo 12.000 stanovnika i u velikoj meri predstavlja grad u kojem posluje „samo jedno preduzeće“, čija izuzetna profitabilnost povećava podatke o prosečnoj zaradi.

¹⁸ Koristimo podatke od 2002. za analizu kretanja zarada, jer je 2001. došlo do prekida u seriji zbog promene definicije neto i bruto zarada.

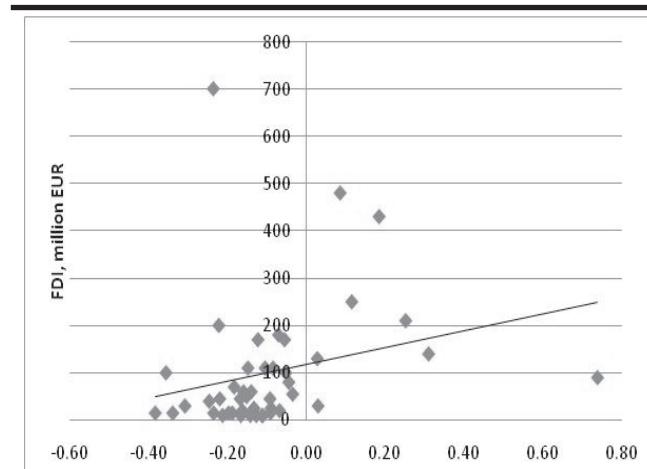
visokorazredna radna mesta. Prosečna zarada je realno porasla za 73,1% od 2002. do 2008. Ovo u većini slučajeva nije bio odraz povećanja produktivnosti već je rezultat raznih drugih faktora, kao na primer, formalizacije zarada koje su ranije isplaćivane neformalnim kanalima (tj. u gotovini). Pregled prosečnih plata prema obrazovnom nivou očigledno ukazuje na to da je rast zarada u zemlji bio prvenstveno podstican povećanjem zarada za visoko-kvalifikovana radna mesta. Zarade za ovu vrstu kvalifikacija realno su porasle za 70,1% od 2002. do 2008, dok je realni rast zarada za poslove koji zahtevaju niže kvalifikacije u tom periodu iznosio 56,9% (što znači da je godišnja prosečna stopa rasta za ove dve grupe kvalifikacija iznosila 9,4 odnosno 7,3%). Prosečna zarada za visoko-kvalifikovane poslove je 2008. godine bila za 66% viša od nacionalnog proseka. Udeo visoko-kvalifikovanih radnih mesta u Beogradu je viši od nacionalnog proseka (32% u Beogradu u poređenju sa 27% u celoj zemlji).

Na suprotnom kraju spektra, nažalost, spor rast i najniži nivoi zarada u manje razvijenim opštinama još im nisu pomogli da privuku investicije, ni domaćih ni stranih investitora. Grafikon L1-9 pokazuje da je većina SDI zapravo otišla u opštine u kojima su zarade bile iznad nacionalnog proseka (tj. sa desne strane vertikalne osovine), još jednom potvrđujući činjenicu da investitori traže lokaciju gde se ostvaruju rastući prinosi.

Grafikon L1-8. Rast dodate vrednosti i zarada

Grafikon L1-9. Zarade i priliv SDI 2000–2008

Tabela L1-10. Zarade i dodata vrednost (realne stope rasta)

Položaj	Grad ili opština	Prosečna godišnja stopa rasta	Rast zarada
1	Požarevac	24,9	8,1
2	Beograd	10,1	10,4
3	Kragujevac	9,2	10
4	Bačka Palanka	8,1	5,6
5	Kraljevo	6,9	11,6
6	Šabac	6,9	9,8
7	Smederevo	6,3	19,5
8	Novi Sad	5,4	7,5
9	Niš	4,6	6,6
10	Čačak	3,6	8,9

Napomena: nacionalna prosečna realna stopa rasta zarada u % 9,6.

4.b. Migracije radne snage

Migracije radne snage i stanovništva širom sveta, tokom istorije, predstavljaju još jedan mehanizam prilagođavanja kojim se smanjuju regionalne razlike u privrednom razvoju i životnom standardu. Ljudi su skloni da se sele iz regiona sa nižim prihodima i manjim mogućnostima za zaposlenje u prosperitetnije oblasti. Migracije se, međutim, ne odvijaju na isti način u svim delovima sveta. Stoga mnoge studije (koje navode Paći i ostali) ukazuju na to da se ljudi u Evropi, a još u većoj meri u novim državama članicama EU, ne sele mnogo u poređenju sa, na primer, stanovnicima SAD, Velike Britanije, Japana i Novog Zelanda. To se automatski odražava na trajnije ekonomske razlike između

regiona (npr. severa i juga Italije, istoka i zapada Nemačke, itd.). Kao rezultat toga, razlike u zaradama i nezaposlenosti su opšte uvećane i trajnije nego u zemljama sa većom pokretljivošću radne snage a efekti strukturalnih šokova uglavnom apsorbuju promene u učešću radne snage i povećanje strukturne nezaposlenosti. U novim državama članicama EU, stope internih migracija (bruto odliv iz regiona izražen u procentima stanovništva radnog doba) su niske i vremenom opadaju.

Migracije u Srbiji dovele su do smanjenja uticaja različitih privrednih rezultata na životni standard. Od 2000. godine, oko 150.000 ljudi, ili u proseku 2,7% stanovništva radnog doba (od 15 do 64 godina starosti), svake godine napušta svoje prethodno prebivalište. Dostupni statistički podaci ne omogućavaju razlikovanje odliva stanovnika iz jedne opštine u drugu unutar Srbije i njihovog odlaska u inostranstvo, međutim, ovaj postotak predstavlja značajan udeo stanovništva radnog doba. Postoji nekoliko razloga za ovako visoku stopu migracija, kako u inostranstvo (kao što su nedovoljni razvoj privrede, mali broj mogućnosti za zaposlenje, niže plate u odnosu na prosek EU, itd) tako i unutar zemlje (uključujući sve veće regionalne razlike u nivoima zarada, veće mogućnosti za zaposlenje, kvalitet infrastrukture, bolje mogućnosti za obrazovanje, itd).

Tabela L1-11. Gradovi sa najbržim rastom i udeo neto migracija u ukupnom stanovništvu

Položaj	Grad ili opština	Prosečna godišnja stopa rasta	Udeo neto migracija u ukupnom stanovništvu
1	Požarevac	24,9	1,8
2	Beograd	10,1	5,3
3	Kragujevac	9,2	0,4
4	Bačka Palanka	8,1	-2,6
5	Kraljevo	6,9	-0,1
6	Šabac	6,9	-0,3
7	Smederevo	6,3	0,3
8	Novi Sad	5,4	9,4
9	Niš	4,6	3,4
10	Čačak	3,6	1,3

Izvor: RZS

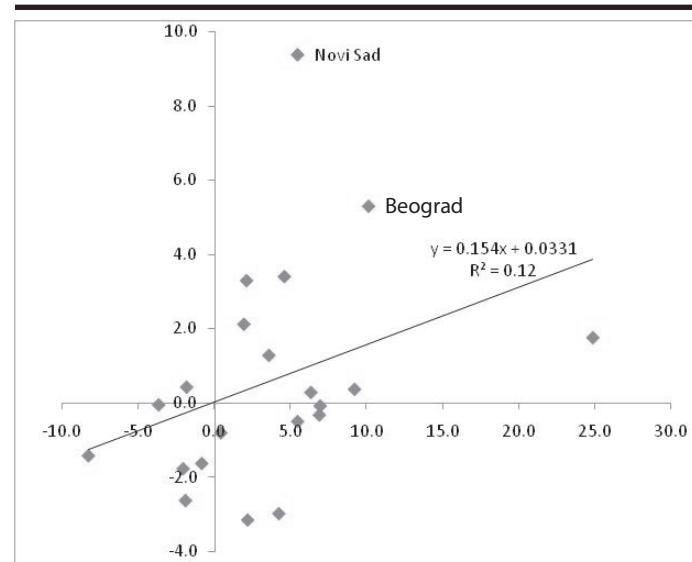
sta. U slučaju Srbije, ljudi koji počinju život u ekonomski manje prosperitetnim regionima mogu da imaju koristi od sve veće koncentracije bogatstva i ekonomske aktivnosti u drugim mestima. Postoji jaka pozitivna korelacija između migracija i rasta u Srbiji (v. Grafikon L1-12); što je rast nekog grada brži, to je veći neto priliv migranata u njega. Isto važi i za drugi kraj spektra – gradovi s negativnim privrednim rastom imaju neto negativno kretanje migracija. Ta korelacija je prikazana u Grafikonu L1-12: rast koji je viši za jedan procentni poen povećava udeo neto migracija u tom gradu za 0,2 procenatna poena (vertikalna osovina prikazuje udeo imigranata u stanovništvu grada, dok horizontalna osovina predstavlja prosečne stope rasta tog grada između 2001. i 2008).

Migracije u Srbiji predstavljaju i deo tekućeg procesa urbanizacije. Udeo ruralnog stanovništva u Srbiji je i dalje značajan a proces kretanja stanovništva od ruralnih ka urbanim centrima kontinuirano se odvija od Drugog svetskog rata. Trenutno oko 44% stanovništva Srbije živi u ruralnim sredinama, dok taj udeo u evropskim i centralnoazijskim zemljama iznosi 36%, a u zemljama sa srednjim prihodima oko 25%. To znači da u predstojećem periodu možemo da očekujemo dalje kretanje stanovništva ka gradovima. Od deset najvećih gradova u Srbiji, samo dva, Kruševac i Leskovac, nisu

Migranti se uglavnom sele kako bi i sami ubirali koristi od ekonomske koncentracije. Sedam od deset gradova sa najbržim rastom (osim tri relativno male opštine: Bačke Palanke, Kraljeva i Šapca), zabeležili su neto priliv imigranata u periodu od 2000. do 2008. Gradovi koji najviše doprinose rastu privrede zemlje (Beograd sa 43, Novi Sad sa 13 i Niš sa 3%) zabeležili su značajni priliv stanovništva iz drugih gradova i opština. Novi Sad ima izuzetno visok udeo imigranata koji su se doselili u poslednjih osam godina, verovatno zato što su troškovi života (naročito stanovanja) niži nego u Beogradu, dok su nivoi zarada slični.

Migracija ka gradovima sa najbržim rastom doprinosi inkluzivnosti neravnomernog ra-

Grafikon L1-12. Korelacija između rasta lokalnih ekonomija i neto migracija

imala pozitivna neto kretanja migranata između 2000. i 2008. Beograd je privukao u apsolutnom smislu najveći broj migranata.¹⁹ Neto migracije u Beograd su u posmatranom periodu iznosile 86.000 (v. Tabelu L1-13). Ovaj neto priliv migranata u poslednjih osam godina čini 5,4% sadašnjeg stanovništva Beograda i doveo je do povećanja udela Beograda u ukupnom stanovništvu zemlje sa 20 na 22,2%, čime se potvrđuju koncentracija i povećana gustina koju autori Izveštaja WDR za 2009. uočavaju i u drugim zemljama. Drugi po veličini grad u Srbiji, Novi Sad (čije stanovništvo čini 4,4% stanovništva Srbije), privukao je 30.500 ljudi (neto priliv). Oni su činili 9,4% stanovništva tog grada 2008, te Novi Sad u relativnom smislu zauzima prvo mesto na spisku najprivlačnijih gradova za imigrante. Treći grad po veličini, Niš, privukao je više od 8.000 migranata, koji su činili 3,4% stanovništva tog grada 2008.

Tabela L1-13. Gradovi sa najvećim udelom neto migranata u ukupnom stanovništvu

Grad	Udeo u stanovništvu	Broj neto migranata
Novi Sad	9,38	30.523
Beograd	5,3	86.187
Niš	3,41	8.157
Novi Pazar	3,3	3.164
Subotica	2,12	3.074
Požarevac	1,76	1.314
Čačak	1,28	1.486
Pančevo	0,43	533
Kragujevac	0,37	645
Smederevo	0,29	309

Izvor: RZS

Demografska slika Srbije nije povoljna: stanovništvo stari, stopa fertilitet opada, dok stopa mortaliteta raste. Osim toga, odvija se značajna migracija iz ruralnih i najnerazvijenijih krajeva, koja je opisana u prethodnim pasusima. U najnerazvijenijim krajevima (20 opština sa najnižom dodatnom vrednošću po glavi stanovnika) živi 361.000 ljudi i, osim Preševa²⁰, sve te opštine beleže negativno kretanje migranata. To znači da je oko 13.100 ljudi napustilo tih 20 opština od 2001. do 2008. tj. da se iz njih iselilo oko 3,6% stanovništva. Starosna struktura tih 20 najsirošnjih opština pokazuje da su one najviše pogodene od laskom stanovništva radnog doba, što potvrđuje da je stepen migracije u Srbiji relativno visok. Stoga je udeo stanovništva radnog doba u ovoj grupi najsirošnjih opština manji za pet procenatnih poena, dok je udeo starih viši za 3 procenatna poena. Zanimljivo, i udeo

mladih (do 15 godina starosti) je nešto viši u ovoj grupi opština. Uzimajući u obzir nešto veću starost stanovništva ovih opština, mogu se očekivati nešto sporije migracije iz ovih područja u kratkom roku.

Tabela L1-14. Starosna struktura stanovništva

	0-14	15-64	65 i stariji
Srbija, prosek	15,7	67,1	17,2
Najsirošnjih 20 opština	17,5	62,2	20,2

Izvor: RZS

4.c. Ostali činioци

U savremenoj zemlji kao što je Srbija, programi socijalne zaštite predstavljaju moćne instrumente za preraspodelu prihoda ne samo u pogledu decila stanovništva, već i u pogledu prostora, kao i za ublažavanje uticaja činioča aglomeracije. U Srbiji postoji deset različitih vrsta socijalne pomoći a 2007. (prema poslednjim dostupnim podacima Ankete o životnom standardu), 14,7% svih domaćinstava primalo je sredstva po osnovu nekog od dostupnih programa. Udeo domaćinstava koja primaju neku vrstu socijalne pomoći najviši je u Vojvodini (19,6%) a najniži u regionu sa najbržim rastom, u regionu Beograda (9%), v. Tabelu L1-15. U Vojvodini je istovremeno živelo 2,5 puta više ljudi ispod granice siromaštva nego u Beogradu, a ovaj podatak najverovatnije može u velikoj meri da se objasni činjenicom da se većina izbeglica i interno raseljenih lica iz bivše Jugoslavije naselila u Vojvodini. Postoji odstupanje u pogledu Centralne Srbije u kojoj živi najveći broj siromašnih, dok tek 14% domaćinstava prima neku vrstu socijalne pomoći, što je na nivou nacionalnog proseka. Stoga, premda socijalni mehanizmi dobro funkcionišu u Vojvodini, trebalo bi uložiti dodate napore kako bi se poboljšala pokrivenost Centralne Srbije (koja uključuje najsirošniji deo zemlje, tj. jug Srbije).

¹⁹ Ne postoje podaci o migracijama unutar i izvan zemlje. Jedino postoje zvanični podaci o imigrantima iz inostranstva; prema tim podacima, 54.300 ljudi se zvanično preselilo u Srbiju između 2000. i 2008.

²⁰ Mala opština u južnom delu Srbije, na granici sa Kosovom i Metohijom, i sa većinskim albanskim stanovništvom.

Tabela L1-15. Siromaštvo i pokrivenost mrežom socijalne zaštite na subnacionalnom nivou, 2007.

Region	Broj siromašnih	Stopa siromaštva	% domaćinstava koja primaju socijalnu pomoć
Beograd	50.670	3,1	9
Vojvodina	128.352	6,1	19,6
Centralna Srbija	309.549	8,4	14,1

Izvor: Anketa o životnom standardu RZS, 2007.

4.d. Opšti dispariteti u socijalnim ishodima

Opšte uzev, nema sumnje da je u prethodnoj deceniji rast, koliko god bio neuravnotežen, bio osnovni pokretač smanjenja siromaštva. Prosečne stope siromaštva su više nego prepolovljene od početka tranzicije i iznosile su oko 6,6% 2007.²¹ To znači da je skoro 600.000 ljudi izšlo iz siromaštva tokom ove epizode rasta. Većina delova zemlje imala je koristi od tog procesa, pošto su stope siromaštva smanjene za 6,2–7,8 procenatnih poena u sva tri regiona (v. Tabelu L1-16). Podaci nam pokazuju da je broj siromašnih smanjen za 70% između 2002. i 2007. u Beogradu, koji je bio generator privrede Srbije. Broj siromašnih u Vojvodini i Centralnoj Srbiji je prepolovljen u istom razdoblju.

Tabela L1-16. Pokazatelji siromaštva po regionima u Srbiji 2008. godine (u %)

Region	2002		2007	
	Broj siromašnih	Stopa siromaštva	Broj siromašnih	Stopa siromaštva
Beograd	170.764	10,8	50.670	3,1
Vojvodina	250.479	12,4	128.352	6,1
Centralna Srbija	628.649	16,2	309.549	8,4

Izvor: Anketa o životnom standardu RZS, 2002. i 2007.

Kada se detaljnije analiziraju podaci, upadljivo je da su samo četiri grada zaslužna za dve trećine nacionalnog rasta, dok je 64 od ukupno 145 opština²² imalo prosečne negativne privredne stope rasta tokom prethodnih osam godina. Koliko god generalno bili delotvorni, teško da su opisani mehanizmi prilagođavanja mogli da neutrališu svaki sledeći pritisak na socijalnu strukturu društva. Stoga i dalje postoje značajne razlike u životnom standardu između različitih regiona u Srbiji.

Opisani mehanizmi prilagođavanja su u stvarnosti verovatno neravnomerno delovali, ostavivši grupe stanovništva ili delove zemlje na duže vreme u zamkama nezaposlenosti ili nesposobne da iskoriste prilike koje je novi rast nudio. Čini se da je Južna Srbija (ili bar neki njeni delovi) takva oblast – imala je pozitivan rast samo jedne godine u periodu od 2000. do 2008. (prosečna realna stopa rasta ovog regiona iznosila je -5%), stope nezaposlenosti u njoj (prema Anketi o radnoj snazi) bile su i do 5 procenatnih poena više od nacionalnog proseka, dok podaci o siromaštву ukazuju na slične trendove.

Druga intrigantna činjenica jeste da je stopa siromaštva u Vojvodini takođe veoma visoka, iako je Vojvodina jedna od oblasti u kojoj postoji koncentracija privrednih aktivnosti i koja je imala značajan ideo ukupnog priliva stranih investicija. Učešće siromašnih koji žive u ovom regionu u ukupnoj populaciji siromašnih porastao je sa 23% 2002. na 26% 2007. Dobra vest za ova dva regiona koja odstupaju (Vojvodinu i južnu Srbiju) jeste to što će, po svoj prilici, imati koristi od državnih koraka usmerenih na ubrzanje integracije sa EU (sa kojom se oba regiona graniče) – „prostorno slepe“ akcije prema terminologiji WDR, i zamašnog ulaganja u Koridor 10 (koji prolazi i kroz Vojvodinu i kroz južnu Srbiju) – „prostorno vezivne“ intervencije prema toj istoj terminologiji.

²¹ Ovde koristimo informacije o stopama siromaštva na osnovu podataka iz poslednje dostupne Ankete o životnom standardu sprovedene 2007. Anketa o potrošnji domaćinstava daje svežije podatke o siromaštvu u zemlji u celini, ali ne omogućava dobijanje subnacionalnih podataka, naročito ne za godine koje su prethodile 2006.

²² Iz procena smo isključili opštine u sastavu Niša i Beograda.

Koncentracija rasta u tri najveća grada u Srbiji u skladu je sa novom ekonomskom prostornom teorijom po kojoj efekti aglomeracije dovode do trajnih razlika između regiona. Veliki gradovi postaju sve veći a oni su bili i biće ključni pokretači privrednog rasta u Srbiji. Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac, četiri najveća grada u Srbiji, bila su zaslužna za oko 60% povećanja dodate vrednosti u ekonomiji u periodu između 2001. i 2008. Ovaj visok rast velikih gradova dovodi do daljeg povećanja njihovog zajedničkog udela u privredi zemlje i učešće ova četiri grada u njoj je 2008. premašivalo 60%. Za razliku od njih, privrede mnogih malih opština su opadale tokom najnovije epizode rasta Srbije. Tako je 64 od ukupno 145 opština u proseku imalo negativne stope privrednog rasta tokom prethodnih osam godina, što ukazuje na značajne razlike u ekonomskom blagostanju u različitim delovima zemlje.

Ova koncentracija bi izazivala manju zabrinutost kada bi ljudi imali jednakе mogućnosti da iskoriste prilike koje ona donosi. To ne mora uvek da bude slučaj. U ovom radu se naročito usredsređujemo na pristup zdravstvu i obrazovanju. Ove usluge definiše i njima upravlja prvenstveno republička vlast, dok lokalne samouprave tek u poslednje vreme dobijaju značajniju ulogu u ovim sektorima. Stoga je za očekivati da bi pristup tim uslugama trebalo da bude prilično ravnomeran u celoj zemlji. Naši nalazi, međutim, ukazuju na značajne razlike u dostupnosti ovih dveju važnih socijalnih usluga i dokazuju da svi građani Srbije nemaju jednakе mogućnosti pristupa zdravstvu i obrazovanju. Stanovništvo stoga nema jednakе mogućnosti da uživa u koristima od razvoja zemlje. Počećemo sa razmatranjem indikatora sektora zdravlja, a zatim ćemo predstaviti neke rezultate sektora obrazovanja.

Dostupnost zdravstvenih usluga značajno se razlikuje na teritoriji Srbije. U deset opština sa najnepovoljnijim odnosom broja stanovnika na jednog lekara, taj odnos je 4,5 puta veći od nacionalnog proseka. Skoro sve ove opštine (s izuzetkom Paraćina, Ćićevca i Malog Crnića) nalaze se u zapadnoj Srbiji i sve su male i u proseku imaju po 20.600 stanovnika. Ovih deset opština sa najlošijim zdravstvenim pokazateljima su istovremeno i neke od najsiromašnijih u ekonomskom smislu, a njihova prosečna dodata vrednost po glavi stanovnika bila je 2008. niža od trećine nacionalnog proseka. S druge strane, deset samouprava sa najboljom dostupnošću zdravstvenih usluga ima oko 213 građana na jednog lekara, u poređenju sa nacionalnim prosekom od 356 građana na jednog lekara. Ova grupa lokalnih jedinica sa najboljim pristupom zdravstvenoj zaštiti merenim ovim pokazateljem ne otkriva automatski razloge ovakve dostupnosti jer je heterogena. Ona obuhvata neke opštine sa najbržim rastom (uključujući Beograd, Požarevac, Kragujevac i Novi Sad), ali i neke od najsiromašnijih opština sa najsporijim rastom (kao što su Rekovac, Čuprija, Prokuplje i Surdulica). Slične rezultate dobijamo i pregledom podataka vezanih za pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti, čime isključujemo uticaj činjenice da se specijalizovane klinike uglavnom nalaze u većim gradovima. Deset opština sa najlošijom dostupnošću zdravstvene zaštite imaju 3,9 puta više građana na jednog lekara u primarnoj zaštiti od nacionalnog proseka, a dodata vrednost po glavi stanovnika tih opština ne doseže ni polovicu nacionalnog proseka. Lošija dostupnost zdravstvenih usluga je geografski razuđena i nije skoncentrisana u samo nekoliko opština. Stoga je broj građana na jednog lekara veći od nacionalnog proseka u više od 80% svih lokalnih jedinica.

Sektor obrazovanja takođe ukazuje na značajne razlike između različitih delova zemlje. U najnerazvijenijim opština ma kao što su Ražanj, Gadžin Han, Crna Trava, Rekovac, Osečina, Bojnik i Žabari, živi šest puta više ljudi sa nezavršenom osnovnom školom nego u gradovima sa najboljim performansama (u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu, Nišu i Pančevu). Prekid školovanja je preko sedam puta češći u najnerazvijenijim opštinama nego u Beogradu²³. Pristup obaveznom, tj. osnovnoškolskom obrazovanju verovatno ne predstavlja problem s obzirom na razgranatu mrežu škola u Srbiji. Deset opština sa najmanjim brojem građana na jednu školu u proseku ima jednu osnovnu školu na 436 građana. Ove škole u proseku imaju 31 đaka (u svih osam razreda). Sedam od tih 10 opština (tj. sve osim Ražnja, Knića i Golupca) u kojima je odnos broja stanovnika na jednu osnovnu školu najniži, troši najviše sredstava po đaku. Takođe, zanimljiva je činjenica da je mreža srednjoškolskih ustanova takođe relativno dobro razgranata, i da samo 13 opština nema srednjoškolske ustanove. Opštine u Srbiji u proseku ne troše mnogo na osnovno obrazovanje, oko 6% iz ukupnog budžeta, ali to nije slučaj u manjim opštinama. Ti izdaci čine 40% ukupnih rashoda u nekim opštinama sa najlošijim ekonomskim performansama, kao što su Prijepolje, Žitište, Mionica, Osečina, Malo Crniće i Trgovište. Poboljšanje ishoda sektora obrazovanja zato ne može da bude zasnovano na dodatnim ulaganjima na lokalnom nivou.

Razlike u dostupnosti obrazovanja dovode do regionalnih razlika u ishodima obrazovnog sistema. Oslonićemo se na subnacionalni indeks – Indeks humanog razvoja (IHR) i njegovu komponentu vezanu za obrazovanje kako bismo prikazali prostorne razlike u ishodima ovog sektora obrazovanja (v. Izveštaj Sekretarijata za razvoj Republike Srbije, Regionalni razvoj Srbije, 2009). Indeks obrazovanja IHR ne samo da je jedini indeks koji je fluktuirao tokom

²³ Prema podacima Sekretarijata za razvoj Republike Srbije: *Regionalni razvoj Srbije*, 2009.

poslednjih osam godina, već odražava i najznačajnije subnacionalne razlike. Indeks obrazovanja je najviši u Beogradu (0,988, maksimum je 1) a najniži u Pčinjskom, Sremskom i Jablaničkom okrugu (čiji su centri Vranje, Sremska Mitrovica, odnosno Leskovac). Vrednosti ovog indeksa u tim područjima bile su 0,808, 0,811 i 0,815, dosta niže od nacionalnog proseka od 0,920. Vrednost ovog indeksa bila je viša od nacionalnog proseka u samo tri od 25 regiona u Srbiji (regiona čiji se centri nalaze u Beogradu, Nišu i Novom Sadu).

5. Zaključci

Neki razlozi tako prostorno neravnomernog rasta u Srbiji uključuju nasleđe iz prethodne faze razvoja, tj. ere socijalizma; neki su, međutim, novijeg datuma i odnose se na nedavni značajni priliv SDI, proces privatizacije, izvozne obrasce, itd. Mnogi činioci utiču na regionalni razvoj i koncentraciju aktivnosti u određenim mestima. Štaviše, teško je razlikovati uzroke i posledice koncentrisanog rasta. Za potrebe ovog rada analizirali smo prostorne odlike priliva stranih direktnih investicija, procesa privatizacije i izvozno orijentisanih sektora. Svugde smo dokazali postojanje značajne koncentracije. Većina SDI odlazi u najveće gradove (tj. Beograd i Novi Sad), premda su strane investicije (kao i privatizacija) takođe pratile obrazac ključnog saobraćajnog koridora u zemlji, Koridora 10, koji spaja centralnu Evropu sa Grčkom i Turском. Veliki izvoznici su se takođe koncentrisali u nekoliko centara, mnogi od njih blizu velikih izvoznih tržišta Srbije: EU, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Geografski neravnomeran rast značajno je uticao na geografiju životnog standarda širom Srbije. Značajne razlike u životnom standardu merene nivoima prihoda i stopama siromaštva predstavljaju neposredan rezultat geografski neravnomernog rasta. Stoga zarade u opštinama sa najsporijim rastom – rastu dosta sporije od nacionalnog proseka. S druge strane, samo pet od deset gradova sa najbržim rastom zabeležilo je stopu rasta zarada iznad nacionalnog proseka (jedan od njih je Beograd). Nivo prosečne zarade u opštini sa najvišim zaradama je 3,4 puta viši nego u najsiromašnijoj opštini. I stope siromaštva se značajno razlikuju od regiona do regiona Srbije. Južna Srbija ima najviše stope siromaštva i ona, opšte uzev, predstavlja region sa najlošijim performansama: prosečna realna stopa rasta u ovom regionu iznosila je -5% tokom prethodnih osam godina, dok su stope nezaposlenosti u njemu bile najviše (nekoliko 5 procenatnih poena više od nacionalne stope).

Analiza uticaja na životni standard koristila je da se vidi da li su zarade i migracije poslužile kao mehanizmi prilagođavanja koji eliminisu razlike u regionalnom razvoju. Premda se u literaturi tvrdi da bi zarade trebalo da posluže kao jedan od ključnih mehanizama za smanjenje razlika u privrednom razvoju između različitih regiona – jer bi manje razvijeni regioni u kojima su zarade najniže trebalo da privlače investicije – dokazi iz Srbije, kao i iz većine evropskih zemalja, svedoče da je njihov uticaj mali. Gradovi i opštine sa ispodprosečnim rastom zarada nisu privukli značajne investicije, ni domaćih ni stranih ulagača. Većina SDI i rast privrede vezani su za najveće gradove u kojima su prosečne zarade najviše, i u kojima su rasle brže od nacionalnog proseka. S druge strane, Srbiju odlikuju značajne migracije (neto migranti čine 2,7% stanovništva radnog doba). Sedam od deset gradova sa najbržim rastom (s izuzetkom tri male opštine) zabeležili su neto priliv imigranata u periodu od 2000. do 2008. Gradovi koji najviše doprinose privrednom rastu zemlje (Beograd, Novi Sad i Niš) doživeli su naročito veliki neto priliv stanovništva. Migracije stoga igraju ulogu mehanizma prilagođavanja za širenje koristi od rasta po celoj teritoriji Srbije.

Šta država treba da učini? Prema ekonomskoj teoriji, postoje tri mehanizma prilagođavanja koja bi trebalo da omoguće smanjenje dispariteta u prostornom razvoju: zarade, migracije i državna politika. Zarade nisu igrale značajnu ulogu u slučaju Srbije, dok su migracije imale značajnijeg uticaja. Osnovno pitanje je kakvu politiku država treba da vodi u situaciji u kojoj je ekonomski rast geografski koncentrisan. Prema izveštaju WDR, pokušaj ravnomernog raspoređivanja privredne aktivnosti po celoj zemlji jednak je obeshrabrvanju takve aktivnosti. Međutim, razvoj ipak može da bude inkluzivan jer čak i ljudi koji otpočinju život daleko od ekonomskih prilika mogu da imaju koristi od sve veće koncentracije bogatstva u nekoliko drugih mesta ili regiona u zemlji. Integracija više i manje razvijenih regiona predstavlja način da se ubiraju koristi i od neravnomernog rasta i od inkluzivnog razvoja, i to bi trebalo da predstavlja odgovor države.

Kreatori javnih politika treba da koriste institucije koje objedinjuju; da grade infrastrukturu koja povezuje i koriste dobro ciljane mehanizme intervencije. Donosioci odluka na svim nivoima vlasti treba da imaju pravi odgovor na ekonomski pejzaž koji se menja: kako bi rešili problem skoncentrisane ekonomske aktivnosti i gustine, treba da imaju dobru politiku razvoja gradova, tj. urbanizacije; kako bi smanjili razdaljine između više i manje razvijenih delova zemlje treba da postoji dobra politika razvoja infrastrukture; a, kako bi rešili problem podela među regionima treba da obezbede regionalnu integraciju. Izgradnja institucija koje objedinjuju predstavlja prvi korak koji treba da preduzmu

kreatori politika. Zatim treba da se usredsrede na izgradnju infrastrukture, a to što će iziskivati izuzetnu selektivnost. Konačno, države mogu da se odluče za korišćenje ciljanih intervencija.

Upotreba institucija koje objedinjuju odnosi se na sva državna pravila i postupke koji omogućavaju veću i lakšu potkrepljivost i promenu vlasništva nad faktorima proizvodnje. Uz to moraju da se ispune i neki opšti preduslovi, a to su održavanje vladavine zakona i obezbeđenje izvršenja ugovora. Državne aktivnosti vezane za izgradnju institucija trebalo bi da omoguće objedinjavanje više i manje razvijenih područja. Jedan od najvažnijih koraka uključuje usklađivanje institucija tržišta rada širom zemlje koje omogućava potkrepljivost radne snage (npr.: olakšati prijavljivanje radnika kod fondova obaveznog socijalnog osiguranja; obezbediti da naknade za nezaposlene ne ograničavaju mogućnost mobilnosti radne snage; obezbediti primenu istog postupka kolektivnog pregovaranja u celoj zemlji, itd.). Politika vezana za zemljište i izgradnju koja će omogućiti brzu urbanizaciju i razvoj, jeste od ključnog značaja (npr.: dovršiti katastar; ubrzati postupak prostornog planiranja na lokalnom nivou; rešiti probleme spore i često korumpirane prakse izдавanja građevinskih dozvola; uvesti jasna pravila u pogledu promene namene zemljišta, itd.). Treba obezbediti jednaki tretman i bezbednost kapitala u celoj zemlji, što nalaže da poreske i carinske službe u svim delovima zemlje isto funkcionišu; treba obezbediti jednak pristup bankarskom sektoru, itd.

Obezbediti mogućnosti jednakog pristupa socijalnim sektorima. Socijalna politika, u ovom slučaju smo detaljnije razmatrali zdravstvo i obrazovanje, treba da ima mnogo jaču regionalnu dimenziju s obzirom na to da je većina opština sa najslabijim performansama u pogledu pristupa socijalnim službama istovremeno i najsiromašnija u ekonomskom smislu. Zdravstveni organi bi verovatno trebalo da se usredsrede na manje opštine u zapadnoj Srbiji i izgrade bolju mrežu zdravstvenih ustanova. Problem sa obrazovanjem više se odnosi na performanse sistema, pošto se čini da je mreža škola dovoljna široka da pokriva čak i najmanja mesta. U stvari, ulaganja u poboljšanje sistema obrazovanja kako bi se obezbedili još bolji ishodi mogla bi da budu finansirana iz nekih ušteda od racionalizacije mreže srednjih škola.

Infrastruktura koja povezuje važna je kako bi se rešio problem visokih troškova prevoza i omogućila veća mobilnost. U zemljama sa oskudnim sredstvima, kao što je Srbija, investicije u infrastrukturu iziskuju selektivnost, dobro planiranje i visoke fiducijarne standarde. Infrastruktura koja povezuje ne obuhvata samo puteve i železnicu, već i gradske i prigradske saobraćajne sisteme, telekomunikacije, energetiku, komunalnu infrastrukturu (vodovod, kanalizaciju, itd.) i druge vrste infrastrukture. Razvoj udaljenih i manje razvijenih područja bi pogotovo mogao da bude zasnovan na pružanju usluga upotrebom internet i drugih telekomunikacionih kanala. U oblastima daleko od ekonomskih centara ali blizu susednih zemalja – trebalo bi razmotriti mogućnosti ulaganja u infrastrukturu koja bi omogućila više prekograničnih aktivnosti, naročito trgovine. Jedan od prioriteta u pogledu putne mreže mogao bi da bude povozivanje područja u kojima se stvaraju klasteri preduzeća.

Države mogu da se opredede za neku vrstu intervencija u pogledu sve većih prostornih razlika u ekonomskom razvoju i životnom standardu. Pre pribegavanja ijednoj od dostupnih vrsta prostorno ciljanih intervencija važno je dobro oceniti i razumeti efekte tih mera, obezbediti da te mere budu usmerene na one kojima su zaista potrebne i da te intervencije ne budu u suprotnosti sa ciljem integracije. Postoje različiti oblici državnih aktivnosti usmerenih na rešavanje regionalnih neujednačenosti: transferi za ujednačavanje prihoda jedinica lokalne samouprave ili strukturni fondovi kojima se potpomaže razvoj manje razvijenih regiona; finansijske stimulacije za podsticanje privredne aktivnosti u manje razvijenim područjima; razvoj poslovnih zona; sniženja poreza; poseban tretman izvozno orijentisanih proizvodnih zona; subvencionisani stambeni i hipotekarni programi; posebna aktivna politika tržišta rada, itd. Iskustvo mnogih zemalja pokazuje da ciljane intervencije države daju mnogo bolje rezultate ako se preduzimaju pošto se izgrade i profunkcionisu infrastruktura i institucije koje objedinjuju. S obzirom na finansijska ograničenja, selektivnost u korišćenju intervencija je od prioritetnog značaja.

Literatura

- Sekretarijat za razvoj Republike Srbije, Regionalni razvoj Srbije, 2009.
- Dillinger, William, „Poverty and Regional Development in Eastern Europe and Central Asia“ World Bank Working Paper No. 118.
- Head, Keith & Ries, John, „Inter-City Competition for Foreign Investment: Static and Dynamic Effects of China’s Incentive Areas,“ *Journal of Urban Economics*, 1996.
- Labus, Miroslav and Milošević Siniša „Competition and Growth Policies in Serbia within the New Economic Geography Framework“, kopaonički Poslovni Forum, Mart 2010.
- Lall, Somik Vinay & Chakravorty, Sanjoy, „Industrial Location and Spatial Inequality: Theory and Evidence from India,“ *Review of Development Economics*, 2005.
- Masahisa Fujita, Paul R Krugman, Anthony Venables, *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*, The MIT Press, 2001.
- Pierella Paci, Erwin R. Tiongson, Mateusz Walewski, Jacek Liwinski, Maria M. Stoilkova, *Internal Labor Mobility in Central Europe and the Baltic Region*, World Bank, WP 105, 2007.
- Republički zavod za statistiku Republike Srbije, Opštine Srbije, 2008.
- Republički zavod za statistiku Republike Srbije, Studija o životnom standardu, 2008.
- Strategic Marketing, Studija o životnom standardu, 2003.
- The Concise Encyclopedia of Economics, section on Spatial Economics, Wolfgang Kasper, 2008.
- World Bank, Serbia Decentralization Study, 2007.
- World Bank, *World Development Report: Reshaping Economic Geography*, 2009.
- World Bank, EU 10 Regular Economic Report, 2009.

Uticaj ekonomске krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije¹

Gorana Krstić*

Mihail Arandarenko **

U ovom radu prikazani su glavni rezultati istraživanja koje je tokom 2009. i početkom 2010. godine sproveo Fond za razvoj ekonomskih nauka (FREN) uz finansijsku podršku Programa za razvoj Ujedinjenih Nacija (UNDP). Istraživanje je imalo dva glavna cilja: (1) da analizira koje se grupe stanovništva smatraju ranjivim, i koliko je izražena njihova ranjivost, na osnovu podataka o njihovom položaju na tržištu rada pre početka ekonomskih krize i (2) da analizira rezultate o uticaju ekonomskih kriza na promenu relativnog položaja ranjivih grupa na tržištu rada Srbije u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Rezultati pokazuju da je položaj mlađih i ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije značajno pogoršan u 2009. u odnosu na 2008. godinu, dok ostale „demografske“ kategorije, beleže ili neznatno poboljšanje položaja na tržištu rada (žene) ili neznatno pogoršanje (starije osobe radnog uzrasta 50–64 godine, osobe sa nižim obrazovanjem, ruralno stanovništvo). U okviru kategorije posebno ranjivih grupa, nema čvrstih pokazatelja o promeni njihovog položaja u posmatranom periodu, budući da ne raspolažemo uporedivim podacima koji se odnose na period ekonomskih kriza sa kojim bi mogli uporediti podatke iz 2007. godine. Međutim, možemo pretpostaviti da je relativan položaj Roma na tržištu rada pogoršan, a da je osoba sa invaliditetom ostao nepromenjen ili malo poboljšan.

1.1. Identifikacija ranjivih grupa

Identifikacija ranjivih grupa u ovom radu oslanja se na rezultate dosadašnjih istraživanja o životnom standardu uku-pnog stanovništva Srbije i posebno osetljivih grupa² i njihovoj socijalnoj isključenosti³, ali ih dodatno kontekstualizuje u okvire tržišta rada.

Rezultati studije o životnom standardu stanovništva Srbije pokazuju da je, uprkos značajnom smanjenju siromaštva, profil siromaštva u periodu 2002–2007. ostao takoreći nepromenjen⁴. Najugroženiji su bili stanovništvo ruralnog područja Jugoistočne Srbije, osobe niskog obrazovanja i nezaposleni, stara lica (preko 65 godina starosti), kao i domaćinstva sa dvoje i više male dece (0–6 godina). S druge strane, autori studije o socijalnoj zaštiti i socijalnoj uključenosti u Srbiji⁵ zaključuju da su posebno osetljive grupe u Srbiji sa stanovišta siromaštva i socijalne isključenosti: stariji u ruralnim sredinama, zatim deca, Romi, izbeglice i interno raseljena lica (IRL), kao i osobe sa invaliditetom.

Stoga smo u posebno osetljive/ranjive grupe na tržištu rada u Srbiji uključili sledeće grupe stanovništva radnog uzrasta: Rome, izbeglice i interno raseljena lica, osobe sa invaliditetom, ruralno stanovništvo, ruralno stanovništvo u Jugoistočnoj Srbiji, ruralno stanovništvo koje ne poseduje zemlju, neobrazovane osobe, kao i žene, mlade (15–24 godine starosti) i starija lica (50–64 godine).

Poboljšanje životnog standarda ovih posebno osetljivih grupa moguće je pre svega poboljšanjem njihove zapošljivosti, odnosno poboljšanjem njihovog statusa na tržištu rada. Ovo zato što je status na tržištu rada visoko korelisan sa siromaštвом, budući da dohodak od rada siromašnih domaćinstava i onih koja se nalaze blizu granice siromaštva predstavlja osnovnu determinantu njihovog životnog standarda. Istraživanja siromaštva u Srbiji pokazala su da su nezaposlenost i neaktivnost osnovni uzroci siromaštva i socijalne isključenosti. Nezaposleni su bili suočeni sa najvećim rizikom od siromaštva, ali i sa najdubljim i najoštrijim siromaštвом, u poređenju sa drugim učesnicima na tržištu

1 Ovaj tekst je priređen na osnovu studije FREN-a „Položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije“, koja je rađena krajem 2009. i početkom 2010. godine uz finansijsku podršku UNDP.

* Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.

** Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu i FREN.

2 Videti: Krstić, G.: „Poverty profile in Serbia in the period from 2002–2007“ in: *Living Standard Measurement Survey: Serbia 2002–2007 (LSMS)*, Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade, 2008.

3 Videti: Bajec, J. i ostali: Social protection and social inclusion in the Republic of Serbia: European Commission, May 2008.

4 Isto.

5 Isto.

rada. Domaćinstva čiji je nosilac nezaposleno lice imala su potrošnju u proseku nižu za 24% u urbanim, a za 22% u ruralnim područjima – u odnosu na domaćinstva sa zaposlenim nosiocem.

1.2. Metodologija i korišćeni podaci

Ranjivost na tržištu rada svake od navedenih posebno osetljivih grupa ocenjujemo na osnovu njenog statusa na tržištu rada. Najnepovoljniji status imaju nezaposleni i/ili neaktivna lica sa jedne strane, dok su s druge u okviru kategorije zaposlenih to pomažući članovi domaćinstva i samozaposleni, koji definišu kategoriju ranjive zaposlenosti. Zato su osnovni indikatori koji će biti korišćeni za određivanje ranjivosti na tržištu rada:

- stopa nezaposlenosti i/ili stopa neaktivnosti,
- stopa zaposlenosti, kao i
- deo ranjive zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti.

Ranjivost na tržištu rada predstavlja relativni koncept, i ranjivim smatramo grupe stanovništva radnog uzrasta čiji su ključni pokazatelji položaja na tržištu rada (stopa učešća, stopa zaposlenosti, stopa nezaposlenosti, deo ranjive zaposlenosti) bitno nepovoljniji od odgovarajućih prosečnih veličina za ukupno stanovništvo radnog uzrasta.

Ranjiva zaposlenost, prema definiciji Međunarodne organizacije rada (MOR/ILO – International Labour Organization, 2009), obuhvata samozaposlene i pomažuće članove domaćinstva, pri čemu samozaposleni obuhvataju vlasničke preduzeća, radnje, samozaposlene i poljoprivrednike. Drugim rečima, u ranjivu zaposlenost spadaju svi zaposleni izuzev zaposlenih za platu. Ranjiva zaposlenost češće podrazumeva zaposlenost na nesigurnim poslovima, sa niskim zaradama i niskom produktivnošću, sa niskim nivoom zaštite na radu i u lošim radnim uslovima, a veoma često su u pitanju i neformalni poslovi, bez plaćenog osnovnog zdravstvenog i socijalnog osiguranja. Osnovna ograničenja ovog indikatora su:

- (1) zaposleni za platu takođe mogu da budu izloženi velikoj nesigurnosti i ekonomskom riziku; i
- (2) neke kategorije koje po definiciji ulaze u ranjivu zaposlenost, kao vlasnici malih biznisa, visoko-kvalifikovani profesionalci, advokati, lekari sa privatnom praksom itd. mogu zapravo imati odličnu poziciju na tržištu rada. Ipak, učešće ovih kategorija u ranjivoj zaposlenosti je relativno malo, osim u razvijenim zemljama.

Uprkos ovim ograničenjima, ranjiva zaposlenost može da posluži kao aproksimacija za „lošu“ i neformalnu zaposlenost, posebno u manje razvijenim zemljama i regionima. U svetu, nešto više od polovine ukupne zaposlenosti otpada na ranjivu zaposlenost (50,6% 2007. godine).⁶

Pošto je ocena ranjivosti osetljivih grupa zasnovana na više indikatora, specifičnost svake od posebno osetljivih grupa opredeljuje izbor vodećeg/vodećih pokazatelja ranjivosti na tržištu rada. Dok je za kategorije zaposlenih u okviru svake posebno osetljive grupe, ranjiva zaposlenost važan indikator ocene njihovog položaja na tržištu rada, u okviru kategorije onih koji ne rade postoje izvesne razlike koje zavise od specifičnosti same grupe. Tako, na primer, kod pojedinih osetljivih grupa vodeći indikatori su nezaposlenost i stopa nezaposlenosti (npr. neobrazovani, Romi), mada se i za njih važne dodatne informacije o ranjivosti dobijaju i preko specifičnih stopa neaktivnosti. Kod nekih grupa najvažniji indikator ranjivosti predstavlja njihova stopa neaktivnosti, kao što je to slučaj sa osobama sa invaliditetom. Kod ove kategorije broj nezaposlenih ne odražava pravo stanje na tržištu rada, budući da je neaktivnost osoba sa invaliditetom izuzetno velika, što se može objasniti činjenicom da je većina obeshrabrena ili čak formalno onemogućena u traženju posla, pa ga i ne traži. Pokazatelji ranjivosti na tržištu rada za kategoriju mladih svakako su neaktivnost koja nije posledica školovanja i nezaposlenost, dok su za starije osobe radnog uzrasta (50–64 godine) to na prvom mestu nezaposlenost, a zatim neaktivnost usled obeshrabrenosti. Kod starijih osoba radnog uzrasta potrebno je imati diferenciran pristup ranjivosti u zavisnosti od pola, zbog različitih uslova za penzionisanje žena i muškaraca.

Osim samog nalaza o ranjivosti odredene grupe, interesuje nas i relativna dubina te ranjivosti, odnosno koliko je veliko i konzistentno odstupanje od odgovarajućih prosečnih veličina. Imajući u vidu da za utvrđivanje ranjivosti koristimo četiri različita indikatora, oni ne moraju obavezno da pokazuju relativno uniformno odstupanje od odgovarajućih proseka. Za veliki broj ranjivih grupa, upravo ovaj varijabilitet pokazatelja ranjivosti pruža nam dodatne informacije o karakteristikama i izvorima njihove ranjivosti, te posredno ukazuje i na preporuke za politike i mere kojima bi se delovalo upravo na ključne izvore ranjivosti.

⁶ Videti: *Global Employment Trends*, January 2009, ILO.

Uticaj ekonomске krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije

U oceni dubine ranjivosti nismo se mehanički držali kvantitativnih, odnosno statističkih kriterijuma, ali su nam oni poslužili kao dobar i najčešće veoma pouzdan prvi vodič. Trebalo bi imati u vidu da je naša višeindikatorska metodologija razvijena posebno za ovaj izveštaj, te da po našem saznanju nema direktnu prethodnicu u ranijim sličnim studijama.

Pitanje da li se položaj određene ranjive grupe pod uticajem ekonomске krize poboljšao ili pogoršao određujemo poređenjem promene (izražene apsolutno) ključnih indikatora tržišta rada 2009. u odnosu na 2008. godinu (izraženom u procentnim poenima) – u odnosu na promene (izražene apsolutno) tih indikatora za ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Ukoliko rast (pad) ključnih indikatora tržišta rada za određenu ranjivu grupu prati srazmeran rast (pad) odnosnih indikatora ukupnog stanovništva, relativni položaj te ranjive grupe u odnosu na ukupno stanovništvo nije se promenio. Ukoliko je, pak, rast (pad) pokazatelja tržišta rada ranjive grupe veći od rasta (pada) tog pokazatelja za ukupno stanovništvo, reč je o poboljšanju ili pogoršanju položaja ranjive grupe na tržištu rada u zavisnosti od ekonomske interpretacije uticaja promene korišćenog indikatora. Na primer, rast stope nezaposlenosti ranjive grupe koji je veći od rasta stope nezaposlenosti ukupnog stanovništva ukazuje na pogoršanje relativnog položaja ranjive grupe u odnosu na ukupno stanovništvo, dok u slučaju stope zaposlenosti ovakvo kretanje ukazuje na relativno poboljšanje položaja ranjive grupe.

Ostaje još da izvršimo klasifikaciju posebno osetljivih/ranjivih grupa na osnovu određenih specifičnosti samih grupa. Sve posebno osetljive grupe svrstali smo u dve kategorije. U prvu kategoriju, tj. u grupe najveće ranjivosti, spadaju Romi, kao posebno ugrožena etnička manjina; zatim osobe sa invaliditetom; kao i interna raseljena lica i izbeglice, odnosno grupe koje su postale ugrožene usled eksternih faktora (ratovi i sl.). Za ovu kategoriju karakteristično je to da je čine relativno malobrojne grupe, čiji je veoma nepovoljan položaj na tržištu rada tesno povezan sa dugotrajnim ili permanentnim stanjem socijalne isključenosti. U drugu kategoriju spadaju ugrožene/osetljive grupe stanovništva određene demografskim, socio-ekonomskim i geografskim karakteristikama, a to su: žene, zatim mlađi (15–24 godine starosti) i starija lica (50–64 godine), neobrazovani, kao i stanovnici ruralnih područja, posebno u Jugoistočnoj Srbiji, i oni koji ne poseduju zemlju.

Analiza položaja posebno osetljivih grupa na tržištu rada izvršena je na osnovu podataka Ankete o radnoj snazi (ARS) i Ankete o životnom standardu (AŽS). Osetljive grupe koje ne obuhvata ARS (izbeglice, IRL, osobe sa invaliditetom, stanovništvo ruralnih područja bez zemlje) analizirane su na osnovu podataka AŽS iz 2007. godine, kao i na osnovu drugih anketnih istraživanja domaćih i međunarodnih institucija.

Podaci ARS za analizu uticaja krize na tržište rada bili su nam raspoloživi u tri vremenske tačke – april 2008, oktobar 2008. i april 2009. godine. Podaci iz oktobra 2008. sa snimkom stanja na tržištu rada koji neposredno prethodi izbijanju krize, daju najprecizniju polaznu tačku za praćenje onoga što se dešavalo sa tržištem rada i ranjivim grupama po izbijanju krize. S druge strane, pošto je važno izolovati sezonski uticaj, poređenje stanja na tržištu rada iz aprila 2008. sa onim iz aprila 2009. na osnovu ARS nameće se kao metodološki najispravnije rešenje.

Potreбно је naglasiti да разлика у главним indikatorima tržišta rada „pre“ i „posle“ krize ne odražava само uticaj krize, veћ takođe i uticaj autonomnih ekonomskih faktora među kojima je najznačajniji proces tranzicije i privatizacije koji se odvija u svojoj već poodmakloj fazi.

Informacije sadržane u ARS za 2008. i 2009. dopunjene su podacima o registrovanim nezaposlenima (podaci Nacionalne službe za zapošljavanje) i zaposlenima u formalnom nepoljoprivrednom sektoru (podaci iz ankete preduzeća RAD, koju sprovodi Republički zavod za statistiku).

Budući da AŽS interna raseljena lica i izbeglice ne obuhvata u potpunosti, već samo one grupe koje su integrisane u osnovnu populaciju, za analizu celokupne populacije IRL i izbeglica korišćeni su podaci AŽS IRL, koju je UNHCR sproveo 2007. godine (u istom periodu kao i AŽS), kao i podaci anketnog istraživanja izbeglica koje je 2006. sprovedla nevladina organizacija „Grupa 484“. Ovo nam omogućava poređenje, bar u najgrubljim crtama, položaja IRL i izbeglica integrisanih u osnovnu populaciju (prema podacima AŽS) – i ukupne populacije IRL i izbeglica.

1.3. Uticaj ekonomske krize na ukupno stanovništvo radnog uzrasta i na ranjive grupe na tržištu rada

Ukupno stanovništvo radnog uzrasta

Raspoloživi podaci iz anketa o radnoj snazi (ARS) i anketa poslovnih jedinica (RAD) Republičkog zavoda za statistiku, kao i podaci iz registara Nacionalne službe za zapošljavanje, sugeriju da je uticaj krize na ishode na tržištu rada bio izuzetno veliki. Sva tri izvora informacija ukazuju na pad zaposlenosti i porast nezaposlenosti i neaktivnosti. Ukupno tržište rada snažno se prilagodilo uslovima ekonomske krize – zaposlenost je od početka krize pala više nego BDP, što znači da je Srbija u proteklom periodu imala veoma visok elasticitet zaposlenosti (preko 1). Na osnovu prethodnih uporednih iskustava, uglavnom se smatra da se pun uticaj krize na tržište rada ostvaruje uz određeno odlaganje, te da pad zaposlenosti može da traje dosta duže od pada BDP-a. Imajući ovo u vidu, prilagođavanje glavnih indikatora tržišta rada u Srbiji bilo je neobično brzo i snažno.

Poredeći agregatne podatke o zaposlenosti iz dve vremenski najbliže „pre“ i „posle“ krize, pad zaposlenosti od početka krize bio je izuzetno veliki. Ocenjeni broj zaposlenih radnika radnog uzrasta pao je za skoro 160.000, ili oko 6% između oktobra 2008. i aprila 2009. Ovo je dovelo do pada u odgovarajućoj stopi zaposlenosti (za osobe između 15. i 64. godine) sa 53,3% na 50,8%. U istom periodu, broj nezaposlenih osoba porastao je za nekih 30.000, što je povećalo stopu nezaposlenosti sa 14,7% na 16,4%.

Tabela L2-1. Srbija – zaposlenost i nezaposlenost po Anketi o radnoj snazi¹, 2008–2009

		Ukupan broj zaposlenih 15–64 godine ²⁾	Broj zaposlenih poljoprivrednika i pomažućih članova u poljoprivredi 15–64 godine ³⁾	Stopa zaposlenosti 15–64 godine	Ukupan broj nezaposlenih 15–64 godine	Stopa nezaposlenosti 15–64 godine
2008	April	2.652.429	..	54	432.730	14
	Oktobar	2.646.215	443.243	53,3	457.204	14,7
2009	April	2.486.734	437.957	50,8	486.858	16,4
	Oktobar	2.450.643	411.304	50	516.990	17,4

Izvor: Anketa o radnoj snazi (ARS), RZS.

Napomene:

1) Anketa o radnoj snazi se od 2008. sprovodi dva puta godišnje – u oktobru i u aprilu.

2) Lica između 15 i 64 godina smatraju se licima radnog uzrasta.

3) Do oktobra 2008. godine u ARS nije postojala klasifikacija 15–64 za broj zaposlenih u poljoprivredi i pomažućih članova domaćinstva, već samo 15+.

Ako detaljnije pogledamo strukturu zaposlenosti, nije iznenadujuće da je kriza najviše uticala na osobe u „ranjivim“ oblicima zaposlenosti, kao što su samozaposleni, zaposleni za platu sa fleksibilnim radnim ugovorima (ugovori na određeno vreme i ugovori o delu), i neformalno zaposleni. Izgleda da je početno prilagođavanje u privatnom sektoru obavljenо uglavnom rezovima među „perifernim“ (non-core) zaposlenima, kao što su oni sa vremenski ograničenim ugovorima i ugovorima o delu. Takođe, zabeležen je natprosečan pad samozaposlenosti.

Bitno manji rast nezaposlenosti u poređenju sa velikim padom zaposlenosti sugerije da je veliki broj osoba koje su prestale da rade prešao u neaktivnost, a ne u nezaposlenost. Najveći pad zaposlenosti od skoro 50.000 zabeležen je u najmlađoj starosnoj grupi (15–24), ali u isto vreme, nezaposlenost u toj grupi je takođe pala, sugerujući da se mlađi ljudi u vreme krize često odlučuju za nastavak obrazovanja – kao alternativu traganju za poslom. Druga natprosečno pogodjena grupa su osobe između 45–54 godine, čiji je ukupan pad zaposlenosti za šest meseci iznosio oko 7%. Za razliku od mlađih, u ovoj dobnoj grupi pad zaposlenosti praćen je i relativno visokim rastom nezaposlenosti. Uzroci pada zaposlenosti za ove dve starosne grupe su različiti. Moguće je postaviti hipotezu da je uticaj krize najjači u starosnoj grupi 15–24 godine, i da se on na mlađe prenosi kako raskidom, odnosno neprodužavanjem ugovora na određeno vreme i ugovora o delu, tako i padom u broju novootvorenih radnih mesta. S druge strane, starosna grupa 45–54 godine je možda više nego krizom pogodjena dovršavanjem procesa privatizacije i preprivatizacionim i postprivatizacionim restrukturisanjem preduzeća, sa rastućim brojem bankrotstava i likvidacija.

Ranjive grupe

U ovom odeljku analiziramo koje se grupe stanovništva smatraju ranjivim, i koliko je izražena njihova ranjivost, na osnovu podataka o njihovom položaju na tržištu rada pre početka ekonomske krize. Takođe, analiziramo rezultate o uticaju ekonomske krize na promenu relativnog položaja ranjivih grupa na tržištu rada Srbije u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta.

Uticaj ekonomске krize na položaj ranjivih grupa na tržištu rada Srbije

Da li se položaj određene ranjive grupe pod uticajem ekonomске krize poboljšao ili pogoršao određujemo poređenjem promene (izražene apsolutno) ključnih indikatora tržišta rada 2009. u odnosu na 2008. godinu (izraženo u procentnim poenima) – u odnosu na promene (izražene apsolutno) tih indikatora za ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Potrebno je naglasiti da je za promenu položaja određene ranjive grupe na tržištu rada potrebno, pored vodećeg/vodećih indikatora za tu ranjivu grupu, pratiti promene i ostalih indikatora tržišta rada.

Položaj svih identifikovanih ranjivih grupa radnog uzrasta na tržištu rada 2008. godine sumarno je prikazan u Tabeli L2-2, u kojoj su date vrednosti ključnih indikatora tržišta rada i njihova odstupanja u odnosu na odgovarajuće indikatore ukupnog stanovništva radnog uzrasta.

Kao što se iz Tabele L2-2 može videti, relativno velike grupe – kao što su žene, starije osobe i ruralno stanovništvo – imaju relativno plitku ranjivost. Ovaj nalaz nije iznenadenje, imajući u vidu veliku heterogenost ovih grupa, upravo zbog njihove veličine, koja u slučaju žena dostiže polovinu stanovništva radnog uzrasta. Ovo, međutim, ne poništava nalaz o generalno većoj osetljivosti pripadnika ovih grupa, i o značajno povećanom riziku od produbljene i ekstremne ranjivosti u slučaju postojanja dodatnih ili višestrukih elemenata ranjivosti. Tako, na primer, žene koje su još i neobrazovane (dodatni faktor), imaju veće rastojanje i veću relativnu ranjivost u odnosu na neobrazovane muškarce, nego sve žene u odnosu na sve muškarce. Plitka ranjivost ruralnog stanovništva može se objasniti relativno nepreciznom definicijom ove grupe, koja obuhvata oko dve petine stanovništva radnog uzrasta.

Ipak, postoji jedan izuzetak kada je reč o relativno velikim demografskim grupama, a to su mladi (15–24 godine). Položaj mlađih na tržištu rada najnepovoljniji je u odnosu na ostale ranjive grupe, budući da su odstupanja stope nezaposlenosti mlađih i stope neaktivnosti mlađih najveće u odnosu na odnosne indikatore ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Ova grupa je stoga okarakterisana kao izrazito duboko ranjiva.

Tabela L2-2. Koje grupe stanovništva su ranjive 2008. godine i kolika je njihova ranjivost?

		Stopa nezaposlenosti (SN), %	SN prema SN ukupnog stan.(pp)	Stopa zaposlenosti (SZ), %	SZ prema SZ ukupnog stan. (pp)	Stopa aktivnosti (SA), %	SA prema SA ukupnog stan. (pp)	Procenat ranjive zaposlenosti (PRZ)	PRZ prema PRZ ukupnog stan. (pp)	Dubina ranjivosti i ključni indikatori (izvori) ranjivosti
ARS,2008. Ukupno godine)	(15–64	14		54		62,8		31,2		
Žene		16,1	2,1	46	-8	54,8	-8	29,7	-1,5	Plitka / kombinacija indikatora
Mladi (15–24 godine)		32,6	18,6	21	-33	31,2	-31,6	26,7	-4,5	Izrazito duboka / kombinacija SN i SA
Stariji (50–64 godine)		8,2	-5,8	47,6	-6,4	51,9	-10,9	44,1	12,9	Plitka / kombinacija SZ, SA i PRZ
Osobe sa nižim obrazovanjem		13,1	-0,9	39,4	-14,6	45,4	-17,4	61,2	30	Srednja do duboka / PRZ i kombinacija SZ, SA
Ruralno stanovništvo		12	-2	58,4	4,4	66,4	3,6	47,6	16,4	Plitka / PRZ
Ruralno st. u Jugoistočnoj Srbiji		14,7	0,7	56,3	2,3	66	3,2	54,8	23,6	Srednja / PRZ
Ruralno st. bez zemlje ⁷		19,3	5,4	50,3	-5	62,3	-1,9	19,1	-5,9	Srednja /SN, SZ
AŽS, 2007. Ukupno (15–64g)		13,9		55,3		64,2		25		
Romi		31,6	17,7	33,3	-22	48,7	-15,5	30	5	Izrazito duboka / kombinacija SN i SA, ali i PRZ
Izbeglice		18,1	4,2	53,6	-1,7	65,5	1,3	28,6	3,6	Plitka / Kombinacija indikatora
IRL		17,2	3,3	47	-8,3	56,7	-7,5	21,7	-3,3	Plitka / Kombinacija indikatora
Osobe sa invaliditetom		13,6	-0,3	26,9	-28,4	31,1	-33,1	31,2	6,2	Izrazito duboka/SA i SZ

Napomena:

1) Podaci za Rome, izbeglice, raseljena lica i osobe sa invaliditetom su iz 2007. godine (Izvor: AŽS).

2) Oznaka pp. označava procentne poene.

3) Crvena boja u Tabeli označava sva ekonomski negativna odstupanja od proseka (tj. veće stope nezaposlenosti i ranjive zaposlenosti, a niže stope zaposlenosti i aktivnosti), a zelena sva pozitivna odstupanja.

Osobe sa nižim obrazovanjem imale su veoma nisku stopu zaposlenosti i stopu aktivnosti, izrazito nižu u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (za 14,6 i 17,4 procentnih poena respektivno), dok je procenat ranjive zaposlenosti bio izrazito veći u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (za čitavih 30 procentnih poena). Stoga je ranjivost osoba sa nižim obrazovanjem okarakterisana kao srednja do duboka. Za razliku od osoba sa nižim nivoom obrazovanja, srednja ranjivost stanovništva iz ruralnih područja Jugoistočne Srbije duguje se prevashodno izrazito visokom procentu ranjive zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta (za 23,6 procentnih poena). Srednja ranjivost stanovništva iz ruralnih područja koje ne poseduje poljoprivredno zemljište rezultat je pak visoke stope nezaposlenosti i niske stope zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta.

U okviru kategorije posebno ranjivih grupa, Romi i osobe sa invaliditetom imaju izrazito duboku ranjivost, dok izbeglice i interno raseljena lica imaju plitku ranjivost.

Izrazito duboka ranjivost Roma duguje se prevashodno njihovoj veoma visokoj stopi nezaposlenosti od 31,6%, koja je za čitavih 17,7 procentnih poena veća od stope nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva i niskoj stopi aktivnosti od 48,7% (niža za 15,5 procentnih poena od proseka). Takođe, procenat ranjive zaposlenosti veći je od proseka za 5,5 procentnih poena.

Izuzetno duboka ranjivost osoba sa invaliditetom posledica je njihove izrazito niske stope aktivnosti od samo 31,1%, što je za 33,1 procentni poen niže u odnosu na stopu aktivnosti ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Na izvestan način, osobe sa invaliditetom nalaze se ispod standardnog „radara“ nezaposlenosti zbog svoje neuključenosti, te je stoga njihova izuzetno niska stopa neaktivnosti vodeći pokazatelj velike ranjivosti.

Tabela L2-3. Promena relativnog položaja ranjivih grupa u Srbiji pod uticajem ekonomске krize (2009. u odnosu na 2008. godinu)

	Stopa nezaposlenosti		Stopa zaposlenosti		Stopa aktivnosti		Procenat ranjive zaposlenosti		Zaključak
	2009 %	2009/2008 pp.	2009 %	2009/2008 pp.	2009 %	2009/2008 pp.	2009 %	2009/2008 pp. ⁸	
ARS, Ukupno (15–64 g)	16,4	2,4	50,8	-3,2	60,8	-2	28,6	-2,6	
Žene	18,1	2	43,3	-2,7	52,8	-2	25,7	-4	Nepromjenjen položaj
Mladi (15–24 godine)	40,7	8,1	16,8	-4,2	28,3	-2,9	21,9	-4,8	Značajno pogoršanje
Stariji (50–64 godine)	10,7	2,5	44,5	-3,1	49,8	-2,1	39,8	-4,3	Nepromjenjen položaj
Osobe sa nižim obrazovanjem	15,6	2,5	35,8	-3,6	42,4	-3	59,1	-2,1	Nepromjenjen položaj
Ruralno stanovništvo	13,4	1,4	54,2	-4,2	62,6	-3,8	46,2	-1,4	Nepromjenjen položaj
Ruralno st. u Jugoistočnoj Srbiji	20,5	5,8	44,8	-11,5	56,3	-9,7	47,1	-7,7	Značajno pogoršanje
Ruralno bez zemlje	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno pogoršanje.								
Romi	Nema čvrstih pokazatelja, ali na osnovu indirektnih izvora verovatno značajno pogoršanje (mladi, niže obrazovani, ruralni).								
Izbeglice	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno malo pogoršanje.								
IRL	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno malo pogoršanje.								
Osobe sa invaliditetom	Nema čvrstih pokazatelja, ali verovatno bez promena ili malo poboljšanje (zbog institucionalnog napretka).								

Promena relativnog položaja ranjivih grupa u Srbiji pod uticajem ekonomске krize sumarno je prikazana u Tabeli L2-3. U okviru grupacije ranjivih grupa prema demografskim i drugim obeležjima, jedino je položaj mlađih i ruralnog stanovništva iz Jugoistočne Srbije značajno pogoršan u 2009. u odnosu na 2008. godinu, budući da je došlo do pogoršanja ključnih indikatora ranjivosti tih grupa, koje je bilo veće nego pogoršanje odnosnih indikatora ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Tako je, na primer, stopa nezaposlenosti mlađih porasla za 8,1 procentni poen (sa 32,6% u 2008. na 40,7% u 2009.), dok je stopa zaposlenosti ukupnog stanovništva porasla za 2,4 procentna poena.

Ostale ranjive grupe u okviru ove prve „demografske“ kategorije, beleže ili neznatno poboljšanje položaja na tržištu rada (žene) ili neznatno pogoršanje (starije osobe radnog uzrasta 50–64 godine, osobe sa nižim obrazovanjem, ruralno stanovništvo). Međutim, budući da odstupanja promena ključnih indikatora tih ranjivih grupa u odnosu na odnosne indikatore ukupnog stanovništva nisu statistički značajna, smatramo da se njihov položaj pod uticajem ekonomске krize nije značajnije promenio.

U okviru kategorije posebno ranjivih grupa, nema čvrstih pokazatelja o promeni njihovog položaja u posmatranom periodu, budući da ne raspolažemo uporedivim podacima koji se odnose na period ekonomске krize sa kojim bi mogli uporediti podatke iz 2007. godine. Možemo, međutim, pretpostaviti da je relativan položaj Roma na tržištu rada pogoršan, imajući u vidu da oni predstavljaju izrazito mladu populaciju čija je zaposlenost po pravilu neformalna, a već smo pokazali da je položaj mlađih i neformalno zaposlenih značajno pogoršan tokom krize. Takođe, možemo pretpostaviti i da je položaj osoba sa invaliditetom ostao nepromjenjen ili malo poboljšan, budući da se efekti primene Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji mogu očekivati tek tokom ove godine.

Literatura

- Bajec, J. i ostali: *Social protection and social inclusion in the Republic of Serbia*: European Commission, May 2008.
- International Labour Office, *Global Employment Trends*, January, ILO, 2009.
- Krstić, G.: “Poverty profile in Serbia in the period from 2002–2007” in: Living Standard Measurement Survey: Serbia 2002–2007 (LSMS), Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade, 2008.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

33

KVARTALNI monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji / glavni i odgovorni urednik Pavle Petrović. - 2005, br. 1 (januar/jul)- . - Beograd (Kamenička 6) : Fond za razvoj ekonomske nauke, 2005 - (Beograd : Alta Nova). - 30 cm

Tromesečno. - Ima izdanje na drugom jeziku: Quarterly monitor of economic trends and policies in Serbia = ISSN 1452-2810

ISSN 1452-2624 = Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji COBISS.SR-ID 126547212